FRA FREDERIKSBORG AMT

AARBOG FOR 1919

UDGIVET AF

FREDERIKSBORG AMTS
HISTORISKE SAMFUND

C. NORDLUNDES BOGTRYKKERI, HILLERØD.
MDCCCCXIX.

I KOMMISSION HOS BOGHANDLER HANS TOFTE, HILLERØD.

FRA FREDERIKSBORG AMT

AARBOG FOR

1919

UDGIVET AF

FREDERIKSBORG AMTS HISTORISKE SAMFUND

HILLERØD
C. NORDLUNDES BOGTRYKKERI
1919.

INDHOLD.

Side

H. W. HARBOU

Generalløjtnant A. TUXEN i København:
EN PRÆSTEGAARD I NORDSJÆLLAND OG DENS BEBOERE I MIDTEN AF DET 17. AARHUNDREDE 1

Kredslæge K. CARØE i København:
HEKSERI ELLER HYSTERI PAA OVRØ FOR 100 AAR SIDEN . . . 22

Underarkivar AXEL LINVALD i København:
OVERSIGT OVER ØRESUNDSTOLDENS HISTORIE 33

Kommunelærer P. A. PEDERSEN i København:
EN NORDSJÆLLANDSK BONDE FRA UDSKIFTNINGSTIDEN . . . 49

Professor, Dr. POUL HEEGAARD i Kristiania:
DISCIPLE I FREDERIKSBORG SKOLE 1742 59

Dr. phil. VIGGO BRØNDAL i København:
STEDNAVNESTUDIER FØR OG NU 62

SAMFUNDETS VIRKSOMHED 1918—19 86

MEDDELELSE FRA PASTOR SKAK BARFOD 89

H. W. Harbou.

17. April 1853—31. December 1918.

Da Samfundets Medlemmer mødtes ved Generalforsamlingen 12. Februar 1919 umiddelbart efter Formandens Død, udtalte Rektor Hude følgende Mindeord:

Da vort Samfund stiftedes 12. Juni 1906 i Helsingør, var Tilfældet saa gunstigt at skaffe det en værdig Formand i Oberst Harbou, der netop dengang var blevet Chef for 2. Regiment. Det betød allerede noget, at en Mand i en saa betydelig Stilling stod som Repræsentant for Samfundet udadtil, men endnu mere, at det var en Mand ikke blot med en levende historisk Interesse, men ogsaa selv virksom med personalhistoriske og lignende Arbejder; jeg maa i denne Sammenhæng have Lov til at nævne noget mere personligt, at da han ifjor sendte mig en Afhandling „Om Personregistre", som han havde offentliggjort i Personalhistorisk Tidsskrift, fandt jeg, til Trods for at vore Studieomraader laa meget langt fra hinanden, deri Betragtninger og Forslag, som ogsaa kunde faa praktisk Betydning for mit eget Arbejde. Samfundet havde ganske vist et lokalt Præg, men det skulde tillige virke ud fra et mere omfattende Synspunkt, nemlig med det Formaal at give Bidrag til hele Landets Historie, og denne Side havde Oberst Harbou øjet aabent for; det var ham senere en stor Glæde, da „Dansk historisk Fællesforening" oprettedes for at knytte de lokale Samfund sammen, og han tog ivrigt Del i Samarbejdet med

Foreningen. Alderen gjorde nok efterhaanden sine Krav gældende, og den ansvarsfulde Stilling, som han under Verdenskrigen kom til at indtage, bidrog vel ogsaa til at mindske hans Kræfter; men han vedblev med usvækket Iver at indtage sin Post som Samfundets Formand, og endnu ved det sidste Bestyrelsesmøde, hvori han deltog i Efteraaret 1918, var han fuld af Virkelyst og Interesse for Samfundet. En fælles Ven, Prof. Heegaard i Kristiania, har netop meddelt mig, at han faa Dage før sin Død blev meget glad ved at faa Meddelelse om et Bidrag til vor Aarbog. Som den støtte og fine Karakter han var, blev han paa sin Post til det sidste, og dette Samfund vil altid være ham taknemmeligt. Ære være hans Minde!

Oberst Frederik Hans Walter Harbou var født den 17. April 1853 i Altona som Søn af Generalmajor Joh. Vilh. Harbou og Hustru Louise f. Hellesen. Sin første Barndom tilbragte han i Holsten, kom senere til København og blev 1870 Student fra Schneekloths Skole. Aaret efter underkastede han sig filosofisk Eksamen og Adgangsprøven til polyteknisk Læreanstalt, indtraadte 1872 i Hæren, blev 1874 Sekondløjtnant og 1876 Premierløjtnant; 2 Aar efter tog han Generalstabseksamen og tilbragte Tiden, til han i 1885 blev Kaptajn, dels ved Tropperne og dels i Generalstaben. Efter 6 Aars Tjeneste som Kompagnichef traadte han atter ind i Generalstaben, hvor han forblev, til han i 1898 blev udnævnt til Oberstløjtnant. Efter et Par Aars Forløb blev han paa ny ansat i Generalstaben og blev 1906 Oberst og Chef for 2. Regiment. Allerede 2 Aar efter blev han indstillet til Generalmajor, men bad sig fritaget for Forfremmelse; indtil 1911 blev han staaende som Regimentschef og Kommandant paa Kronborg og overtog derefter Stillingen som Chef for 12. Regiment i København, som han vedblev at kommandere til sin Død 31. December 1918, skønt han i 1916 var afskediget paa Grund af Alder. Under Verdenskrigen fungerede han tillige som Frontkommandør paa Københavns Vestfront.

Oberst Harbou var en meget anset og dygtig Officer; uden for den egentlige militære Tjeneste fandt han Anvendelse for sine Evner og Kundskaber som Deltager i Generalstabens historiske Arbejder, og som Personalhistoriker har han indlagt sig stor og blivende Fortjeneste. Han blev gentagne Gange sendt paa Tjenesterejser til Udlandet og var jævnlig attacheret fyrstelige Personer og fremmede Officerer, hvortil hans gode Sprogkundskaber gjorde ham særlig skikket. Han var Kommandør af Dannebrog af 1. Grad, Dannebrogsmand og dekoreret med et stort Antal fremmede Ordener.

I 1. Ægteskab var Harbou fra $^{18}/_{5}$ 1887 gift med Sofie Cathrine Vilhelmine Dahlerup (f. $^{6}/_{10}$ 1854 † $^{20}/_{10}$ 1890), i 2. fra $^{16}/_{2}$ 1892 med Ludovica Gandil (f. $^{30}/_{12}$ 1857), der overlever ham med 2 Sønner af 1., 1 Søn og 1 Datter af 2. Ægteskab.

En Præstegaard i Nordsjælland og dens Beboere i Midten af det 17. Aarhundrede.

Af *A. Tuxen.*

DEN 25. Juni 1661 kundgjordes det i „Sjællandske Registre", at Kong Frederik III havde bevilget og tilladt, „at *Søffren Tuxen* Studiosus maa fremfor nogen anden bekomme og nyde *Asminderød og Grønholts* Præstekald efter afgangne Hr. *Rasmus Munck* [1], dog at alting efter Ordinansen og andre om Kald udgangne kongelige Forordninger lovligen tilgaar [2]". Den nye Sognepræst var Søn af den i 1649 afdøde Sognepræst til Øster Egesborg ved Vordingborg, Hr. *Peter Lorenzen Tuxen* [3]; hans Moder hed *Dorthea* [4]. Hr. Sørens [5] Fødselsaar kendes ikke; men han blev Student 1655 fra Vordingborg Skole [6] og har vel dengang været 18—20 Aar gammel; i alle Tilfælde har han været meget ung, da han blev kaldet, og man tager næppe Fejl, naar man antager, at det var hans berømte Fætter, *Lorenz Tuxen* [7],

[1] Rasmus Jørgensen Munck, f. c. 1615 † 1661. [2] Sjæll. Reg. 1661 Fol. 150. [3] Han var Søn af Hr. Lorenz Tuxen, der fra 1585—1602 var Sognepræst til Store Solt ved Flensborg, og som døde 1612. (Se Person. Tidsskr. 3. Række 5. Bd. S. 266; N. A. Jensen: Versuch einer kirchlichen Statistik d. Herzogth. Schleswigs S. 950; Kbhvn.s Universitets Matrikel B. I, S. 107). [4] Efter P. T.s Død ægtede hun hans Eftermand Peder Pedersen Hee, med hvem hun levede i barnløst Ægteskab til hans Død 1680; selv døde hun 1683. Foruden Sønnen havde hun i 1. Ægteskab en Datter, Margrethe, f. 1646, der 1664 ægtede Præsten i Ønslev paa Falster, Hr. Mads Madsen Schildorf, og efter hans Død 1677 Eftermanden, Hr. Knud Mogensen Hosum; hun døde 1720. (Lynge—Kronborg Herreds gejstlige Skifteprotokol 1661—1691, $^{21}/_{1}$ 1684; Ridefogdens Skifteprotokol i Vordingborg $^{8}/_{6}$ 1683; Allerslev Kirkebog 1651; Wiberg: Almindelig Præstehistorie B. I S. 108 og 300; B. III S. 668. De i dette Værk givne Oplysninger om Præsten i Ø. Egesborg og hans Familie er tildels urigtige). [5] Indtil ind i det 18. Aarhundrede benævnedes Præsterne med Hr. foran Fornavnet. [6] Univ. Matr. I S. 259. [7] F. $^{31}/_{8}$ 1618 † 1682 i Asminderød. Se om ham Dsk. Biogr. Lex.; Pers. Tidsskr. anf. B. S. 261.

der var hans Fortaler. Denne var fra 1651—1664 Dronning *Sophie Amalies* Ridefoged paa Hørsholm, Dronninggaard, Ebbekøb og Ibstrup, hvorunder — saa længe Dronningen levede — foruden Birkerød, Karlebo og Bloustrød Sogne ogsaa Asminderød—Grønholt og Søllerød hørte [1]; han var i stor Yndest hos Dronningen, ikke mindst paa Grund af sit udmærkede Forhold under Svenskekrigen, og hun har sikkert gerne villet glæde sin tro Tjener ved at give hans unge Fætter det forholdsvis gode Embede.

Asminderød—Grønholt var, næstefter Tikøb—Hornbæk, det bedste af de 5 Landsbykald, der sammen med Helsingør udgjorde Lynge—Kronborg Herred [2]. Decimanternes (Tiendeydernes) Antal var i Hovedsognet 72, i Annexet 27, og Korntienden, som ydedes i Kærven og kunde variere stærkt fra Aar til andet, havde i Treaaret 1680—1683 følgende Gennemsnitsstørrelse:

Asminderød:

143	Traver,	13	Neg	Rug
201	—	7	—	Byg
75	—	4	—	Havre

Grønholt:

47	Traver,	13	Neg	Rug
69	—	7	—	Byg
20	—	3½	—	Havre

Præstetienden for begge Sogne tilsammen blev saaledes:

63	Traver,	14	Neg	Rug
90	—	2½	—	Byg
31	—	14	—	Havre

En fuldstændig Opgørelse af Kaldets Indtægter foreligger først fra 1707, da Præsterne i Følge kgl. Forordning af 1. August s. A. skulde indgive Specifikation af disse; det er ganske vist

[1] C. Christensen: Hørsholms Historie. Kbhvn. 1879. S. 51 og 366. [2] De følgende Oplysninger om Kaldets Indtægter er tagne fra „Provstebog for Lynge—Kronborg Herred 1680—1775", der ligesom de citerede Skifteprotokoller findes i Landsarkivet for Sjælland m. m.

adskillige Aar efter Hr. Sørens Død; men, da Agerbruget i det mellemliggende Tidsrum ikke havde gjort nævneværdige Fremskridt, og da Priserne vel kunde variere stærkt fra Aar til andet, men ikke var gaaet konstant op eller ned, kan man roligt gaa ud fra, at Hr. Søren Tuxen ved sin Død i 1678 har haft noget nær det samme Udbytte af Embedsjord, Tiender m. m. som Magister *Lauritz Grønnegaard* i 1707.

Præstegaardens Hartkorn var 6 Tdr., 3 Skpr. 3 Fjdkr. 1 Alb., med Fradrag af Sædekorn kunde der, „naar Jorden kan gjødes og drives overalt", i det højeste høstes [1]:

Rug	18 Tdr.		à	1 Dlr.	3 Mk.	=	31 Dlr.	2 Mk.
Byg	24 —		-	1 —	2 —	=	36 —	„ —
Havre . . .	8 —		-	1 —	„ —	=	8 —	„ —
Hø	16 —	18 Læs	-	2 —	2 —	=	27 —	„ —

Præstetienden for Asminderød:

Rug .	26 Tdr.	2 Skpr.	à	1 Dlr.	3 Mk.	=	45 Dlr.	3 Mk.	12 Sk.
Byg .	31 —	„ —	-	1 —	2 —	=	46 —	2 —	„ —
Havre	15 —	„ —	-	1 —	„ —	—	15 —	„ —	„ —

Kvægtiende for Asminderød:

Lam [2] . . .	46 Stkr.	à	„ Dlr.	3 Mk.	„ Sk.	=	34 Dlr.	2 Mk.
Føl	2 —	-	1 —	2 —	„ —	=	3 —	„ —
Gæs	20 —	-	„ —	1 —	„ —	=	5 —	„ —
Flæsk [3] . . .							4 —	„ —
Æg [4]	40 Snese	-	„ —	„ —	8 —	=	5 —	„ —

Offer for Asminderød:

Paa de 3 store Højtider à 50 Dlr. = ...	150 Dlr.
Trolovelser	12 —
Kopulationer	20 —
Barnedaab	24 —
Kirkegangs Kvinder	24 —
Lig	16 —

Summa for Asminderød 507 Dlr. 1 Mk. 12 Sk.

[1] I 1678 maa enten Høsten have været lidt bedre eller Priserne lidt højere, da Udbyttet af Præstegaardens Avling vurderedes til: Rug 37 Dlr. 2 Mk.; Byg 48 Dlr. 3 Mk.; Havre 7 Dlr. 2 Mk. [2] Af disse var egentlig kun de 40 Tiendelam; men i Stedet for Kalve toges „efter gammel Skik" 6 Lam. [3] I Stedet for Grise gives, „naar stor og god Olden er, som sjældent sker", Flæsk, som kan aarlig opføres til 4 Dlr. [4] I Stedet for Tiende af Høns gives efter gammel Skik Æg.

Præstetienden for Grønholt:

Rug	6	Tdr.	4	Skpr.	à	1	Dlr.	2	Mk.	8	Sk.	=	10	Dlr. 2 Mk. 4 Sk.
Byg	8	—	„	—	-	1	—	2	—	„	—	=	12	— „ — „ —
Havre	4	—	„	—	-	1	—	„	—	„	—	=	4	— „ — „ —

Kvægtiende for Grønholt:

Lam[1]	12	Stkr.	à	2	Mk.	8	Sk.	=	7	Dlr. 2 Mk.
Føl	1	—	hvert	3—4	Aar	=	„	—	2	—
Gæs	6	—	à	1	Mk.	„	Sk.	=	1	—	2	—
Flæsk									1	—	„	—
Æg	10	Snese	-	„	—	8	—	=	1	—	1	—

Offer for Grønholt:

Paa de 3 store Højtider à 10 Dlr. =	30 Dlr.
Trolovelser	4 —
Kopulationer	4 —
Barnedaab	6 —
Kirkegangs Kvinder	6 —
Lig	3 —
Summa for Grønholt	91 Dlr. 1 Mk. 4 Sk.
Den samlede Indtægt	598 — 3 — „ —

Det er ikke muligt nøjagtigt at omsætte dette Beløb i Nutidsmønt. Daleren eller Sletdaleren, som dens fulde Navn var, inddeltes i 4 Mark à 16 Skilling; i Kronemønt svarer den til 2,42 Kr.; men man vilde faa et ganske urigtigt Begreb om Kaldets Størrelse ved at ansætte Indtægterne til ca. 1450 Kroner; thi, som det fremgaar af de ovenfor anførte Priser, var Pengenes Købeevne langt, langt større end i vore Dage; man tænke sig 60 Øre for en Gaas eller 30 for en Snes Æg!! Men, hvis man paa den anden Side læggger Nutidspriserne til Grund, kommer man ogsaa til et urigtigt Resultat; thi Husholdningen var i de Tider i høj Grad uøkonomisk, og, som det senere skal ses, slugte Folke- og Hestehold en uforholdsmæssig stor Del af Indtægten. I 1707 klager Præsten gudsjammerligt over Udkommet, og det er meget muligt, at han har Ret, skønt Indtægterne sikkert er for lavt anslaaede; han omtaler saaledes ikke den frie

[1] Som foran.

Bolig, men dolerer kun over, at han hverken har Annex — eller Mensalgaard eller over Hovedet noget andet Tillæg. Saa meget staar imidlertid fast, at Kaldet hørte til Landets bedste. Men Præsterne var dengang endnu ikke blevne Foregangsmænd paa Landbrugets Omraade; de „opfyldte" ærlig og redelig Jorden, men evnede ikke at gøre sig den underdanig.

Der paahvilede nu ogsaa Præstekaldene betydelige Udgifter. Hr. Rasmus Munck efterlod en Enke; Hr. Sørens Moder havde ægtet sin Mands Efterfølger; hans Hustru gjorde i sin Tid det samme, hans Søster og Datter ligesaa; det var Skik og Brug i de Tider; men blev Enken ikke forsørget i Kaldet, skulde hun have Pension, og den maatte Kaldet betale. *Margrethe Frederiksdatter Quist* hed Hr. Rasmus' Enke; hun var Datter af hans Formand og var altsaa fulgt med Kaldet som en Slags Tilgift. Ved Mandens Død var hun ikke helt til Bettelstaven; hun havde jo Naadensaaret og arvede desuden efter ham 577 Dlr. 1 Mk.; men saa havde hun rigtignok 4 umyndige Sønner, og det har maaske skræmmet Hr. Søren, som dog overtog Formynderskabet for en af Drengene, *Poul*, og dermed Bestyrelsen af hans Arvepart, 147 Dlr. 4 Mk. [1]. Ved Hr. Sørens Død 1678, maa Poul Munck have været myndig, da han selv annammede de 20 Dlr., han endnu havde til Gode af sine „Børnepenge" [2]. Men det var Margrethe Quists Pension, der skulde berettes noget om. Den 16. Juni 1662 nedsattes i Asminderød Præstegaard en Kommission, bestaaende af Provsten, Hr. *Henrik Henriksen* [3], Sognepræst til St. Olai Kirke i Helsingør, Monsieur *Chr. Henrik Petersen* af Frederiksborg og Dronningens Forvalter over Hørsholm Len, *Lorenz Tuxen*, for at fastsætte Enkepensionen. Af Naadensaarets Indtægter tilkom der hende endnu den halve Rughøst; Resten havde hun faaet; til førstkommende Mikkelsdag fik hun Lov til at blive boende i Præstegaarden, hvor der anvistes hende „Tilhold i den søndre Side i den Stue, som kaldes Borgestuen og det lille Kammer derhos og Bryggerset at koge udi,

[1] Lynge—Kronborg Herreds gejstlige Skifteprotokol Fol. 1 ff. $^{16}/_{9}$ 1661. [2] Samme $^{6}/_{9}$ 1678. [3] F. 1619 † 1671, var 1661 bleven valgt til Provst.

dog saa, at Hr. Søren og hans Tyende ingen Fortræd eller Molest imidlertid sker af hende eller hendes. Siden efter bemeldte Tid sig af Præstegaarden med alt sit Tilhørende at forføje og paa andre Steder om Hus at forse"; medens Hr. Søren herefter aarlig skulde give hende til Husleje 15 Dlr. „fra først kommende Michaëlis angaaende". Hver Offerdag skulde hun have 3 Dlr. og i øvrigt følgende Naturalier: 2 Pund (40 Skpr.) Rug, 2 Pund (48 Skpr.) Byg, 10 Skpr. Havre, 10 Lam, 10 Gæs, 1 Kalv og — naar Olden er — 3 Sider Flæsk [1]. Efter de ovenfor anførte Priser er Pensionen ikke løbet op til mere end $^1/_{10}$ af Kaldets Indtægter; og dog slog Margrethe Quist sig hæderligt igennem; ved hendes Død i 1670 arvede hver af hendes Sønner 18 Dlr. 3 Mk. 1 Sk.; i 8 Aar havde Hr. Søren ærlig og redelig betalt hende, hvad hun skulde have; dog skyldte han endnu ved hendes Afgang „Stærboden" 13 Dlr. 1 Mk. 13 Sk. [2].

I 3 Aar sad den unge Præst som Ungkarl i den store Præstegaard; men i Juli 1664 fik han kongelig Tilladelse til uden Trolovelse og Lysning at ægte *Kirstine Johansdatter* [3]. Heller ikke hendes Fødselsaar kendes; men hun har nok været i Begyndelsen af Tyverne, siden hun ved sin Død 1683 efterlod en Datter, der gik i sit 2. Aar [4]. Det er højst sandsynligt, at Lorenz Tuxen ogsaa har skaffet sin Fætter en Hustru; han var nemlig Godsinspektør paa Gisselfeld, hvor *Ingvar Lassen*, Kirstines Stedfader, 1664 tiltraadte Stillingen som Godsforvalter [5]. Formue har hun ikke bragt ham; men Husets Indbo turde bære Vidnesbyrd om, at hun har faaet et godt Udstyr.

Af Præstegaarden foreligger der ikke nogen Beskrivelse. Den nuværende er af meget ny Dato, og dens Forgænger var opført efter en Ildebrand i Slutningen af det 18. Aarhundrede [6]; meget taler imidlertid for, at den ligesom den endnu existerende Præstegaard i Esbønderup, der stammer fra det 17. Aarhundrede, har

[1] Provstebogen. [2] Ovennævnte gejstl. Sk. prot. $^{17}/_{10}$ 1670. [3] Sjællandske Tegnelser 1664 Fol. 108 $^{11}/_{7}$. [4] Ovenn. gejstl. Sk. prot. $^{21}/_{1}$ 84. Asminderød Kirkebog begynder først 1684. [5] Rasmussen: Optegnelser om Gisselfeld. Næstved 1868, S. 431. [6] Person. Tidsskr. 4 R. II B., S. 180.

bestaaet af 4 sammenbyggede, straatækte Bindingsværkslænger med til Dels lerklinede Vægge. Lejligheden har været rummelig og har ligesom i Esbønderup strakt sig igennem mere end én Længe, hvad der fremgaar af, at et af Værelserne benævnedes „Hjørnestuen"; foruden denne fandtes følgende Beboelsesrum: Dagligstuen, den nye Stue, Kontoret, Studerekammeret, Skolen, det gamle Studerekammer, Mellemstuen og Ammestuen. Udenomslejligheden omfattede Borgestue, Drengekammer (Karlekammer), Køkken, Bryggers og Kælder. Hertil kom Stalde, Lade, Lo, Huggehus, Rustkammer til Seletøjet, antagelig ogsaa Vognport [1]. Længerne har utvivlsomt været meget smalle. Af Værelserne var kun Skolen, Ammestuen og Dagligstuen forsynede med Ovne; i sidst nævnte fandtes et sandt Pragtstykke af en Kakkelovn med Messingknapper og Fødder; den var ogsaa vurderet til 30 Daler. I „den nye Stue" var der et aabent Ildsted med Ildbukke.

Bohavet omfattede 15 Senge og Slagbænke samt 1 Vugge, 12 Borde, 25 Stole, 8 Bænke, 6 Skabe af forskellig Art, 11 Kister og Skrin, 1 Sejerværk (Zeigerwerk, Ur), nogle Spinderokke og Garnvinder, 1 „Clavicordium" og 1 „Hakkebrædt", Forløberne for de senere Tiders Klaverer. Medens Hr. Rasmus havde haft et særligt Sengekammer, var Sengene i Hr. Sørens Tid anbragte i de forskellige Værelser, dog ikke i *Dagligstuen*. Denne var ret spartansk udstyret, nærmest i Smag med Datidens bedre Bondestuer; der var ikke Tale om Gardiner, som først blev almindelige i næste Generation; Hr. Sørens Søn, Hr. *Peder*, som var Præst i Kornum ved Løgstør, havde saaledes Gardiner for alle Vinduer i sit Hjem, der ellers var langt tarveligere end Forældrenes. Stuens Møbler har antagelig været fordelte paa følgende Maade: det store Udtræksbord langs Vinduerne med en Bænk ved hver Langside; paa den ene Endevæg Kakkelovnen, paa den anden den kostbare „Tressur", der rummede Husets Sølvtøj; dersom Stuen har haft Vinduer til begge Sider, har den

[1] Alle Oplysninger om Præstegaarden og dens Udstyr er tagne fra den ofte citerede Skifteprotokol.

3. Bænk, en Kistebænk, vel staaet langs med den anden Langvæg; i Hjørnerne har man selvfølgelig haft „Vraaskabet", Sejerværket i sin Kasse og maaske Stuens andet Skab. Mærkeligvis omtales ingen Stole; utvivlsomt har dog nogle af dem, der ved Registreringen af Boet fandtes i andre Rum, til dagligt Brug været anbragte i Dagligstuen; her stod jo et Par Rokke og en Garnvinde, og dem kan man ikke godt betjene siddende paa en Bænk. I dette Værelse har Familien sikkert opholdt sig — særlig om Vinteren — naar Forretninger og Udendørsarbejde ikke lagde Beslag paa dens Medlemmer, og ved det store Bord har de indtaget deres Maaltider. Med Dækketøj var Huset vel forsynet; Præstekonen disponerede over 24 Duge, deraf 2 lange og 2 stakkede Damaskes, 2 lange og 1 mindre Drejls, 4 Byggrynsdrejlsduge og 13 smaa Duge af forskellig Art. Dækketøjet var i god Stand og vurderet til 90 Dlr., d. v. s. lige saa højt som Gaardens 4 bedste Heste tilsammen. Servicet var udelukkende af Tin: Krontin, engelsk Tin og Manggods (Blandingstin); det er desværre kun anført efter Vægt; men, da denne oversteg 1 Centner, har der været mange Tallerkner, Fade, Bakker o. s. v. Der nævnes hverken Glas, Porcellæn eller Stentøj; men ved højtidelige Lejligheder kom de to Sølvkander og Saltkarret frem; i Forbindelse med de 15 Sølvskeer, det fine Dækketøj, de blankpudsede Messinglysestager og det velskurede Tinservice har de nok kunnet give Bordet et festligt Præg. I Dagligstuen hang der paa Væggen et Spejl, men ingen Billeder.

Efter Bordet kunde Gæsterne begive sig ind i *„den nye Stue"*, der var meget elegant møbleret med mange Læne- og andre Stole, højere og lavere, betrukne med rødt eller grønt Klæde, forsynede med silkesyede Blomster paa Betrækket eller med Silkehynder med Broderier; her stod Bænke med nye kostbare flamske Bænkedyner; ja Hr. Sørens Kone kunde fremvise ikke mindre end 23 Hynder, flamske og hollandske, „syede i Blomster" eller broderede med Silke og Kamelhaar. I denne Stadsestue fandtes en „Stenskive" (Bord med Marmorplade), et Skrin og en Kiste „i Panelværk"; paa Væggene hang 14 Kontra-

fejer (Portrætter) og andre Billeder, og endelig stod her et Pragtstykke af en Seng med Omhæng af blaat og brandgult Damask. Paa Senge og Sengetøj var der i det Hele anvendt meget; Omhængene skinnede i stærke Farver, et var grønt og gult, et grønt og brandgult, et andet rødt og brandgult o. s. v., og Størstedelen af de 16 Under-, 9 Over- og 16 Hoveddyner var i meget god Stand; et Par Overdyner var betrukne med Skind. Af Hørgarns Lagner var der 17, af Blaargarns 12 Par, af Pudevaar 28; mange af disse var af „Klosterlærred", andre af fint, hjemmegjort Lærred, og adskillige var besatte med Kniplinger. Haandklæder var der ikke mange af: 2 Damaskes, 8 fine Drejls, 7 daglige Drejls og endelig et gammelt Damaskes.

Ligesom der var Forhæng for Sengene og Hynder til Stole og Bænke, var der ogsaa Tæpper til Bordene; et var syet med Silkeblomster, et var af rødt Skarlagen, de andre 6 af tarveligere Beskaffenhed.

Skolen, hvor Præceptoren, en ung Student, læste med Børnene, og hvor han formodentlig sov med begge Drengene, af hvilke den ældste ved Faderens Død var en halv Snes Aar gammel, rummede foruden Kakkelovnen kun 2 Senge, en gul Kiste, en „Stenskive i Træ indlagt" og en Bænk. Præsten selv har antagelig holdt til paa *Kontoret*. Inventaret bestod af et vel fyldt Bogskab, et Bord, endnu et Skab, 2 Lænestole og 7 læderbetrukne Stole; men desforuden fandtes her ogsaa nogle Genstande, der ikke syntes at høre hjemme paa et fredlyst Sted, nemlig en Musket — en saakaldet „Fyrbøsse" — og et Par Pistoler i Hylster; det var Minder fra „Præsterytternes" Tid. Af Præstegaardens to andre „*Studerekamre*" bar intet sit Navn med Rette; i det ene fandtes ganske vist Hr. Sørens Kraveæske med den fine Kammerdugs Præstekrave, men i øvrigt kun en Seng, et Par Kister og 2 Borde; det andet rummede 2 Eger — smaa fladbundede Baade — et Vaad, et Kastegarn, en Ruse og nogle andre Fiskeredskaber; Sagen var, at Hr. Søren foruden i St. Peters Fiskedræt ogsaa deltog i andet, mere rentabelt Fiskeri. Klavikordiet havde sin Plads i *Mellemstuen* sammen med et Par

Senge, et Bord, en Løjbænk og endnu en Bænk, medens Hakkebrædtet var forvist til *Hjørnestuen* med en Kurveseng og et Skab til eneste Selskab.

Medens Familiens Værelser for en Del var ret vel møblerede, var de for Tyendet bestemte Rum meget enkelt udstyrede. I *Drengekammeret* stod kun et Par Sengesteder med gammelt, slidt og bødet Sengetøj; i *Borgestuen* fandtes, foruden Pigernes Sovesteder, et Par Borde, et Skab, en Bænk, en Skammel og en Vugge; forskelligt Husgeraad, bl. a. et Dejgtrug og et Skæppemaal, havde midlertidig fundet Plads i det lidet hyggelige Rum, hvor 4 gamle Billeder, der hang paa Væggen, søgte at live lidt op i de trøstesløse Omgivelser. Saa er der kun *Ammestuen* tilbage; ved Hr. Sørens Død gik det yngste Barn, den lille Ingeborg, i sit 2. Aar og var vel nok vænnet fra; Vuggen var flyttet ud og erstattet med en Barneseng, der stod ved Siden af Ammens; det øvrige Bohave var lidet mærkeligt; det bestod kun af et Bord, en Bænk, nogle Skrin; det skulde da være Mælkeskabet, der havde faaet Plads herinde og havde overtaget nogle af Ammens Funktioner. Til Værelsernes Udstyr hørte fremdeles nogle Fyrbækkener, et Par Messingvandfade og nogle flere Bækkener. Lysestagerne er omtalte; Lamper fandtes ikke; Talglysene støbtes i en Lyseform.

Køkkenet var godt udstyret. Gryderne, hvoraf de 4 var af Kobber, 1 af Jærn, hang i Kroge over det aabne Ildsted; Stegepanderne, hvoraf 1 var af Kobber, stod paa Trefødder over Ilden, medens Bradspiddene var anbragte paa Bukke. Foruden det nævnte Kobbertøj fandtes 4 Kedler, 1 Fad, 1 Fyrfad, 1 Dørslag, 1 Flaske og et Bækken af samme Metal, en Messingmorter med Støder, en Bismer, en Vægtskaal, Ildtang, Ildskuffe og Rist af Jærn samt en Spand med Øse. I Køkkenet fandt den sidste Forædling af Raastofferne Sted, i *Bryggerset* den første. Her blev der brygget Øl og destilleret Brændevin, bagt, vasket og kærnet, maaske endog malet Mel; i hvert Fald stod her en Haandkværn. Af Bagerekvisiter fandtes „Degnetrug" og forskellige Sigter, af Bryggeredskaber en Bryggekedel, 4–5 større

og mindre Bryggekar, en Humlesi og et større Antal hele og halve Tønder; til Brænderibrug havdes en Brændevinspande med Kedel, Hat og øvrige Tilbehør samt Brændevinsankre; endelig fandtes her et Antal Vaskeballier, og af Mejerisager: 1 Kærne, 2 Mælkespande, 1 Flødekande, 20 Sibøtter og 1 Siskaal. Baade i Køkken og Bryggers var der en Retterbænk.

Husfliden gjaldt dog ikke blot Tilvirkningen af Fødevarer; man maatte hugge Ved, reparere Landbrugsredskaber og Husgeraad, lappe lidt paa Huset o. s. v. *Huggehuset* var da ogsaa ret vel forsynet med Værktøj: Øxer, Save, Kiler, Huggejærn, forskellige Bor, Jærnstænger og Slibesten.

Hestebesætningen var meget betydelig; den talte 26 Stkr., hvoraf dog kun de 2 brune Køreheste og den blissede „Ganger" kunde betegnes som gode; de var vurderede til 24 Dlr. Stykket; en gul Hoppe gik op til 15, 6 til Dels ældre Heste til 12—20 Dlr. Parret, 2 Par unge røde og brune Hopper til 13 og 14, 5 Foler og Føl til 3—6 Dlr. Stykket, medens „4 Bæster og 3 unge do., som gaar paa Skoven" i alt ansloges til 36 Dlr. Hele Hestebesætningens Værdi var efter Vurderingsmændenes Skøn 228 Dlr.; de fleste af Dyrene var smaa og i kummerlig Stand, særlig Udgangsøgene, der „gik paa Skoven". Den Asminderød Præst har dog nok været godt kørende, naar han drog til Købstaden eller paa Besøg hos Kollegerne eller Sognebørnene. De to Brune har sikkert taget sig pænt ud, naar de fik det messingbeslagne „store" Seletøj paa og blev spændt for den gode Vogn med de jærnbeslagne Hjul. Ogsaa „Gangeren" har kunnet hævde sig, naar den fik den fine røde Saddel og det øvrige Ridetøj paa. Derimod har Øgene gjort en tarveligere Figur, naar de, iførte det gamle Hestetøj, blev sat for de delvis beslagne eller ganske ubeslagne Arbejdsvogne eller om Vinteren asede gennem Sneen med de tunge Slæder; Kanen har nok været forbeholdt de Brune. Hestenes vigtigste Opgave var dog nok at deltage i Dyrkningen af Præstegaardsjorderne, der laa i Fællesskab med Byens øvrige Gaarde; de magre, slet fodrede og daarligt plejede Dyr havde svært ved at trække de tunge Plove gennem Jorden,

selv om der blev sat 2 eller 3 Par foran hver; saa gik det noget lettere med Harverne og Tromlen. Intensivt var Landbruget ikke; Præsten havde foruden de nævnte Landbrugsredskaber kun 2 Leer, 2 Høtyve, 1 Spade og 1 Skovl; men Høstudbyttet var — som ovenfor angivet — ogsaa saare usselt.

Kvægbesætningen var ganske betydelig: 18 Stude, 12 Studlinge, 7 Køer og Kvier, 1 Tyr og 1 Tyrling, 4 Kalve og 2 Spædekalve. Tyren og de bedste Stude var vurderede til 12 Daler Stykket, en Studling til 5, den bedste Ko til 8, en Kvie i det højeste til 4, og en Kalv til 2 Daler; alle 45 Høveder havde en samlet Værdi af 258 Dlr. 1 Mk., en Sum, for hvilken man i 1919 ikke engang kunde faa en eneste Ko. Kreaturerne havde alle mulige Farver og Aftegn: der var røde, hvide og sorte, rød- og sorthjælmede, rød- og sortbrogede Stude og Kør. Dyrene var smaa og magre, Mælkeydelsen ringe; Mejeriet spillede ogsaa en meget underordnet Rolle; man har lige kunnet smørføde sig selv.

Faareflokken, en Vædder med 30 Faar og Lam, var vurderet til 35 Dlr., de 12 *Svin* og 6 *Grise* naaede kun op til 23, medens de 10 *Bistader* taxeredes til 12 Dlr. 2 Mk.

Dyrkningen af Jorden, Kreaturernes Røgt, Slagtning, Bagning, Tilvirkning af Øl, Mjød og Brændevin, Madlavning, Husflid i mange Retninger og Pasning af de 6 Smaabørn krævede et stort Folkehold. Præceptoren ledede Børnenes Opdragelse, Jørgen Jyde var Tærsker; Niels Gaardskarl, Peder Jørgensen Underknægt og Laurids Lauridsen passede Markerne og Kreaturerne, medens Mette Gaardspige, Johanne Stegerspige og Ammen gik Husmoderen til Haande. Lønnen var ikke høj: Præceptoren fik 12 Daler, Karlene fra 6 til 11, Pigerne fra 5 til 9 Daler om Aaret; det var Ammen, som var den højest lønnede af disse. Med Familien selv blev det 16 Munde at mætte hver Dag. Man har sikkert levet kraftigt i Præstegaarden: meget Brød, Kød og Flæsk, Grød og Masser af Æg. Magister Lauritz Grønnegaard, der 1694 blev kaldet til Asminderød, angiver, at der aarlig blev fortæret: 50 Tdr. Rug, 80 Tdr. Byg, 40 Lam,

40 Gæs, 50 Snese Æg foruden meget store, men ikke nærmere specificerede Kvanta Flæsk; at de ikke har været ringe, kan ses af, at der den 4. September 1678 hang 20 Sider Flæsk paa Loftet, og det var endda paa det Tidspunkt, da Slagtetiden stundede til. Saa taler Præsten ikke engang om Kreaturerne, og dog er der ingen Tvivl om, at adskillige af Hr. Sørens Studlinge og Kalve har fundet Vej til Stegerset, i hvert Fald de 6, der havde afgivet deres Huder og Skind til Jens Skomager i Humlebæk, som i Septbr. 1678 lige havde faaet garvet og tilberedt dem. Det er omtalt, at Præsten havde mange Fiskeredskaber, og det er oplyst, at han ved flere Lejligheder har leveret velhavende Borgere i Helsingør store Mængder Karusser à 6 Dlr. pr. Hundrede; det skulde da være underligt, om ikke nogle af disse lækre Fisk har fundet Vej til Kirstine Johansdatters Køkken. Der har utvivlsomt hørt Fiskedamme til Præstegaarden, og da Hr. Søren var beslægtet med den kongelige Fiskemester *Heinrich Meincke,* der var gift med Lorenz Tuxens Datter, *Sophie Amalie,* har han kunnet faa den bedst mulige Vejledning paa Ferskvandsfiskeriets Omraade. En stor Del af det fortærede Byg er bleven forædlet til Øl og Brændevin; Biernes Honning er bleven brygget til Mjød; der er vel ogsaa drukket Mælk; men Kaffe og Te kendte man ikke.

Det var en stor Landhusholdning, Præstekonen i Asminderød stod i Spidsen for; Nutidens Præstefruer fører Hus paa en ganske anden Maade; men man skal ikke ret langt tilbage i Tiden for at finde ganske lignende Forhold: 200 Aar efter Hr. Søren drev hans Sønnesøns Sønnesøns Søn en Præstegaard af samme Størrelse; han havde lige saa megen Jord, lige saa mange Folk og lige saa mange Børn; men hans Agerbrug var langt mere intensivt; han havde færre, men bedre Heste, bedre Redskaber, flere og bedre Kør, bedre Faar og Svin; i Præstegaarden blev der baade brygget og bagt, kærnet og lavet Ost, slagtet og saltet, spundet, og drevet megen anden Husflid; men Tiden var skredet frem, Fællesskabet ophævet, Forbedringer indførte, saa Foldudbyttet var mangedoblet, og Kvæg- og Svine-

holdet gav et meget bedre Udbytte; og dog var Landbrugets Tilstand dengang kun en Etape paa Vejen til den Udvikling, det naaede et Par Menneskealdre senere.

Mennesket lever imidlertid ikke af Brød alene, selv om der gives nok saa meget Sul til; der kræves ogsaa aandelig Føde. Hvorledes blev nu denne Trang tilfredsstillet i Asminderød Præstegaard? Tilstedeværelsen af hele 2 Musikinstrumenter kunde tyde paa, at Præstefamilien havde Sans for andet end Mad og Drikke, og denne Antagelse bekræftes, naar man ser paa Hr. Sørens vel fyldte Bogskab; det vil ikke være uden Interesse at underkaste hans forholdsvis betydelige Bogsamling en nærmere Undersøgelse.

Af *Skønlitteratur* maa man ikke vente at finde ret meget. Sansen derfor var ikke stærkt udviklet i de Tider her i Landet, og paa Modersmaalet var der ikke fremkommet ret meget af Værdi; Oldtidsdigterne, af hvilke de romerske var nogenlunde tilgængelige for Datidens Præster, stod som de uopnaaede Forbilleder; men heller ikke de er stærkt repræsenterede. Mærkes maa Hr. *Henrik Gerners* fortjenstfulde Oversættelse af den græske Digter Hesiodos; et for de Tider ualmindelig heldigt Forsøg paa en fri dansk Behandling af et klassisk Digt; Bogen er trykt 1670; Gerner var dengang endnu Præst i Birkerød og har maaske skænket den til sin Herredsbroder; en meget udførlig Kommentar til den romerske Digter Terents' Komedier i Forbindelse med Weinreichs Ærarium poeticum (digterisk Skatkammer) udgør hele Resten af den skønlitterære Afdeling, med mindre man hertil vil regne „De danske Kongerim", der danner Overgangen fra Poesi til Historie. Denne Videnskab fyldte heller ikke meget i Hr. Sørens Bogskab; han ejede Heinrich Rantzaus Diarium og et Værk „Vitæ patrum" (Fædrenes Liv), hvis Titler klinger historisk, og det var vistnok alt; dog kan det sikkert siges, at *Ligprædikenerne* for en stor Del hører ind under Historien; det er i hvert Fald deres personalhistoriske Indhold, der har reddet dem fra Forglemmelsen og givet dem varig Betydning. De er oftest uhyre lange, udtværede, kedsommelige, spækkede med

Bibelsprog, af hvilke Biskop Peder Jespersens Tale over Niels Juel indeholdt 2000 [1]; jævnlig gaar de ud paa at tækkes den afdødes Slægt og er fulde af Smiger, hyppigt ledsages de af Sørge- og Æresdigte, under Tiden af Kobberstik; hvad der giver dem deres Værdi, er de biografiske Oplysninger, de bringer, som vel maa behandles med Kritik, men som alligevel er uundværlige for Personalhistorikerne. Denne Litteratur var stærkt repræsenteret i Bogsamlingen. Først nogle latinske Værker om Ligtaler i Almindelighed af de tyske Forfattere Fr. Balduin (1575—1627), Joh. Heermann (1585—1647) og flere andre, mindre bekendte, saa et Par store Kvartbind med Ligtaler af den Aarhus Bisp Jac. Mathiesen (1602—1660), endvidere en svensk Ligprædiken in quarto, 2 danske borgerlige af Præsterne Poul Andersen og Jens Christensen, en over Christian IV.s Søn, Prins Christian, og sluttelig en Række adelige: Lisbeth Høegs ved P. Friis 1674 [2], Niels Krags til Trudsholm ved Biskop Jac. Mathiesen 1651, Sophie Lindenows ved Hans Enevoldsen Brochmand 1653, Marie Belows ved Frands Nielsen 1654, Hans Lindenows ved Hans Michelsen 1647, Mogens Billes ved E. Monrad 1649, Jytte Gyldenstiernes ved H. E. Brochmand 1651, Holger Rosenkrantz' ved Ole Jensen Vind 1643, og endelig Helvig Rosenkrantz', hvis Trykkeaar og Trykkested ikke er oplyst; den var i Oktav og kun vurderet til 2 Sk., Kvarterne, som omfattede næsten hele Resten, var taxerede til 8 Sk., den eneste Foliant, Lisbeth Høegs, til 1 Mk.

Da der i begge Sogne tilsammen kun døde en Snes Mennesker om Aaret, faldt det betydelig oftere i Hr. Sørens Lod at tale for de levende end over de døde; derfor var hans Bibliotek mest af homiletisk Art; blandt Prædikensamlingerne fandtes Weinreichs og Schwissers Postiller, adskillige Passions- og Bededagsprædikner, den meget frugtbare tyske Forfatter Georg Striegnitz' Prædikener over Profeten Nahum; i Jonæ Bog havde han

[1] Denne fandtes af gode Grunde ikke i Hr. Sørens Bibliotek, men hans Søn i Kornum ejede dette 411 Sider store Foliobind. [2] Aarstallene angiver Trykkeaaret, ikke det Aar, Talen blev holdt.

fundet Stof til 122 Taler; da Nahums har samme Omfang som denne, har han vel kunnet faa en hel Del ud af den ogsaa. Foruden Værker af de tyske Teologer Nathanael Tilesius, Joh. Brentz, Polycarpus Lyser, Conrad Gessner, Dan. Meisner, Fr. Breckling, Leonhard Hutter og Joh. Oecolampadius fandtes der adskillige andre tyske teologiske Bøger, hvis Forfatteres Navne nu er lige saa lidt kendte som deres Arbejder. Reformatorerne Luther og Melanchton var ret fyldigt repræsenterede, ja der fandtes endog et Værk af Erasmus Rotterodamus, som dog ikke hørte til deres Kreds. Hr. Søren skulde dog aldrig have prædiket paa Tysk for Dronningen, som havde sin Stol i Asminderød Kirke [1] og som ofte opholdt sig paa Ebbekøb?

Iøvrigt var den danske teologiske Litteratur ikke stedmoderligt behandlet; i Biblioteket var der ingen Mangel paa danske gudelige Skrifter og Andagtsbøger; Ligprædikenerne er alt omtalte; endnu kan nævnes Biskop Hans Baggers Forklaring over tvende Bededage, Biskop Jesper Brochmands „Kongelig Kroning", hans latinske Værk om Kætteri m. fl., Biskop Jens Gjødesens Prædikener over den 90. Psalme, Biskop Jens Dinesen Jersins „Om Mirakler, Tegn og Aabenbaringer", Biskop Erik Eriksen Pontoppidans Digt „Vor højplagede Frelsers Jesu Christi Bloddaab", Biskop Poul Madsens „Om det korte Liv", den Slagelsepræst Peder Møllers „Trøste Taarekilde". Af andre dansk-norske Forfattere bemærkes Biskop i Bergen Niels Randulph, Rektor sammesteds Erik Lossius, den tyskfødte Professor og Præst i Sorø Joh. Clüver, Jørgen Dybvad d. Y. og Præsten i Nebbelunde Christen Arreboe. Adskillige af de nævnte Værker er gamle og kan være købte paa Formandens Auktion; men mange af dem var nye, hvad der kan tyde paa, at Hr. Søren har fulgt godt med og ikke har ladet sig nøje med at passe sit Embede, vaage over sine Indtægter og sørge for sin Familie.

Af verdslige Bøger var der kun faa; mærkes kan en Lovbog i 2 Bind, en liden Traktat om Pestilense, Henrik Smiths gamle,

[1] F. J. Meier: Efterretninger om Fredensborg o. s. v. Kbhvn. 1880 S. 1.

kendte Lægebog og en Bog af eller om Albertus Magnus. I alt bestod Biblioteket af 24 Folianter, 73 Kvart-, 55 Oktav- og 13 Duodez-Bind, tilsammen 165, hvilket er ikke saa lidt ud over det sædvanlige.

Naar der i det foregaaende er dvælet saa længe ved Hr. Sørens Ejendele, er det, fordi man kun ad indirekte Vej kan faa lidt at vide om ham og hans Familie; noget skriftligt har de ikke efterladt sig, Bispearkivet er brændt, Amtsarkivet yderst defekt, og Kirkebøgerne begynder først efter hans og hans Hustrus Død. For den næste Generations Vedkommende flyder Kilderne langt rigeligere. Hvis det er sandt, at Klæder skaber Mennesker, har Hr. Sørens ydre Fremtræden ikke været imponerende; skønt han ved sin Død ikke kan have været mere end 40—45 Aar gammel, bestod hans Garderobe udelukkende af gamle, vendte, lappede og stoppede Sager; det gjaldt baade Hatten, Præstekjolerne, Vesten og Gangkjolerne; særlig var Buxerne „ganske forslidte"; ogsaa Kraverne paa en enkelt nær var gamle. Vintertøjet: en lodden Hue, en Muffe og en med Ræveskind foret Klædeskjole var i taalelig god Stand, og hans Fodtøj, et Par Korduans Støvler og Sko af samme Stof, var forholdsvis elegant. Den kniplingsbesatte Nathue var i sin Tid et Pragtstykke; men ogsaa paa den havde Tiden sat sit Præg.

Den eneste Kilde, der fortæller lidt om Hr. Søren selv, er Provstearkivet. Vi ser ham et Par Gange optræde ved Provstevalg, og 6 Gange giver han Møde som Assessor i den gejstlige Skifteret, hvorved der altid var en halv Snes Daler at tjene. Den 17. Oktober 1670 var han med ved Ordningen af Boet efter sin Formands Enke; nu slap han for Pensionen, der, skønt den kun var lille, var trykkende nok. Naturligvis har han omgaaedes sine Embedsbrødre, og selvfølgelig har Herredsbrødrene og deres Hustruer gensidig staaet Fadder til hinandens Børn; men da der ikke er bevaret en eneste Kirkebog fra Nabosognene fra den Tid, kan intet positivt meddeles derom. Med Lorenz Tuxen og hans Familie, med Moderen og Stedfaderen i Øster

Egesborg har han stadig staaet i Forbindelse, ligesaa med Hustruens Moder og Stedfader; de tog sig ogsaa af Børnene, da han blev bortkaldt. Hans bekendte Sognebarn *Hans Rostgaard* paa Kraagerup overdrog den 10. December 1673 sin „kære Sognepræst, Hæderlig og vellærde Mand Hr. Søffren Pedersen Tuxen" Bestyrelsen af et beskedent Legat paa 100 Sletdaler, som han og hans Hustru havde stiftet „af en kristelig Kærlighed til vores Næste", og hvis Renter aarlig skulde uddeles til „fattige og nødtørvende Stakler i Asminderød Sogn". Disse Penge skulde blive staaende i Præstegaarden og overgaa fra Formand til Eftermand; „thi saa længe Guds Ord prædikes, bliver der og Præster, og det til evig Tid" [1]. Saa længe blev Legatet dog ikke bestaaende; til 1753 blev det ved Præstegaarden, men mellem 1800 og 1833 forsvandt det sammen med 3 andre smaa Asminderødske Legater og er antagelig sammen med disse tillagt det Winterfeld-Vossiske Hospital (Asyl) [2]. Det eneste personlige Minde, der er bevaret om Hr. Søren, er hans snørklede Underskrift i Skifteprotokollen.

Hr. Sørens Funktionstid faldt i en Periode, da Landet endnu led under Følgerne af Carl Gustavs Fejden, som det ikke havde forvundet, da Christian V. kastede det ind i den skaanske Fejde. Skatter og Udskrivninger var drøje nok; der betaltes Kop- og Kvægskat, og i 1676 paalægges det Præsten i Asminderød at levere paa Kronborg 3 Tdr. Rug, 8 Tdr. Byg og 8 Tdr. Havre foruden 15 Rdlr. [3] 1 Mk. i „Krigsstyr"; dette vedblev i de følgende Aar; 1677 kom hertil 20 Rdlr. i „Dragonstyr", ligesom der ogsaa skulde betales Bidrag til Anskaffelse af Artilleriheste. I øvrigt synes man ikke at have haft Hast med at inddrive Krigsstyret; ved Hr. Sørens Død resterede endnu hele Beløbet for 1676—1678, og det skønt Summen laa rede, tilmed i Guld; men da Provsten spurgte Dronningens Forvalter, Sr. *Statius Erdmann* [4],

[1] Afskrift i den ofte citerede Provstebog. [2] Hjort-Lorenzen og Salicaths Repertorium B. II., S. 136. [3] Rigsdaleren, som kun var en Regningsenhed, var $1\frac{1}{2}$ Daler. [4] Fra 1678 til Dronningens Død 1685 Forvalter over Hørsholm.

om han ikke vilde „den samme nu til sig annamme", svarede han, „at den kunde blive hos Enchen, indtil nogen Ordre hannem blev indhændiget, at han den skulde annamme". For „den halve Part af Artiglerij Hesten" forelaa der ogsaa Dækning i rede Penge, som Eftermanden tog til sig og lovede at svare til.

Hr. Søren gik ikke i sin Grav som en udarmet Mand; men Boet var ikke let at ordne. Af rede Penge fandtes kun 76 Dlr. 3 Mk. i Guld; de øvrige Aktiver bestod dels i Besætning, Inventar og andet Løsøre, dels i udestaaende Fordringer (skyldig Tiende o. l.) og i Obligationer, tilsammen 2971 Dlr. 11 Sk. Passiverne, omtrent 2000 Dlr., bestod i Hovedsagen af Kapitaler, der indestod i Præstegaarden, saaledes Legater, „de Fattiges Penge", „Børnepenge", tilhørende Præstens Myndlinge, dertil Folkeløn, adskillig Klatgæld og endelig de af Dødsfaldet forvoldte Udgifter: 230 Dlr. Alle Kreditorer blev „fornøjede" om end paa forskellig Vis. Eftermanden overtog en stor Del af Inventar og Besætning mod at tilsvare den Del af Gælden, som derved kunde dækkes; senere overtog han ogsaa Enken og nogle af Børnene, hvis Arveparter blev staaende i Præstegaarden. Folkene blev tildels betalte med Naturalier: Niels Gaardskarl, der havde 2 Aars Løn til gode, trak af med 2 røde Studlinge, en sort og en sorthjælmet Kvie, 3 Faar og en ung Gimmer; han fik ogsaa et Brædtspil med Tærninger, som Hr. Jens Wind dog gav ham 3 Mk. for; Røgteren fik en brun Fole og en hvid Kvie, Ammen 3 Føl, som Hr. Jens dog annammede, medens Rasmus Slagter gjorde sig betalt med et Par sorthjælmede Studlinge; Præceptorens Aarsløn blev godtgjort med Stadsvognen, som han afstod til sin nye Principal o. s. v. Enken fik forlods en Seng og lidt Husgeraad, hvorefter hendes Arvepart blev 485 Dlr.; hver af Sønnerne fik 121 Dlr. 1 Mk., hver af Døtrene det halve.

Da Sørgeaaret vel var omme, ægtede Kirstine Johansdatter sin Mands Efterfølger, Hr. *Jens Wind;* hun døde allerede 1683, efter at have skænket ham 2 Smaapiger; den sørgende Enke-

mand trøstede sig Aaret efter med *Anna Nielsdatter*, som døde 1695, Aaret efter at han selv havde lukket sine Øjne [1].

* * *

Ved sin Død efterlod Hr. Søren sig 6 Børn, om hvilke der nedenfor skal gives nogle Oplysninger.

1. *Dorothea* f. 1666; hun var opkaldt efter sin Farmoder, hos hvem hun kom i Huset; hun blev gift med Magister *Søren Jensen Kaalund*, Sognekapellan til Nakskov og døde 1719, 8 Aar efter Manden [2].

2. *Peder* f. 1668, fik Lorenz Tuxen til Formynder, men forblev i Præstegaarden; 1689 Student fra Frederiksborg; 1697 Sognepræst til Kornum-Løgsted; han var gift med *Anna Cathrine Figenskov* og døde 1737. Fra ham nedstammer den nu blomstrende Slægt Tuxen [3].

3. *Anna Kirstine* f. 1671, kom i Huset hos sin Formynder, Moderens Stedfader Ingvor Lassen, der nu var Forvalter paa Sæbygaard; om hendes senere Skæbne vides kun, at hun endnu levede 1684, og at hendes Formynder dengang var Hr. *Mads Mogensen* i Bloustrød [4].

4. *Johan* f. 1674, blev i Præstegaarden hos sin Formynder og senere Stedfader; Student fra Frederiksborg 1695, Sognepræst til Ramme 1707, hvor han døde 1711; han var gift med Formandens Datter *Helvig Hansdatter Guldberg;* Ægteskabet var barnløst; hun ægtede 1719 *David v. Støcken*, der havde en Gaard paa Fyn, og blev ved ham Moder til Rektor i Svendborg, *Jens Lorenz v. Støcken* [5].

[1] Nævnte gejstlige Skifteprotokol $^{21}/_{1}$ 1684; de hos Wiberg B. I., S. 108 givne Oplysninger om Hr. Jens Winds Ægteskaber er urigtige; hans 2. Hustru overlevede ham; alene af den Grund har han ikke kunnet indlade sig i noget 3. Ægteskab, allermindst da med sin Steddatter Ingeborg. [2] Se videre Wiberg II., S. 424. [3] Se om ham min Afhandling i „Fra Himmerland og Kær Herred" 1916: En Præstegaard i Himmerland og dens Beboere ved Aar 1700. [4] Ovenciterede Skifteprotokol $^{21}/_{1}$ 1684. [5] Meddelt af afdøde Sognepræst til Gentofte, Personalhistorikeren A. T. Jantzen.

5. *Sophie Margrethe* f. 1675, kom i Huset hos kgl. Fiskemester *Heinrich Meincke*, der døde 1681 [1]; selv er hun maaske død forinden, i hvert Fald levede hun ikke mere 1683 [2].

6. *Ingeborg* f. 1677, forblev hos Moderen under Formynderskab først af Lorenz Tuxen og efter hans Død af ovennævnte Præst i Bloustrød; hun blev senere nøjere knyttet til denne Præstegaard, idet hun omkring 1700 ægtede den daværende Præst, Hr. *Niels Jensen Søborg*, der døde 1704, hvorefter hun 1707 blev gift med hans Eftermand, Hr. *Michael Christensen Ytterícht* (Utrecht). Hun døde 1711 (begravet $^{11}/_{5}$); hun havde i første Ægteskab 3 Sønner, i andet 1; en Søn af hvert Ægteskab overlevede hende [3].

[1] Sjæll. Reg. Fol. 52, 1681. „Fra Frederiksborg Amt". Aarg. 1913, S. 37, har 1682. I Følge Pers. Tidsskr. 7 R. IV. B., S. 89 skal han være død 1680. [2] Hun nævnes ikke paa Skiftet efter Moderen. [3] Nævnte Skifteprotokol 1691 ff. Fol. 320 og 326 $^{25}/_{6}$ 1711; Bloustrød Kirkebog 1705—1730 $^{11}/_{5}$ 1711; samme Skifteprot. 1661—1691 $^{21}/_{1}$ 1684. Oplysningerne hos Wiberg B. I., S. 174 er ufuldstændige og urigtige.

Hekseri eller Hysteri paa Ovrø for 100 Aar siden.

Af *K. Carøe.*

Paa Ovrø i Roskildefjord levede i 1819 et gammelt Ægtepar, Jens Thygesen og Barbara Nielsdatter, der i mange Aar havde været Gaardmandsfolk i Næsby paa Øens Nordspids, men nu var gaaet paa Aftægt og blevet Indsiddere der; i et Par Aar havde de i deres Tjeneste haft en lille, nu femtenaarig Pige Ane Hansdatter fra Holbæk, som var blevet konfirmeret hos dem paa Ovrø ved Paasketid i April 1819, men derefter havde skiftet og fra Maj været i Tjeneste hos Gaardmand Niels Rasmussen i Bybjærg, en halv Mils Vej sydligere. Forholdet mellem de gamle Folk og den unge Pige synes at have været godt; ingen af dem havde i alt Fald senere noget at klage paa hinanden.

Søndag før Pinse havde Ane været hos Thygesen's for at hente sit Skudsmaal og sin Koppeattest, men da var Thygesen ikke hjemme; og da hun atter første Pinsedag 30. Maj, kom der i samme Anledning, fik hun dem heller ikke, da de efter Sigende beroede hos Præsten; nogen Fortrydelse herover fra Ane's Side mærkes der intet til; Barbara, som havde ladet Ane sy noget for hende, sagde, at hun kunde faa mere at sy, naar hun vilde, og trakterede hende endda med Tevand og Smørrebrød.

Hvad der saa er faret i Ane, er umuligt at faa Rede paa; om tidligere Sygdom eller Særhed hos hende forlyder intet; men det Tevand kom Barbara dyrt at staa, thi hurtigt maa der have udbredt sig saa mærkelige Rygter om, hvad Tevandet havde indeholdt, og hvad det havde haft til Følge, at Byfoged v. Hadeln i Frederikssund fandt sig foranlediget til 1. Juni at afholde Forhør i Niels Rasmussen's Gaard i Bybjærg, hvor Ane laa syg; og det Forhør blev efterfulgt af mange flere og førte til mærkelige Resultater.

Ane fortalte nemlig, at Dagen før hun efter Konfirmationen skulde til Alters, havde Barbara sagt til hende, at naar hun kommunicerede, skulde hun for at lære, hvad Vor Herre havde lært, med et Tørklæde tørre sig om Munden og uden at nyde Brødet borttage det [1]; hun havde fortalt dette til Faderen, som i Anledning af Konfirmationen var kommet til Øen, men han havde forbudt hende at gøre det. Efter Kommunionen havde Barbara spurgt hende, hvor mange der havde udtaget Brødet uden at nyde det, hvortil hun havde svaret, at hun ikke havde set nogen gøre det og heller ikke selv gjort det, hvortil Barbara saa havde svaret, at herfor vilde hun engang ske en Ulykke; senere var der ikke blevet talt mere om den Sag.

Yderligere fortalte hun, at da hun første Pinsedag var hos Thygesen's, havde Barbara budt hende Tevand af en sort Potte efter tilsyneladende eller virkeligt selv at have drukket deraf; Tevandet var uden Mælk, men meget sødt; hun havde drukket deraf to Gange uden at mærke noget tykt deri, men tredje Gang var det saa bittert, at hun ikke vilde mere, hvorfor Barbara kom Mælk deri og sagde, at hun havde godt af det; hun drak det da paa lidt nær, der saa ud som Grums, hvilket Barbara slog hen paa Gulvet, sigende, det var Tegrumset. Da hun ikke kunde faa Skudsmaalet og Koppeattesten den Dag, havde Barbara bestilt hende til at komme næste Dag, tilføjende, at naar hun næste Søndag havde været til Alters, kunde hun komme igen

[1] Undladelse af at nyde Brødet anføres allerede i Sprenger's Malleus maleficarum (1489), Heksehammeren, som et Bevis paa at være Heks.

og hente noget Tøj, som var blevet tilbage; men da talte denne ikke om at tage Brødet ud af Munden.

Paa Hjemvejen til Bybjærg fik hun ondt og kastede op, og i det opkastede var der grønne og røde Traade; lidt efter gentog det sig, og da var der hvide Traade deri; da hun var kommet hjem, kastede hun atter op, og da var der Skindlapper deri; og derefter var Opkastningerne vedblevet, og der havde i dem været Skindlapper, Traade, uldent Tøj, en iturevet Tolvskillingsseddel, Stumper af graat Papir m. m.; samtidigt havde hun Kulde og Hede over sig, og Lemmerne rystede; hvad hun nød, havde hun stadigt kastet op indtil Dags Eftermiddag, da hendes Madmoder havde givet hende noget Mælk, som gjorde hende godt, og siden havde hun ikke kastet op, men Kulde og Hede var vedblevet. Hun erklærede, at hun ikke havde mærket, at der var nogen af de Ting i Tevandet, som hun havde opbrækket, og andet end Tevand og et Stykke Smørrebrød havde hun ikke nydt hos Thygesen's; inden hun gik derfra, havde Barbara foræret hende fem gamle Tolvskillingssedler med Paalæg om at gemme dem, saa blev de nok gode igen; de to af disse var saa daarlige, at de ikke kunde hænge sammen, hvorfor hun kastede dem bort, de øvrige havde hun endnu.

Under Forhøret klagede hun over Smerter i Underlivet, stødte stadigt op og havde flere Gange voldsomme Opkastninger og fik derved tre Stumper graat Papir op, der ligesom de tidligere opkastede Sager blev taget i Forvaring.

Barbara Nielsdatter blev saa afhørt og sagde sig at være paa fjerde Snes Aar, men sin Faders og Moders Navne huskede hun ikke mere, heller ikke bestemt, hvor hun var konfirmeret; hun var født i Vindinge ved Roskilde, men havde i over 30 Aar været paa Ovrø [1]. Hun erklærede bestemt, at der havde været Mælk, men ikke Sukker i Tevandet, at de alle drak af samme

[1] Hun var Datter af Niels Andersen og Ane Christensdatter, døbt i Vindinge 12. Jan. 1755, død 5. Febr. 1834 paa Ovrø; hun var saaledes i 1819 kun 64 Aar. — Jens Thygesen var Søn af Thyge Jensen, døbt 15. Jan. 1753 paa Ovrø og død der 5. Jan. 1829.

sorte Potte, og at hun ikke havde overtalt Ane til at drikke eller bestilt hende til at komme igen næste Dag, heller ikke havde hun sagt noget om at gemme de fem Sedler. Da Ane blev konfirmeret, var Faderen ikke paa Ovrø; før Altergangen havde hun kun sagt til Ane: „Lad mig se, du bær dig skikkelig ad som andre"; at hun skulde have sagt noget til hende om ikke at nyde Brødet, benægtede hun bestemt, heller ikke havde hun sagt, at hun vilde lære hende det, som Vor Herre havde lært hende, hvad hun ikke kunde sige, da hun ikke havde lært andet, end hvad andre havde lært. I Ane's Sygdom nægtede hun at være skyldig. Ane fastholdt over for Barbara sin Forklaring, skønt Politimesteren foreholdt hende, at hun kunde dø og ved den af hende afgivne Forklaring bevirke Barbara's Død.

Paa Grund af Omstændighederne blev Barbara belagt med Arrest og Husundersøgelse foretaget hos hende, uden at man fandt noget mistænkeligt; tillige blev Distriktslæge Rauchmaul i Roskilde tilskrevet om at tage Ane under Behandling; Læge synes saaledes ikke hidtil at have været tilkaldt.

At det her har drejet sig om et typisk hysterisk Anfald hos Ane, er utvivlsomt, men hvad Aarsag der har været til dettes pludselige Optræden, giver Forhørene intet Holdepunkt for; dets Forløb var ogsaa typisk, baade ved sine sjælelige og legemlige Symptomer, ikke mindst ved en Række Løgne, stadigt nye, for at dække over Manglerne ved de foregaaende, og ved stadigt nye Beskyldninger mod Barbara; men at følge Forhørene i Enkeltheder vilde være altfor trættende og lidet lønnende, et Udtog maa være nok.

Da der gik henved en Maaned mellem Ane's Besøg og det sidste Forhør, er det ikke saa underligt, at der mellem den Anklagede og Vidnerne kunde være Uenighed om, hvor vidt der havde været Sukker eller ikke i Tevandet, og om det i saa Fald havde været Sukkerklumper, som Ane senere paastod; om Thygesen hele Tiden havde været til Stede eller var gaaet ud af Stuen og kommet ind igen; om der havde været Krog paa Døren eller ikke; om Tegrumset var kastet paa Gulvet og nyt

Vand skænket paa den sorte Potte; og endelig, som Ane senere paastod, om Barbara havde taget nogle Brød, som tilhørte en anden Mand, eller om de var hendes egne; eller om Ane havde taget Huetøjet af og bedt om en Kam til at kæmme sig med, det var i hvert Fald ikke sket paa den Tid, da Tevandet stod i Stuen, hvad der for saa vidt kunde have Betydning, som Ane senere ogsaa opbrækkede Papirstumper omviklede med Haar. Om alle disse og flere andre ret uvedkommende Omstændigheder tales og spørges der vidt og bredt i Forhørene, men ikke engang Beskyldningen for Tyveri af Brødene kunde bevises.

I den Maaned, Ane havde ligget syg i Bybjærg, havde hun aabenbart været Genstand for den lille Ovrø's ca. 500 Indbyggeres Interesse, derfor taler det ret store Antal Vidner, som efterhaanden havde set hende og derfor maatte afgive Forklaringer, af hvilke man ikke bliver meget klogere. Og som det sædvanlig gaar, voksede Rygterne om de mærkelige Ting, hun opkastede, og blev endogsaa til Museunger, hvad Ane dog under et senere Forhør selv benægtede var rigtigt. Efterhaanden filtréde Ane sig ind i et Væv af Modsigelser og Usandheder; da det var blevet oplyst, at Faderen slet ikke havde været paa Øen ved Konfirmationen, men først ved Altergangen, og at han ikke huskede, at Datteren før denne havde talt til ham om Barbara's Forbud mod at synke Brødet, erklærede hun selv, at det huskede hun heller ikke, men at, da Barbara troede, at hun havde gjort det, havde denne truet hende med, at hun engang vilde ske en Ulykke; ligeledes da Ane under et senere Forhør havde forklaret, at der var Sukkerklumper i Tevandet, og blev spurgt, hvorfor hun ikke havde talt derom ved første Forhør, erklærede hun, at det havde Barbara ogsaa forbudt hende at tale om; og desuden at Barbara havde sagt til hende, at hvis hun skulde blive syg, maatte hun ikke sige til nogen, at hun havde faaet noget hos hende, saa skulde hun blive et ulykkeligt Menneske, og da Ane saa spurgte hende: „Jeg dør vel ikke deraf?“ havde Barbara svaret enten: „Nej, du gør vel ikke“, eller ogsaa „Jeg kan ikke vide det.“

I de første Forhør er der heller intet anført om, at Barbara havde læst i en Bog, mens Ane drak Tevandet, det maa ogsaa være en senere Opfindelse af Ane og af hende sat i Gang; den kommer først frem i et Tingsvidne, som Aktor lod optage 20. Oktober i Holbæk, hvor Ane da opholdt sig i Faderens Hjem, og i det kommer ogsaa første Gang frem en Beskyldning mod Barbara for at være en Heks, som Aktor straks greb og lod Vidnerne afhøre om; Ane selv erklærede, at Barbara over hele Ovrø ansaas for en Heks, en Udtalelse, som dog ikke et eneste af Vidnerne bekræftede, men at det ikke var hende bekendt, at Barbara med Kunster skulde have skadet Folk eller Kreaturer, heller ikke vidste hun, om Barbara havde lært saadanne Kunster af Bøger eller ejede slige Bøger; men medens hun drak Tevandet, havde Barbara læst i en Bog, som hun dog ikke vidste hvad indeholdt; og en Aften, da hun laa vaagen, havde hun set, at Barbara lod Soldet gaa rundt for at opdage noget hende frastjaalet Gods.

Over for alle disse Beskyldninger tog Barbara til Genmæle og benægtede dem alle bestemt, og Vidnernes Forklaringer bekræftede dem ikke paa noget Punkt, ingen af disse udtalte noget nedsættende om Barbara, som de snarere synes at have villet hjælpe; men at der under en saa langstrakt Vidneførsel med Spørgsmaal om smaa dagligdags Begivenheder, der laa langt tilbage i Tiden, fremkom adskillige indbyrdes Modsigelser og Uoverensstemmelser, er som sagt let forstaaeligt, mindre, at Politimesteren synes at have lagt større Vægt herpaa, særligt for Barbara's og hendes Mands Vedkommende, hvis ganske vist vaklende Forklaringer han aabenbart har tillagt en ganske urimelig Betydning; og trods Defensors Forlangende om at sætte Barbara paa fri Fod mod Kaution, holdt han hende i Arrest til 20. November, altsaa næsten et halvt Aar.

Det er ikke alene hele dette Væv af ugrundede Beskyldninger og Løgne mod en Person, som intet Ondt synes at have gjort hende, der viser Ane som den udprægede Hysteriker; de legemlige Symptomer, saaledes som vi nu kender dem som

karakteristiske for de hysteriske, var lige saa udprægede. Opkastningerne og alt, hvad dermed fulgte, er allerede omtalte; ubemærket maa det være lykkedes hende at synke eller blande i Opkastningerne, hvad hun havde ved Haanden, Traade fra Sytøjet, Indpakningspapir til dette, de to iturevne Tolvskillingssedler m. m.; selv under det første Forhør lykkedes det jo Ane at kaste tre Stumper Papir op, skønt man skulde synes, at hun maa have været under ret skarp Iagttagelse. Under dette Forhør havde hun dog kunnet give en sammenhængende Forklaring, men under det næste Forhør, som først fandt Sted paa Ovrø 26. Juni, faldt det vanskeligere; et af Vidnerne fortalte da, at Ane efter det første Forhør var blevet ganske skæv i Skuldrene, saa at højre stod tilbage, og Underlivet var indfaldet, men dette havde igen forandret sig, dog var hun vedblevet at være noget skæv i venstre Side, saa at hun i denne Side var indfaldet, og Hoften stod noget ud; og til et andet Vidne havde Ane udtalt, at der var noget, som stod hende i Maven, i hvilken hun kunde mærke noget levende, som jog omkring, og undertiden kunde hun mærke ligesom en Spids op i Halsen (det nu saa kendte Symptom Globus hystericus). Forhøret sluttede Politimesteren med at lade indføre, at Ane under det adskillige Gange blev angrebet af særdeles voldsomme Konvulsioner og Brækninger, dog uden at faa noget op, og at hun i venstre Side var meget skæv, at Siden eller Underlivet var meget indfaldet, og at venstre Hofte stod langt ud. Hun kunde i kort Tid, førend de voldsomme Konvulsioner angreb hende, tale noget, dog næsten uforstaaeligt, men ved Forhørets Slutning var hun i en saadan Tilstand, at hun ikke kunde afgive nogen Forklaring.

Om nu Distriktslæge Rauchmaul er naaet til Ovrø og har taget Ane under Behandling, vides ikke; Erklæring fra ham foreligger ikke; i Begyndelsen af Juli var hun i Faderens Hjem i Holbæk og under Stiftsfysikus Guldbrand's Behandling, det viser en Erklæring fra ham 13. Juli til Amtet, og den viser ogsaa, hvor uforstaaende Datidens Læger, selv en af de mere fremragende, stod over for de hysteriske Lidelser; thi, skønt han

endnu ikke ser sig i Stand til at angive den egentlige Hovedaarsag til Sygdommen, saa synes det dog ikke usandsynligt ifølge de sig under Sygdommen ytrende Symptomer samt de efter Forhøret oplyste Data, at Pigen Ane Hansdatter muligen kan være blevet bibragt Blysukker (det er vel de meget problematiske Sukkerklumper, der sigtes til!); men da der ligeledes ved Lidelse af Bændelorm undertiden kan vise sig lignende Symptomer, turde han ikke anse ovenstaaende Formening for aldeles tilforladelig; ja, han betragtede endog Sygdommen for saa alvorlig, at han ansaa det for nødvendigt, hvis hun ved Døden skulde afgaa, at en lovformelig Obduktionsforretning da blev afholdt.

Under Opholdet i Faderens Hjem og Guldbrand's Behandling maa Ane's Helbredstilstand dog vist snart have bedret sig; Faderen erklærede nok ved Tingsvidnet 22. Oktober, at hun af og til havde brækket sig, men intet faaet op, og Mælet havde hun i alt Fald faaet igen inden den Dag, thi da svarede hun klart og tydeligt paa de 24 Spørgsmaal, som Aktor havde forlangt Tingsvidnet optaget om, og der er da hverken Tale om Opkastninger eller Kramper. Og dermed gaar Ane fri og frank ud af Sagen.

Efter at Barbara endelig 20. November var kommet paa fri Fod, gik Aaret ud med at veksle Indlæg mellem Aktor og Defensor; og inden Dom endelig skulde afsiges, udbad Amtmanden sig en Udtalelse fra Sundhedskollegiet, der 8. Jan. 1820 afgav den meget forsigtige Erklæring, at det var enigt med Fysikus Guldbrand i, at de forhaandenværende Symptomer ej giver bestemt Resultat om Hovedaarsagen til Pigens Sygdom, men at det ej er antageligt, at de nuværende af Guldbrand anførte Sygdomstilfælde[1] kan hidrøre fra de opbrækkede Papirstumper eller Stykker Skind og Haar, og at det er usandsynligt, at disse har været i Tevandet, eller at de har ligget i Maven fra 1. Juni til 10. eller 21. Juni, inden de ved Brækning opkastedes.

[1] Der maa da vel have foreligget en senere, nu ukendt, mere indgaaende Sygehistorie fra Guldbrand end den ovenfor omtalte.

Endelig 2. Febr. 1820 faldt Dommen:

Efter Amtets Ordre af 7. Aug. 1819 er Barbara Nielsdatter, Indsidder paa Ovrø Jens Thygesen's Hustru, under nærværende Sag af Stiftsskriver Bing i Roskilde som officiel Aktor tiltalt for, at hun formentlig skal have indgivet Ane Hansdatter saadanne skadelige Ting, der har foraarsaget en hende paakommende Sygdom. Tiltalte kan ikke efter denne i sig selv besynderlige Sags Omstændigheder ved de under samme fremkomne Oplysninger imod hendes bestemte Benægtelse antages juridice overbevist at have gjort sig skyldig i det, hvorfor hun saaledes er tiltalt, hvis Aarsag hun ej heller herfor kan straffes, men ved de i Sagen optagne Forhør, især med Hensyn til Tiltaltes og hendes Mands særdeles ustadige eller vaklende Dispositioner, synes at være fremkommet nogen Mistanke om hende, hvilket synes at bevirke, at hun tilpligtes at udrede alle af Sagen flydende Omkostninger, hvoriblandt o. s. v.

Thi kendes for Ret: Tiltalte Barbara Nielsdatter, Indsidder af Ovrø Jens Thygesen's Hustru, bør for Aktors Tiltale under denne Sag fri at være, dog saaledes, at hun betaler alle af Sagen, hendes Arrest og Forplejning lovligen flydende Omkostninger; til Prokurator Lytzhøft i Udesundby i Salarium 10 Rdl., til subsidiær Aktor Prokurator Peetz i Holbæk 3 Rdl. og til subsidiær Defensor Prokurator Næsted sammesteds 2 Rdl., alt Sølv.

* * *

Set med vor Tids Øjne maa denne Dom kaldes for i højeste Grad uretfærdig; jo mere man beskæftiger sig med de mange og ret lange Forhørs i alt det væsentlige ret ligegyldige Spørgsmaal og Svar, desto mere forbavses man over, at den eneste virkelig skyldige og Ophavsmanden til den hele Staahej, Ane Hansdatter, ikke underkastes mere end de to første Forhør, og i det sidste af disse var hun jo endda ude af Stand til at give nogen fornuftig Forklaring; fra det Øjeblik, hun er sluppet uden

for v. Hadeln's Retskreds, synes hun ikke at have eksisteret for ham; selv ikke da det i Holbæk optagne Tingsvidne yderligere afslører hendes usandfærdige og i Sammenligning med de andre Vidners langt mere modsigende Forklaringer, finder Politimesteren Anledning til at komme til Bunds i Sagen ved nyt Forhør af Ane; den lille Tvivl om hendes Sanddruhed, som han lader skimte igennem ved Slutningen af det første Forhør, er straks som blæst bort, og gennem alle de øvrige Forhør gaar kun Bestræbelser for at ramme Barbara som den eneste skyldige; der synes at have skullet være god Vilje til at tillægge de enkelte vaklende Forklaringer og Modsigelser, hun gør sig skyldig i, nogen som helst Betydning for Sagens Kærnepunkt: Har Barbara givet Ane noget at drikke, der har kunnet fremkalde dennes mærkelige Sygdom, og hvad har dette været? Men om dette Punkt indeholder Forhørene intet, og absolut intet Forsøg paa at klare dette væsentligste Punkt.

Og en haard Dom maa det ogsaa siges at have været, efter et halvt Aars uforskyldt Arrest ikke alene at dømmes til at betale sit Ophold i denne, men desuden at betale 15 Rdl. i Sølv, en paa den Tid for Aftægtsfolk stor Sum. Dommens Præmisser tyder da heller ikke paa nogen helt god Samvittighed hos den, der har afsagt den.

Men saa maa det paa den anden Side erindres, at for 100 Aar siden stod man endnu ganske uforstaaende over for Sygdomsbilledet Hysteri, saaledes som det nu foreligger klart belyst, navnlig ved Charcot's Undersøgelser; hvor uforstaaende fremgaar tydeligt af Fysikus Guldbrand's Udtalelse, til Dels ogsaa af Sundhedskollegiets, i hvor høj Grad denne end er præget af dette Kollegiums altid forsigtige og nøgterne Overvejelser. Derfor maa man ogsaa være forsigtig med at fælde en altfor kategorisk Dom over Dommen, den kunde ellers let blive næsten lige saa uretfærdig, som denne var.

Der er i denne Sag et enkelt Moment, som vel ikke kom særligt stærkt frem under Forhørene, men som vistnok for Beboerne paa en lille afsides Ø, hvor gammel Overtro hol-

der sig endnu længere end paa Fastlandet, har spillet en større Rolle, end det ser ud til; det er Beskyldningen for Hekseri, som fører Tanken atter over 100 Aar tilbage i Tiden.

At det er Ane, der har fundet paa Beskyldningen, da hun maatte finde paa en ny, og fremsat den for Aktor, er næppe tvivlsomt; og ganske karakteristisk for Tiden er, at Aktor tillægger den Betydning; nu vilde der vel næppe blive optaget Tingsvidne herom; ingen støttede ganske vist Ane i denne Beskyldning, og selv udtalte hun sig forsigtig herom, da hun skulde staa ved sine Ord; men mon der ikke skulde have været lidt mere Tro derpaa, end Forhørene viser? Hvorledes skulde egentlig Øens Beboere forklare sig Tevandets mærkelige Virkninger anderledes?

Endnu i det 19. Aarhundredes Begyndelse høres Efterdønningerne af de store Hekseprocesser, og endnu i vort Aarhundredes Begyndelse hører der paa Landet ikke saa meget til, at en gammel Bondekone kan faa Ord for at være Heks, naar hun kan lidt mere end sit Fadervor, hvad Barbara jo rigtignok erklærede, at hun ikke kunde. Var det sket knapt 150 Aar længere tilbage i Tiden, som for 100 Aar siden skete paa Ovrø for Barbara Nielsdatter, ja, da kunde det let være gaaet denne adskilligt værre ved hine Tiders Domstole, end det nu gik hende ved Jægerspris Birk.

Oversigt over Øresundstoldens Historie.

Et Foredrag af *Axel Linvald.*

De Undersøgelser over Sundtoldens Historie, der i den nyere Tid er foretaget, har givet til Resultat, at dens første Begyndelse rimeligvis lader sig ansætte til 1429. Mellem dette Aar og saa den 14. Marts 1857, Datoen for Traktaten om Toldens Afløsning, ligger over 400 Aar, i hvilke Sundtolden har været en af den danske Stats væsentligste Indtægtskilder og samtidig en af de Faktorer, der var bestemmende for dens internationale Stilling og i mange Tilfælde afgørende for Spørgsmaalet Krig eller Fred.

Med Hensyn til denne Sundtold i Almindelighed gælder det, at den selvfølgelig ikke var noget for Danmark enestaaende, men vistnok som sit Forbillede har de i Tyskland udbredte Flodtolde. Dens Forudsætning var den fra gammel Tid af de danske Konger hævdede Ret over Sundet, en Forudsætning, der i senere Tider, da Statsmagtens Myndighed ikke begrænsedes til selve dens Territorium, men ogsaa hævdedes over de nærliggende Have, endnu skarpere blev gjort gældende.

Dette Forhold varer ved til Begyndelsen af det 18. Aarh. Fra da af bliver Sundtolden alene en Passageafgift, som var af stor praktisk Betydning for de danske Finanser, men i hvis Betaling der ikke laa nogen Anerkendelse af Danmarks Højhedsret over Sundet; Sundtolden stod da ganske i Klasse med andre Toldafgifter.

Naar man sætter Sundtoldens Oprindelse til 1429, er det paa Grundlag af en lang Række Studier over hele dette Spørgsmaals Historie.

Tidligere var Opfattelsen en anden. Historikeren *G. L. Baden* satte i 1820 dens Oprindelse helt tilbage til den graa Oldtid, fordi han mente, at den ifølge hele sin Karakter maatte have sit Udspring i „Oldtidens barbariske Folkeret, ifølge hvilken en Fremmed og en Fjende var ét", og desuden fordi der efter hans — urigtige — Mening var en Forbindelse til Stede mellem Øresundstolden og saa Tolden i Haløre Marked, hvilket Sted han henlagde til Helsingør. Hans samtidige Juristen *I. F. V. Schlegel* mente, at Tolden begyndte at blive opkrævet i det 12. Aarh., forskellige fremmede Forskere, at den i hvert Fald fandtes i 2den Halvdel af det 14. Aarh.

Det var saaledes den almindelige Mening, at Øresundstolden var en meget gammel Afgift; alene en tysk Forsker, *Hirsch*, ytrede Tvivl om Opfattelsens Berettigelse og pegede paa Erik af Pommern som den sandsynlige Ophavsmand til Toldens Indførelse. Denne ene Svale fik imidlertid ingen Betydning. Da hele Spørgsmaalet under Forhandlingerne om Toldens Afløsning fik praktisk Interesse, gik saavel de fremmede Magter som ogsaa Danmark ud fra som en given Ting, at den første Oprindelse til Tolden endog laa helt tilbage i det 14. Aarh., hvis den da ikke var ældre, hvad man var mest tilbøjelig til at tro.

Paa dette Punkt griber Nutidens Forskning ind, og som paa saa mange andre Omraader, kommer den ogsaa her til at pille bort noget af den Ærværdighed, som formodet Ælde altid giver.

Den afgørende Forandring i Opfattelsen skyldes *I. A. Fridericia*. Han viste først, at de Argumenter, paa hvilke navnlig Schlegel støttede sin Opfattelse af Toldens Ælde, ikke kunde holde Stik for en Prøvelse. De Bestemmelser, han omtalte, angik slet ikke nogen Øresundstold, overhovedet ikke en Transittold, men gjaldt enten en Pundtold, som Hansestæderne opkrævede af deres egne Skibe for deraf at bestride Udgifterne til deres Krigsflaade i Sundet, eller ogsaa en ren Udførselstold.

Efter at have ryddet disse og andre Vidnesbyrd af Vejen, godtgør Fridericia, at det først er under Erik af Pommern, at der findes utvetydige Beviser for Toldens Tilstedeværelse. Han finder det for det første sandsynligt, at Øresundstolden har været en af Aarsagerne til de vendiske Stæders Krigserklæring i 1426, og nævner Cronikon presbyteri Bremensis' Bemærkning om Stædernes Forsøg paa at ødelægge „den nye Borg, Helsingør, opført af Kongen til at aftvinge Skipperne en uvant Told ved det Stræde, som fører fra Østersøen til Oceanet." Mere afgørende er dog et Udkast til en Instruks, der henføres til 1433, og som viser, at man under de da forestaaende Forhandlinger med de vendiske Stæder særlig vil have Sundtolden optaget til Drøftelse. Ikke til at misforstaa tales der i denne Instruks om en af Kongen ved Krogen paalagt utilbørlig ny Told paa en fri, aaben Strøm. Tidspunktet for denne Tolds Indførelse angives at ligge efter 1423. Ud herfra og sammenholdt med, at første Gang der, efter Hirsch' Udsagn, fra hanseatisk Side klages over Tolden, er i Rostock 1425, henlægger Fridericia Tolden til Tiden mellem Maj 1425 og Aarets Slutning. I Tiden mellem August 1423 og Maj 1425 opholdt Kongen sig nemlig i Udlandet og har da næppe kunnet træffe en saadan Forholdsregel.

Til hvilket Tidspunkt den indenfor disse Aar skal henlægges, og i det Hele dens første Historie, blev derpaa slaaet endelig fast af *William Christensen* i hans Bog om Unionskongerne og Hansestæderne og af *Kr. Erslev* i Erik af Pommern.

Første Gang, Tanken om en Øresundstold dukker frem, er under de Forhandlinger, der i 1423 fandt Sted mellem Erik af Pommern og Hanseaterne om en Regulering af Handelsforholdene og tillige om Samvirken mod Holstenerne. Fra dansk Side blev der derunder foreslaaet som en Ordning af Mellemværendet, at hvert Skib i Øresund skulde stryge sit Flag og betale en nærmere fastsat Afgift. For første Gang var her fremsat Tanken om en ren Transittold, der skulde betales af alle Skibe, uanset om de besøgte Skaanemarkedet eller ikke, og der laa tillige i Forslaget Kravet om Anerkendelse af Øresund som et rent dansk Farvand.

Foreløbig maatte Kong Erik lade Planen falde, men han opgav den derfor ikke. Først søgte han i Forvejen at tage Forholdsregler, der kunde sikre dens Gennemførelse, og opførte helt ude paa Spidsen af Landet en ny Borg, der sammen med Helsingborg var i Stand til at beherske Indløbet til Sundet. Da Erik saa senere kom i aaben Krig med Hanseaterne, mente han Øjeblikket kommet til at træffe en Forholdsregel, der paa en Gang kunde ramme Modstanderne og ophjælpe hans Finanser. 1429 findes de første Vidnesbyrd om, at Tolden virkelig er bleven opkrævet.

Denne Erik af Pommerns Tanke, allerede i sig selv et Vidnesbyrd om hans politiske Klogskab, var det saa meget mere, som det jo netop var paa denne Tid, at Skaanemarkedet begyndte at gaa over til alene at blive besøgt for Sildens Skyld og ikke som tidligere var et Sted, hvor Udveksling al alle Slags Varer foregik. Et Par Tal vil vise Udviklingen. Medens der i 1368 alene fra Lübeck sejlede 169 Skibe til Skaane, var Tallet i 1494 paa alle de fremmede Skibe, der besøgte Skaane, lidt ringere og deres Størrelse tilmed mindre. Dermed maatte selvfølgelig indtræde en Formindskelse i Udbyttet af de Afgifter, den danske Krone oppebar af Markederne. Øresundstolden var da et ypperligt Middel til at skaffe Erstatning.

Med Hensyn til dens Karakter i denne og den følgende Tid kan det straks slaas fast, at det udelukkende var en fiskal Told, der alene tjente Statens pekuniære Interesse. Derimod kunde den ifølge sin Karakter aldrig blive et Beskyttelsesmiddel for Indlandets Handel eller Industri. Den er ikke Beskyttelsestold, men alene Finanstold.

Et var imidlertid at paalægge en Told og opkræve den af Fjenderne, saafremt Kongen da besad tilstrækkelige Magtmidler, noget ganske andet ogsaa i Fredstid at faa den anerkendt af alle søfarende Nationer.

Allerede i 1429 kan det ses, at Englændere og Hollændere fandt sig i at betale den ny Told, Prøjsere og Liflændere maa

derfor ogsaa gøre det, og det samme gjaldt efter Stilstanden i Horsens 1432 og den endelige Fred i Vordingborg 1435 ogsaa de vendiske Stæder, bl. a. Lübeck og Hamburg.

For saa vidt var jo dermed Sundtolden anerkendt af de vigtigste søfarende Nationer, i hvert Fald af alle dem, der kunde tænkes i større Udstrækning at sende Skibe gennem Øresund. Dermed stod Tolden dog endnu ikke fast. Saa snart Kong Erik igen kom i Vanskeligheder, maatte han indrømme Fritagelser og Lempelser, og det samme gjaldt hans Efterfølgere. Sundtoldens Betaling eller Ikke-Betaling bliver derfor en Maalestok for de danske Kongers Magt.

Allerede 1436, da Begivenhederne i Sverrig begyndte at vokse Erik over Hovedet, maatte han for at vinde Lübeck, Hamburg, Wismar og Lüneburg, der skulde mægle mellem ham og Svenskerne, indrømme dem Frihed for Sundtold. Denne tilstodes ogsaa senere, uvist hvornaar, til Rostock og Stralsund, derimod ikke til de prøjsiske Stæder, til Trods for, at man fra hanseatisk Side paastod, at Fritagelsen var lovet alle Hansestæderne. Derimod udvidedes Begunstigelsen i 1437 til ogsaa at gælde Greifswalde, der havde stillet sig i et særlig venskabeligt Forhold til Erik. 1497 var den dog igen bleven toldpligtig.

Saaledes var Stillingen ved Erik af Pommerns Fordrivelse. Christoffer af Bayern, der sad adskilligt svagere i Sadlen, end Erik havde gjort det, blev nødt til at gaa endnu videre, og, om end Formaliteterne ikke var i Orden, dog i den allerstørste Del af sin Regeringstid faktisk tilstaa alle Hanseater Toldfrihed. Først lige inden Kongens Død begynder Klagerne over, at denne Fritagelse bliver krænket, idet Prøjserne tvinges til at betale Told. Dette er ogsaa Tilfældet under hele Christian I's Regering. De vendiske Stæder er de eneste, der formaar at hævde deres Toldfrihed.

Hed Hensyn til denne de vendiske Stæders Toldfrihed er Forholdet uklart, og det er næppe muligt at pege paa en enkelt Bestemmelse eller Traktat, der endelig har reguleret Forholdet. Dette hænger vel sammen med, at Hansestæderne, der baade

politisk og økonomisk i Løbet af det 16. Aarh. mistede deres Magtstilling, ikke var i Stand til at hævde den tidligere Ordning og foretrak at undgaa noget endeligt Opgør og leve videre paa Stumperne af det gamle. Endnu ved Odenseforliget 1560 mellem Danmark og Hansestæderne er der Tale om Fordele for „de seks vendiske Byer". Men da 7 Aar senere Lasttolden blev indført, slap Lübeckerne ikke fri, og Klager til Rigsdagen i Augsburg medførte kun yderligere Forhøjelse specielt for dem. Derimod fik Svensk-Pommern Del i den svenske Toldfrihed og beholdt den til 1715, da Landsdelene øst for Penefloden gik over i prøjsisk Besiddelse, for Restens Vedkommende til 1720. Forøvrigt vedbliver Forholdet til adskillige af de hanseatiske Byer at være uklart, og flere Gange opdukker i den følgende Tid fra prøjsisk Side det gamle Krav om fuldstændig Toldfrihed uden dog at blive sat igennem. Hvad angaar de andre Magters Villighed til at betale Sundtolden var det vigtigste, at England faktisk bøjede sig for de danske Kongers Krav, men formelt først anerkendte det under Kong Hans.

Af større Betydning er Forholdet til Sverrig. Lige fra Sundtoldens første Begyndelse havde dette Land som en naturlig Følge af Unionen bevaret sin Toldfrihed i Sundet. Første Gang der heri gøres Indgreb er under Christian IV. Göteborgs Anlæggelse synes at kunne faa farlige Følger for de danske Kongers vigtigste Indtægtskilde, fordi de hollandske Købmænd først sendte deres Skibe derhen og saa lod dem gaa gennem Sundet som svenske. Freden i Knærød stadfæstede dog Svenskernes Toldfrihed, og det var først i 1623, at Christian IV i Harme over svenske Toldpaalæg ophævede Sverrigs Sundtoldfrihed. Allerede det følgende Aar blev den dog igen givet tilbage og var i den følgende Tid næsten uantastet. Stadig saa imidlertid Svenskerne gennem Fingre med, at hollandske Købmænd ved falske Opgivelser i Certifikaterne, d. v. s. Beviserne for, at Skib og Gods virkelig tilhørte svenske Borgere, slap igennem uden at betale. Forbitrelsen herover fra dansk Side tillige med Svenskernes Vrede over de noget hensynsløse Forholdsregler, Dan-

skerne iværksatte for at hindre det, var en af Aarsagerne til Fredsbrudet 1643. Desuden stredes man om, hvorvidt Sverrigs nyerhvervede Østersøprovinser ogsaa skulde have Del i Sundtoldfriheden. Brømsebrofreden afgjorde næsten alle Stridsspørgsmaalene til Sverrigs Fordel, bl. a. ved at afskaffe Certifikaterne, og Sverrig beholdt sin Toldfrihed lige til Freden i Frederiksborg 1720.

Fra dette Øjeblik maa Søfarere af alle Nationer betale Sundtold. Peter den Store forlangte ganske vist, at Sverrigs Toldfrihed efter Freden maatte vedblive at gælde de til ham afstaaede Østersøprovinser. Kravet blev imidlertid afvist, da de omtalte Landsdele jo først var blevet afstaaet et Aar efter, at Sverrig havde givet Afkald paa Toldfriheden.

Tolden opkrævedes ved Helsingør og betaltes kun af Skibe, der passerede Sundet; intet syntes derfor lettere end at undgaa Udgiften ved at sejle gennem et af Belterne. Denne Fremgangsmaade blev selvfølgelig snart opdaget, og i 1452 maa Christian I ganske forbyde denne Sejlads og minde Søfarerne om, at Øresund er „den rette sædvanlige Strøm". Et Par Aar efter føjer han til det gentagne Forbud den noget dristige Paastand, at Vejen gennem Beltet „har været alle fremmede Nationer af Arilds Tid forbuden"; det samme indskærpes 1465 i en Traktat med England.

Imidlertid var det sikkert ikke let at paase, at ingen benyttede den forbudte Vej; snart kom man derfor ogsaa ind paa det naturlige Forhold i Belterne at opkræve den samme Told som i Øresund. 1490 maa saaledes England gaa ind derpaa, og 1560 Hanseaterne. Denne Told kom dog aldrig til at betyde noget videre i Sammenligning med de Summer, der blev opkrævet i Helsingør. Det var ogsaa for at sikre sine Indtægter her, at Frederik II opførte det kostbare Kronborg, der 1584 stod fuldendt.

Som allerede omtalt var Øresundstolden en ren og skær Finanstold, der tilmed havde den store Fordel at betales af de

udenlandske Købmænd og saaledes ikke generede Landets egne Børn. Det maatte derfor ligge i Kongens Interesse at skrue den saa højt op som muligt, og det var et rent Magtspørgsmaal, hvorlænge dette kunde gaa godt. Imidlertid var der det mislige ved det, at Kongen navnlig befandt sig i Pengeforlegenhed, naar han førte Krig. En Toldforhøjelse kunde imidlertid let forøge Fjendernes Antal.

Saaledes kom det ogsaa Gang efter Gang til at gaa.

Dog varede det noget. Saalænge det væsentlig var Østersøbyerne, hvis Skibe i større Tal gik gennem Sundet, kunde Tolden ikke bringe virkelige Farer over Danmark. Dels var de vigtigste Byer helt fritagne, dels var de andre jo ret ubetydelige og deres Kraft altid lammet ved Stridigheder og Kævl. Uenighed med Hansestæderne kunde vel bringe Ubehageligheder, men ingen virkelig Fare.

Nu foregaar jo imidlertid den store Forandring indenfor Handelen; dens Tyngdepunkt forlægges fra Middelhavet til Atlanterhavet; Østersøbyerne mister deres Betydning som Mellemled mellem Norden og Syden, og Rollen overtages af Nederlandene. To Tal vil vise Udviklingen. Medens i 1528 kun 543 nederlandske Skibe sejlede gennem Sundet, er Tallet i 1563 steget til ikke mindre end 2892. Samtidig afløses ogsaa Rhinskvinen af sydeuropæisk Vin, tilført af Hollænderne, tysk Øl af hjemmelavet Øl, og den hollandske Sild vinder frem for endelig at sejre omkring Midten af det 16. Aarh., da Sildefangsten i Sundet tog af.

Hele denne Forandring betød, at det for Fremtiden var Hollænderne, hvis Skibe gik gennem Øresund, og som derfor var mest interesserede i Toldens Størrelse. De svage og splidagtige Hansestæder afløstes af en kraftig Nation, som var i Stand til at tage Kampen op mod de danske Konger. Faren blev saa meget større, som Danmarks Nedgang jo snart begyndte, og uheldige Krige og daarlige Finansforhold kom til at høre til Dagens Orden. Til Sundtolden, de danske Kongers „Guldmine", stilledes større og større Krav, hvoraf Følgen atter maatte blive fjendtligt Forhold til de søfarende og navnlig da til Nederlandene.

Disse Stridigheder med Nederlandene angaar ikke selve Toldens Eksistens, men alene dens Størrelse. Dette er den afgørende Forskel fra de Vanskeligheder, Tolden tidligere havde voldt i Forholdet til Hansestæderne.

Til at begynde med var Øresundstolden en ren Skibstold og beløb sig til en Nobel, ca. 16—18 Kroner i Nutidsmønt, af hvert Skib, men forholdsvis hurtigt kom man ind paa til en vis Grad ogsaa at tage Hensyn til Ladningen. Saaledes har vistnok allerede Erik af Pommern krævet den sædvanlige Afgift selv af de vendiske Skibe, naar de havde Gods inde, der hørte hjemme andetsteds. Christian I gik videre og forlangte $^1/_2$ Mark dansk af hver Læst Gods, saafremt Certifikaterne ikke viste, at baade Gods og Ladning tilhørte Hanseaterne. Af alle ikke-hanseatiske Skibe skulde betales den samme Afgift, selv om ogsaa en Del af Ladningen tilhørte Hansekøbmænd. Derimod er det først i Begyndelsen af Kong Hans' Regering, at man i større Udstrækning finder Klager over en Forhøjelse af Sundtolden.

I det hele kan den heller ikke siges at have været særlig høj. Fra 1497 og 1503 er bevaret de første Sundtoldregnskaber, der viser, at det kun er ganske undtagelsesvis der betales 3 eller 4 Nobler. Som oftest betaler Hanseaterne kun 1, de andre Købmænd derimod 2.

Allerede Christian II begynder derimod i sine sidste Aar at forhøje Sundtolden og vækker derved Nederlændernes stærkeste Forbitrelse. Navnlig er det dog til Peder Oxe, at den første virkelig store Forhøjelse knytter sig.

Landets Pengenød var under Syvaarskrigen stadig bleven større, og nødvendigt var det at skaffe Udveje. Sundtolden var den nærmest liggende, og Øjeblikket tillige yderst gunstigt, idet Nederlænderne netop 1567 havde indledet deres Opposition mod det spanske Herredømme. Peder Oxe nøjedes ikke med at forhøje Tolden, men gjorde den tillige langt mere rationel. Afgiften havde hidtil i det væsentlige været en Skibstold og ens for store og smaa Skibe, naar de hørte hjemme i Østersøbyerne. Følgen var, at man altid benyttede saa store Skibe som paa nogen Maade muligt. Fordelen derved blev nu ophævet, idet

den gamle Skibstold næsten helt afløstes af en saakaldet Lasttold, der først blev fastsat til 1 Daler for hver Læst, naar Skibet var ladet, og $^1/_2$, naar dette ikke var Tilfældet. Siden faldt den sidste Bestemmelse dog atter bort, og Varernes Art kom til afgøre Toldens Størrelse.

Med denne Forandring, der i Almindelighed og sikkert med Rette er knyttet til Peder Oxes Navn, var anvist den Vej, der i den følgende Tid atter og atter blev slaaet ind paa. Øjeblikket var som sagt gunstigt, idet Nederlænderne ikke var i Stand til straks at træde kraftigt op. Men den følgende Tid skulde vise, at det ikke altid vilde blive saaledes. Der var fra nu af skabt et bestemt Modsætningsforhold mellem Danmark og Nederlandene, et Modsætningsforhold, der kom Danmark dyrt at staa og var en af de væsentligste Faktorer, der skaffede Sverrig de skaanske Provinser.

Sundtolden maatte saa meget mere skaffe Danmark Fjender, som man ikke blev staaende ved den af Peder Oxe indførte Forhøjelse, men Skridt for Skridt gik videre. 1611 vel kun foreløbig, men dog nok til, at der i Holland fremsattes Trusler om Forbund med Sverrig og omtaltes Planer om helt at slippe for Sundtolden ved i Stedet for ad den almindelige Handelsvej at føre Varerne til Hamburg og derfra over Land til Lübeck. Selv om Tolden efter Krigen igen blev nedsat, vedblev dog Misfornøjelsen og Frygten at være til Stede og gav sig betænkelige Udslag. Allerede 1613 sluttede Nederlandene og Lübeck et Forsvarsforbund til Værn for Handelens Frihed paa Øster- og Nordsøen, og endnu mere betydningsfuldt var det, at Gustav Adolf 1614 tiltraadte det nederlandsk-lybske Forbund.

Øresundstolden havde til de gamle Fjender føjet en ny og mægtig Modstander. Dette skræmmede dog ikke Christian IV fra at gaa videre ad den engang betraadte Vej. Gang efter Gang forhøjedes Tolden, og det var langt fra Smaating, der var Tale om. 1638 steg Skibsafgiften med en Fjerdedel, Tolden for Varer til det dobbelte, tredobbelte eller endogsaa firdobbelte. 1639 føjedes dertil 1 pCt. af alle Varers Værdi, og Tolden paa Salpeter gik helt op til 77 pCt. af dens Pris.

Alle disse Forholdsregler, som Christian IV trods Modstand hos Rigsraadets Flertal, men med Støtte hos Corfits Ulfeld drev igennem, skabte et ulægeligt Brud med Nederlandene, om end den ligefremme Krig blev undgaaet. I Amsterdam talte man om, at Nøglerne til Sundet laa i Amsterdams Havn, og med Sverrig sluttedes i 1640 et defensivt Forbund, hvis Brod var tydelig rettet mod Danmark, og som hvis Maal betegnedes Hævdelsen af Sejladsens og Handelens Frihed i Østersøen og Nordsøen.

Den saaledes skabte Misstemning vedblev at bestaa til Trods for, at Christian IV under en Række Forhandlinger i Stade maatte gaa ind paa igen at føre Tolden tilbage til dens Størrelse i 1637. Følgerne kom til at vise sig, da Torstenssonkrigen havde bragt Landet i den største Nød. For Truslen om ogsaa at se Nederlandene direkte tage Sverrigs Parti maatte Danmark ved Kristianopel-Traktaten for 40 Aar indrømme dem en bestemt Sundtoldtarif, der var noget lavere end den i 1628 gældende. Dette betød en Nedsættelse, der sjældent gik under 25 pCt., undertiden endog helt op til mellem 50 og 80 pCt. Da tilmed Danmark blev nødt til i den følgende Tid at gøre lignende Indrømmelser til andre søfarende Nationer, til England, Frankrig og Hansestæderne, var det ikke ringe Tab, der direkte forvoldtes de danske Finanser, foruden den indirekte Skade af Hollands og Sverrigs Samvirken.

De Lærepenge, Danmark saaledes havde maattet betale, viste sig tilstrækkelige. Navnlig bevirkede de hos Ulfeld en fuldstændig Svingning i hans politiske Synspunkter og fik ham til for Fremtiden at arbejde paa en Tilnærmelse til Nederlandene.

Skulde en saadan imidlertid kunne opnaas og blive af Varighed, var det klart, at Sundtoldspørgmaalet maatte endelig ordnes. Allerede 1646—47 paa sin første Rejse til Holland havde Ulfeld derfor ogsaa udkastet eller optaget Tanken om at afløse Nederlandenes Sundtold af en aarlig Pengesum. Foreløbig stødte Planen dog paa uovervindelig Modstand baade hos Christian IV og i Holland, og det var først paa sin anden Rejse i 1649, at det lykkedes Ulfeld at faa gennemført den saakaldte Redemptionstraktat. Derefter skulde alle Skibe, ejede af Nederlændere, uanset

om Lasten tilhørte andre, kunne sejle gennem Sundet uden at betale Told. Dog maatte Skibet standse i Helsingør for at modtage en Passerseddel af den nederlandske Resident. Til Gengæld skulde saa Nederlandene betale Danmark en aarlig Sum af 140,000 Rdl. Jævnsides Redemptionstraktaten var gaaet en defensiv Forbundstraktat.

Ganske vist fik Redemptionstraktaten ingen større Betydning. I Nederlandene voldte det betydelige Vanskeligheder at tilvejebringe Afløsningssummen. De Stater, hvis Søhandel var ubetydelig, vilde selvfølgelig ikke være med at betale den. Og for Danmark betød den en saa alvorlig Skærpelse af Forholdet til Sverrig, at man ogsaa her maatte ønske at vende tilbage til Kristianopel-Overenskomstens Bestemmelser. Dette skete da ogsaa 1653.

Dermed ophører i det hele og store Sundtolden at være en Kilde til Stridigheder mellem Danmark og Nederlandene. Men saameget betød dog stadig Minderne om Fortidens Kampe, at man aldrig i Holland kunde tænke sig at gaa med til igen at skaffe Danmark Sundprovinserne tilbage. Som Øresundstolden saaledes havde været Aarsag til alle Misstemninger og Rivninger mellem Danmark og Nederlandene og derigennem medvirket til Tabet af de skaanske Provinser, blev det ogsaa den, der var med til at hindre deres Tilbageerobring.

Politisk har Sundtolden derfor været til største Skade for Danmark. Anderledes stiller derimod Forholdet sig, naar man betragter den rent finansielt.

Oplysninger om dens Udbytte findes i Sundtoldregnskaberne. Det ældste bevarede er fra 1497, de næste fra 1503 og 1528. Fra 1536 findes de med nogle mindre Afbrydelser lige til Toldens Afløsning. Disse Regnskaber, hvis bearbejdede Udgivelse jo nu af Nina Bang er begyndt, indeholder selvfølgelig et uhyre Materiale til Belysning af Handelsforhold i Nordeuropa.

Som allerede sagt er de første bevarede Regnskaber fra 1497 og 1503, de opviser en samlet Indtægt af henholdsvis 981 og 1464 Nobler. Forskellen er stor, men rigtignok maa det bemær-

kes, at der ingen Sikkerhed er for, at Regnskaberne omfatter hele det paagældende Aar. Saafremt dette imidlertid er Tilfældet, maa det være urigtigt, naar det paa Frederik I's Tid blev opgivet, at Kong Hans' aarlige Indtægter af Sundtolden havde beløbet sig til 2—3000 Nobler. For den følgende Tid steg Indtægterne betydeligt, ved Peder Oxes Reform saaledes til det tredobbelte. Beregnet i moderne Mønt har man angivet Stigningen fra 195,000 eller 175,000 Kroner til 560,000. 1639 var Toldindtægten helt oppe paa 600,000 Rdl., det normale var dog vistnok kun ca. 400,000. Efter Kristianopel- og Brømsebro-Aftalerne faldt Indtægten i 1646 og 1647 til 140,000, 1656 til kun 70,000.

Hvad disse Summer betød for Konge og Stat er tydeligt, naar man betænker, at Sundtolden i 1567 udgjorde $^2/_3$ af Statskassens direkte Indtægter. Og hele denne Indtægt var Kongen saa meget mere kær, som dens Anvendelse fra gammel Tid udelukkende beroede paa ham personlig, uden at Rigsraadet eller andre Myndigheder havde det fjerneste at sige derover.

Under hele Enevælden er der kun lidet at meddele om Øresundstoldens Historie. Grundlaget for Tolden var efter Redemptionstraktaten for Nederlandenes Vedkommende Kristianopeltraktaten; det samme gjaldt efter en Traktat af 1742 ogsaa Frankrig, og efterhaanden de fleste andre Magter. Efter Frederiksborgfreden var Toldens Udbytte i kendelig Stigning. I Løbet af Frederik V's Regeringstid voksede den saaledes fra 232,000 Rdl. til ca. 386,000. Først ved Ulykkerne i det 19. Aarh.s Begyndelse tog Tolden atter stærkt af. Toldsatsen var i Almindelighed 1 pCt. af Varernes Værdi. Men dels blev denne Bestemmelse ikke altid overholdt, dels var Varernes Værdi ikke variabel, men fastsat engang for alle, saa Tolden i visse Tilfælde kunde naa helt op til 6 à 8 pCt. af den virkelige Værdi.

Alle Magterne fandt sig uden Modsigelse i at betale Told, om end de selvfølgelig stræbte at opnaa saa gunstige Betingelser

som muligt. Det var først paa Wienerkongressen, at Klager begyndte at gøre sig gældende, foreløbig dog uden at faa nogen som helst Betydning.

Første Gang, der virkelig fremkommer Forslag om at faa Sundtolden afløst, er i Trediverne fra prøjsisk Side. Dog var dengang et noget klynkende Brev fra Frederik VI til Friedrich Wilhelm tilstrækkeligt til foreløbig at standse Sagen. Snart efter blev den dog igen optaget, denne Gang fra svensk Side, hvor man jo som Ejer af den ene Sundkyst mere end andre Steder maatte føle det urimelige ved hele Sundtolden. Direkte paavirket af Sverrig greb i 1840 ogsaa England ind. Hvad man her klagede over, var navnlig Tidsspilde ved Klareringen i Helsingør. Til Trods for denne almindelige Misfornøjelse blev dog foreløbig det farlige Spørgsmaal ved Indrømmelser af Danmark noget skubbet i Baggrunden. Prøjserne var de vanskeligste at komme til Rette med, og i flere Aar forhandledes om en separat Afløsning uden dog at føre til noget Resultat.

Hidtil stod saaledes Sundtolden urokket. I Virkeligheden stemte den dog altfor lidt med Nutidens Handelsliv og retslige Begreber, til at dette kunde vare ret længe. Det var kun et Tidsspørgsmaal, inden en endelig Løsning maatte kræves.

Det blev Amerikanerne, der kom til at give Stødet til denne. Grundlaget for alle tidligere Klager havde været de rent praktiske, at Satserne var for høje, Opkrævningen for vanskelig etc., nu rejstes derimod tillige hele Retsspørgsmaalet. Amerikanerne anerkendte vel Toldens Ælde, men fandt tillige, at dens Oprindelse laa tilbage i „en meget fjern og barbarisk Periode før Amerikas Opdagelse". Naar de derfor tilbød at betale Afløsning, $1^1/_4$ Million Francs, var det alene som Vederlag for en gammel Indtægtskilde, men der skulde ikke deri ligge nogen Anerkendelse af den danske Stats Ret.

Dette var i 1848. Foreløbig fik man i Danmark Sagen stillet i Bero, men i 1853 rejstes den paany. Amerika opsagde sin Handelstraktat med Danmark og erklærede fra 14. April 1856 ikke at ville betale Told af noget amerikansk Skib. Dermed

var Spørgsmaalet rejst paa en Maade, det var umuligt at komme udenom.

Til alt Held havde Danmark nu ogsaa i Spidsen for Finans- og Udenrigsministeriet og i de paagældende Forvaltningsgrene Embedsmænd, der var i Stand til at optræde i den vanskelige Stilling og faa det mest mulige ud deraf. Det var Udenrigsminister *Scheele*, Finansminister *Andræ*, Generaltolddirektør *Sponneck* og Direktøren for Øresunds Toldkammer *C. A. Bluhme*. Efter langvarige Overvejelser enedes man omsider om at faa sammenkaldt en international Konference og paa denne, selv om man maaske af taktiske Grunde skulde begynde Forhandlingen med at drøfte Muligheden af en Revision af Toldloven, dog arbejde hen til en fuldstændig Afløsning ved en Kapitalisering af den aarlige Toldindtægt. Grundlaget herfor skulde ikke være Flaget, altsaa Skibenes Antal, men derimod Varetolden. Som Afløsningskapital fastsatte man 35 Millioner Rdl.

Indbydelse til Konferencen blev modtaget af alle Stater undtagen Nordamerikas Fristater. Da disse slet ikke anerkendte Toldens Berettigelse, ønskede de heller ikke at deltage i en Forhandling om dens Afløsning. Konferencen traadte sammen, og Bluhme, der var Danmarks Repræsentant, forelagde Forslaget om Afløsning, idet enhver Tanke om Revision nu var opgivet. Rusland og Sverrig-Norge gik straks i alle Henseender ind paa Forslaget, de andre Magter gjorde derimod Vanskeligheder, England af pekuniære Grunde, Napoleon III, fordi han var vred over Danmarks Neutralitet under Krimkrigen. Disse Vanskeligheder blev ikke mindre, fordi der blandt andet fra England fremkom adskillige ret umulige Forslag om en Afgift, beregnet efter Lastedrægtighed og opkrævet i den første Østersøhavn, et Skib anløb.

Grunden til denne Englands Holdning laa fortrinsvis i Ministeriets Vanskeligheder som Følge af de store Udgifter til Krimkrigen. Parlamentet optraadte dog i det Hele gunstigt overfor Afløsningen, kun krævede det — og mødte deri selvfølgelig Tilslutning hos Hansestæderne — at de eksisterende Afgifter for

Transithandelen i Holsten mellem Nordsøen og Østersøen samtidig maatte nedsættes. Det samme Krav blev opstillet fra fransk Side, og der var derfor for Danmark ikke andet at gøre end at gaa ind derpaa.

Dermed var de væsentligste Vanskeligheder ryddede af Vejen. Den 14. Marts 1857 kunde Konferencen holde sit Slutningsmøde, og i den følgende Tid ordnedes derpaa Betalingen. Selv Amerika betalte Danmark sine 720,000 Rdl., dog at det meget omhyggeligt sørgede for ikke derved at komme til at anerkende Sundtoldens Berettigelse.

Det var 35 Millioner, vi oprindelig havde forlangt som Afløsning. Deri fragik paa Grund af Kurstab og af andre Grunde saa meget, at Beløbet faldt til $33^1/_2$ Million Rdl. eller 67 Millioner Kroner. Til Gengæld for dette Beløb gav vi Afkald paa en aarlig Sundtold af ca. $2^1/_2$ Million Rigsdaler og maatte desuden gaa ind paa en Nedsættelse af Transittolden med ca. 300,000 Rigsdaler, altsaa ialt 2,8 Millioner. Erstatningen kom følgelig til at beløbe sig til knap 12 Gange den aarlige Indtægt. Dette kan synes lidt, men maa, som det er bleven gjort gældende, for at vurderes rigtigt, bedømmes ud fra Erkendelsen af, at det faktisk ikke havde været Danmark muligt længere at holde Sundtolden oppe, stridende som den ogsaa var baade mod alle praktiske Handelstarv og nutidig Folkeret.

En nordsjællandsk Bonde fra Udskiftningstiden.

Nogle Træk fra hans Liv og Virksomhed udarbejdet paa Grundlag af hans efterladte Dagbog.

Af *P. A. Pedersen.*

I den for sin smukke Beliggenhed ved Fursø kendte Landsby Stavnsholt levede i Slutningen af det 18. Aarhundrede og Begyndelsen af det 19. en Bonde, Lars Nielsen, hvis Navn endnu kendes og nævnes med Agtelse der paa Egnen, ikke alene af hans talrige Slægt, men ogsaa af de andre Bondeslægter. Ved at læse hans efterladte Dagbog og ved Overleveringerne om ham gennem Generationerne faar man da ogsaa Billedet af en Bonde, der ved sin Virken, sin Dannelse, der var mærkelig paa en Tid, hvor Bondestandens og vel især den sjællandske Bondes kulturelle Standpunkt stod meget lavt, men navnlig ved sin Hjertets Dannelse, maa have staaet over sine Standsfæller.

Dagbogen førtes fra 1769 til 1794; en senere ført Dagbog er i Tidernes Løb bortkommet. Den begynder med en sammentrængt Oversigt over hans tidligere Liv.

Lars Nielsen fødtes i Farum 1742, hvor hans Fader, Niels Olsen, var Fæster af en Gaard, som han if. „Københavns Rytter-gods Regnskaber" 1731 „blev formaaet at antage sig, betale Restancen, 40 Rdlr. og forskaffe sig selv den fornødne Besætning mod at blive fri for Indfæstning". Gaarden har da sikkert været meget forsømt af Formanden, der blev sat fra Gaarden ved Dom [1].

[1] En Efterkommer i 5. Led af Niels Olsen, Jokum Olsen ejer nu Gaarden.

Niels Olsen og Hustru Inger Rasmusdatter, en Gaardfæsters Datter fra Stavnsholt, havde 8 Børn, 4 Sønner og 4 Døtre. Niels Olsen døde 1754, og Enken giftede sig 1756 med Gaardfæster Niels Mathiasen i Stavnsholt. Hendes ældste Datter, Mette, var 1755 blevet gift med en Gaardfæster i Stavnsholt, og til denne By kom 1769 ogsaa hendes yngste Datter, Karen, ligeledes som Gaardmandskone. Moderen døde 1776.

Hos Søsteren Mette var Lars Nielsen i et Par Aar og kom derefter til sin Broder Ole, der havde faaet Fødegaarden i Farum. I Foraaret 1762 blev han indkaldt som Husar og maatte gøre Tjeneste først i Odense og siden i Holsten. I Dagbogen fortæller han om sin Soldatertid saaledes: „Aar 1762 Langfredag blev jeg udskrevet til Husaar og Reyste straks efter Paaske til Odense i Fyen og forblev der for at lære exercere til St. Hansdag, siden videre frem over Jylland og Holsten og tilbage hjem over Lybæg samme Aar og kom lykkelig til København og derfra til Stavnsholt, hvor jeg forblev Vinderen over. Aar 1763 om Foraaret Reyste jeg atter efter ordre og skulde til Holsten; men fik Ombud i Odense, dette skede i April Maaned, samme tid Døde min Stiffader, salig Niels Mathiasen og forblev jeg saa hos min Maader i Mands Sted den Sommer."

Med Undtagelse af 1 Aar, i hvilket han var Karl hos Skovfogeden i Farum Lillevang, forestod han Gaardens Drift for Moderen, indtil han selv overtog den 1768. Gaarden var da 1767 blevet Arvefæstegaard sammen med de andre Gaarde i „Københavns Rytterdistrikt" [1] if. Forordningen af 6. Maj 1766. Allerede 31. Marts 1767, altsaa 6 Aar efter at Bønderne i Nabo-

[1] Farum Sogn hørte dengang til „Københavns Rytterdistrikt". Oprindelig havde Sognet hørt til Ølstykke Herred, der bestod af Sognene Stenløse, Slagslunde, Viksø, Sundby, Hjørlunde, Værløse og Farum. Ved kgl. Resol. af 3. Marts 1683 forenedes Herredet med Sokkelund og Smørum Herreder under Navn af Københavns Birk. Dette Birk gik i Henhold til kgl. Resol. af 7. Juli 1721 for Størstedelen op i „Københavns Rytterdistrikts Birk"; kun Sognene Stenløse, Viksø og Smørum udskiltes og lagdes under „Frederiksborg Rytterdistrikts Birk", 1819 deltes Kbhns. Birk i en nordre og søndre Del, og samtidig henlagdes Farum, Gandløse og Slagslunde Sogne til Frederiksborg Amt.

distriktet, „Hirschholm Amt", var blevet Arvefæstere, de første i Landet, modtog Bønderne her Arvefæsteskøder paa deres Gaarde, som de „maa nyde, bruge og beholde til evindelig Ejendom, saa at de derover paa lovlig Maade frit maa disponere saaledes som de bedst ved, vil og kan saa og samme Gaard dele og afhænde i 2, 3 eller flere Parter, ligesom for godt befindes."

Udskiftningen af Fællesskabet begyndte med Farum By 1775 og fortsattes med Stavnsholt og Bregnerød i de følgende Aar. Udskiftningen har næppe været heldig udført. Bønderne klagede stadig[1], og den nedsatte Landvæsenskommission til Udskiftning af Frederiksborg og Kronborg Amter fik det Hverv at tage sig af Klagerne. I en Indberetning fra denne Kommission 1799 hedder det, at Farum burde omskiftes, og den foreslaar, at man skal benytte den Lejlighed, som var fremkommet ved, at Staten det Aar havde købt en Bondegaard i Farum og agtede at udstykke den til 12 Husmænd, til samtidig at omskifte Gaardene. En delvis Omskiftning fandt da Sted, og Kortet tegnedes 1802. Udskiftningen af Stavnsholt blev endelig færdig 1793, da Delingen af Overdrevet foretoges.

Lars Nielsen ægtede 1769 Maren Pedersdatter, Datter af Gaardmand Peder Hansen i Farum. De unge Folk arbejdede med Iver for at faa saa meget som muligt ud af deres Landbrug. Jorden var af middelgod Bonitet og en Del forsømt.

Der høstedes 7—8 Fold af Rug og Byg, Havren gav ofte kun 4—5 Fold. Aaret 1787 betegner han som et meget frugtbart Aar; da høstede han paa sin Gaard, hvis Jordtilliggende

[1] 1784 vår Kommissionen i Bregnerød for at mægle mellem Ejeren af Farumgaard og nogle Udflyttere i Grænsestridigheder. Samme Aar afgjorde den en lignende Sag mellem Farumgaard og Stavnsholt. 1785 var Kommissionen i Farum for at formaa Bønderne til efter Skoleholderens Ansøgning at give ham Jord nærmere Byen. Han havde ved Udskiftningen faaet Jord langt ude i Overdrevet, dog „paa et for ham belejligt Sted", mente Bønderne. Han var ked af at trække den lange Vej med sine 2 Køer og 6 Faar. Bønderne havde dog ingen Medlidenhed med ham, og den stakkels Skoleholder maatte vedblivende trække Vejen med sine „tvende Køer". 1786 var Kommissionen i Bregnerød, hvor Kromand Niels Lind og Husmand Peder Hansen laa i Strid.

var ca. 110 Tdr. Land, 65 Tdr. Rug og 80 Tdr. Byg. Men der var gode Priser paa Sæden; i det nævnte Aar fik han ca. 4 Rdlr. for Tønden af Rug og Byg. Boghveden var derimod meget „givtig", som han skriver. Den kunde tit give 18—19 Fold. Kartoffeldyrkningen var endnu meget ringe. I adskillige Aar brugte Lars Nielsen kun et Par Skr. Land i Toften dertil, men efterhaanden tiltog Kartoffeldyrkningen hos ham som overalt i Landet; hans største Høst var dog kun 14 Tdr., hvoraf han solgte de 8.

Han solgte hvert Aar en Del Halm til København. Om dette Salg skriver han 1784: „Dette Foraar solde jeg mægen Halm med stoer Baade (Fordel). De kiorte i ployetiden med 3 vogne, og tilsammen kom de hjem med 18 Rdlr. foruden sise (Accise) og drikkepenge; for Lispundet kunde de faa 24 a 26 Sk., naaer de saa vilde sælge, men paa slump solde de bædre."

Han var stærkt optaget af sit Landbrug. Der findes i Dagbogen en Mængde Iagtagelser og Erfaringer, som han har gjort, Vurderinger af, hvad han har læst i Landbrugsskrifter, Raad, han har modtaget, og Raad, han igen giver de Efterkommere, der læser hans Dagbog. For Nutidens Landmænd har alle disse Betragtninger naturligvis kun kulturhistorisk Interesse.

Om den rette Tid at køre Sæden hjem fra Marken skriver han mange formanende Ord. Det fremgaar af hans Udtalelser derom, at Bønderne efter Udskiftningen er blevet ivrigere med at faa Sæden høstet og hjemkørt end under Fællesskabet, hvor den ene jo maatte vente paa den anden, og han advarer stærkt imod at være for hurtig i Vendingen hermed.

„HEr Stats Raad Fleysker skriver i sin Ager Catechismus, at Brand kommer af umodne sæde Korn, kand vel være, Nog er det at man aldri haver vest af det at sige i Rugen føren Udskiftningen."

„Jeg erindrer Mig selv saa vel som Andre, Vem dette leser, At de lader deres Sæd faa sin Modenhed, inden de af Meye den; Thi paa skorren kan den tørres, men ikke moons. Den

ufuldt Mondne Kerne kan være hyppi nog til at grille [1] i Jorden, men gaaer ud Igen. Kand den end vogse til den skal skyde Vippe, Axe eller Røsme, saa er det sandelig for Bii, da bliver der ikke andet end Brand, dette haver jeg disvære mere end nog før sagt . . . . ."

„Jeg raader enhver at følge min tro Hjertige formaning, heller at Taabe noget paa Marken ved høsten en paa efterkommende Aaers Grøde; der slides dog noget af om mand en og høste half mondt sæd. Dette haver sin Regtighed Med vad slags frøe det en være kand; vedstaaes. Hissihed er en Rod til alt ondt, Min sæd lod jeg ikke blive Mondt, derfor maa jeg nu vene mig, Nor mine finder de fryde sig . . . . .

For det andet kan feyl ligesaa let begaaes ved Ployen og Saaen; At Ploye om foraaret føren Jorden smulre i stykker, er sandelig feyl, da bliver den sy sæden vil ikke trives deri, og paa den anden side maa man ikke heller nøle, Naar Jorden er tjenlig.

At saae Rug i vaat og fugtig verlig er ey heller godt, Bædre i tørt verlig og midt om Dagen. Jo tørrere jo bedre med vindersæden; Men vaaersæden, Nor Jorden er tidlig ployet, kand taale at saaes i fugtig verli, den haver gavn deraf og ingen skade, naar aarestiden er. Men i kold Jord Maa mand ikke haste dermed om foraaret.

Mæget ufornuftig Er det at Tage sæden til at saa, som ikke er fuld kommen Mon, men lige saa ufornoftig, naar den ikke er lad ligget og haver ud svedet i straadet; Bæge dele onde, — det Første det værste. Saa vit jeg kand begribe, lad den ligge i straa det længste mulige og forvar den for at ligge for tykt paa loftet, som du skal saa om foraaret; ven den Noget med en skuffe eller rive, om du frygter, den ikke er vel mondt; men er den mondt nog og tør indkørt, da behøver den ikke svede tiid som ellers."

[1] Rugen griller, naar Kernen begynder at udvikle sig, inden Spiren bliver synlig over Jorden. (Nordsjællandsk) Molbech: Dansk Dialekt Leksikon.

En stor Indtægtskilde for ham som for de andre Bønder i Farum Sogn var Kirsebæravlen. Til alle Gaarde hørte en Kirsebærhave, hvor der især dyrkedes et meget saftigt Kirsebær, Majbærret, der blev ejendommelig for Egnen. Man mener der, at Lars Nielsen har begyndt paa Dyrkningen af denne Kirsebærsort og bygger denne Formodning paa, at det navnlig var paa hans Gaard og paa de Gaarde, der var i hans Slægts Besiddelse, at denne Frugt dyrkedes efter større Maalestok. Det var ikke ringe Summer, der hvert Aar kom til Sognet for Salg af Kirsebær til København. Af Lars Nielsens omstændelige Regnskab for sit Salg af Kirsebær ses, at det indbragte ham Summer fra 41 Rdlr. til 135 Rdlr. om Aaret. Prisen laa mellem 12 og 24 Sk. pr. Pund. Hans Glæde over den sidste store Sum, var da ogsaa saa stor, at han under Regnskabet i Dagbogen udbryder:

„Du store og gode givere, saa vel i dette som i Alt, Ere og Tak, — Tak af mig uværdige. Jeg ey andet har at give. Gid det maa af Hjertet ske, saa bliver jeg altid i live, i Aandelig live. Amen, Amen".

Han var en enfoldig og troende Kristen og slutter stadig sine Optegnelser med Tak til Gud.

Sine boglige Kundskaber havde han faaet i Rytterskolen i Farum, og var de end ikke fuldkomne, som man kan se af Ortographien i hans Optegnelser, saa var han sikkert ogsaa i den Retning et godt Stykke forud for sine Standsfæller, af hvilke de fleste paa den Tid hverken kunde læse eller skrive [1].

Lars Nielsens større Oplysning bidrog sit til at højne hans Anseelse blandt de andre Bønder, og han blev deres selvskrevne Raadgiver og Leder i alle Sognets Sager. Det var da ogsaa

[1] De sjællandske Bønder stod i det Hele i Oplysning tilbage for Bønderne i de andre Landsdele, og da navnlig for de jydske. Professor Steenstrup fortæller i „Foredrag om Bondestandens Fortid", at 7 sjællandske Bønder saa sent som i 1840 slog sig sammen og holdt en Student til at undervise deres Børn i Skrivning, for at det ikke skulde gaa Sønnerne, som det var gaaet dem selv, da de var Soldater, at de maatte finde sig i at blive kommanderet af Jyder, som blev taget til Underofficerer, fordi de kunde skrive, men de andre ikke.

selvfølgeligt, at han kom til at beklæde den eneste offentlige Stilling, man dengang havde i Sognene, nemlig Sognefogedstillingen, og allerede 1775, da han kun var 33 Aar gl., blev han Sognefoged

Et betydeligt mere anset og ansvarsfuldt Hverv fik han under Udskiftningen af Frederiksborg og Kronborg Amter. Den if. Forordningen af 3. Novbr. 1784 nedsatte Landvæsenskommission med det Hverv „at udfinde og foreslaa de tjenligste Midler til paa de nævnte to Amter at forbedre de kongelige Fæstebønders og Husmænds Vilkaar paa Frederiksborg og Kronborg Amter" besluttede som det første Skridt at faa det skadelige Fællesskab ophævet. I den Anledning skulde Jordens Beskaffenhed nøjagtigt undersøges, og Jorderne sættes til en bestemt Takst. I Kommissionens Indstilling til Kongen (28. Jan. 1785) hedder det herom:

„I Henseende til Iværksættelsen vilde det være særdeles fordelagtigt om til Taksation blev beskikket 4, 6 eller 8 bestandige, kyndige, paalidelige og upartiske Mænd, der ved daglig Øvelse vilde faa den fornødne og sikre Færdighed i at skønne Jordens Godhed, som de atter efter den foreslaaede Maade vilde ske efter mere bestemte og faste Regler. Og da saadanne bestandige Taksationsmænd ventelig vilde faa at bestille hele Foraaret, Sommeren og Høsten, saa maatte saadanne Gaardmænd og helst Selvejere vælges, som har Formue til at holde en Avlskarl for imidlertid at drive deres egen Avling."

I Rentekammerets Svar bestemtes det da, at der skulde vælges 6 kyndige og fornuftige Jordbrugere til bestandige Taksationsmænd paa de to Amter, og at disse skulde tages blandt Mænd, der boede uden for Amterne, for saavidt muligt at undgaa alt Skin af Partiskhed i Hensyn til Forbindelse ved Slægtskab, Svogerskab eller personligt Venskab.

Lars Nielsen blev den ene af disse Mænd. De andre var Gaardmændene Hans Pedersen i Ballerup, Haagen Torbensen i Bringe, Fogeden i Gandløse og to Mænd i Holte. De skulde arbejde to og to sammen under en Landinspektørs Ledelse, og

skulde ved Siden af deres egentlige Hverv sørge for at tage i Betragtning, hvad der passende kunde ydes til Udflytningens Hjælp [1]. Lars Nielsen og Hans Pedersen arbejdede sammen. Taksationsmændenes Honorarer var ret store efter Datidens Pengeværdi, nemlig 2 Rdlr. 4 Mk. om Dagen.

De 6 Taksationsmænd begyndte deres Virksomhed i Sommeren 1786 med, at de alle i Forening sammen med 4 Landinspektører under Overlandinspektør Berners Ledelse rejste ud for at finde den bedste Jord. Efter et Regningsudkast fra Lars Nielsen søgte de den i Horserød, Snodstrup, Rørbæk, Stenlille, Esbønderup, Sørup, Villingerød, indtil de sluttede i Udlejre, hvor de fandt Jorden bedst. Denne Jord satte de til Takst 24 og derefter takseredes Jorderne i Forhold dertil, til 18, 16, 14 o. s. v. Derefter blev Jordene udskiftede, idet de bestræbte sig for at der skete hver Mand lige Ret. Fik en Mand 4 Tdr. Land til Takst 16, fik en anden maaske 8 til Takst 8 o. s. fr. Naar de kom til en Landsby for at taksere, lod de Byens Beboere anvise dem den Jord, de ansaa for bedst. Denne takseredes da først og derefter de øvrige Lodder.

Beklageligt er det, at Lars Nielsens Dagbog indeholder saa lidt om hans Taksationsvirksomhed. Det indskrænker sig nærmest til Angivelse af, hvor de takserede, og hvor store Beløb, de hvert Aar hentede for deres Arbejde, fra 100 Rdlr. til 170 Rdlr. Det var mange Penge paa en Tid, hvor en 3 Aars Hingst kunde købes købes for 25 Rdlr., en Stud for 13 Rdlr., hvor han fik 5 Rdlr. for et fedt 2 Aars Svin, hvor Skræderen fik 3 Mk. 12 Sk. for at sy en Dragt Tøj, hvor et Par Lædersko kostede fra 3—8 Mk., og hvor Mureren og Tømreren fik hver 24 Sk. om Dagen og Kosten for at bygge hans Stuehus.

[1] For at overvinde den Uvillie, der i Begyndelsen herskede mod at flytte ud af Byerne, maatte man give Udflytterne Pengehjælp til Opbygningen af Gaardene og Plantningen af de nødvendige Hegn. Desuden fik de nogle Aars Afgiftsfrihed. Staten havde ogsaa ved Ryttergodsets Udskiftning ydet nogen Hjælp til Udflytterne, naar de ikke selv saa sig i Stand til at udrede Omkostningerne. En Del Udflyttere i Farum Sogn fik saaledes 1780 een Gang for alle tilstaaet 100 Rdlr. til Hjælp til at indhegne deres Overdrevs Part (Ryttergodsets Regnskaber).

Han blev tilmed ofte benyttet som privat Taksationsmand. 1792 var han og Hans Pedersen saaledes paa Aldershvile ved Bagsværd. „Hand (Ejeren) betalte godt, lige med Kongen (Staten) a Dag 16 Mk. og fri fortæring i Bagsvær Kro, hel prægtig med Suppe, Steg, Fisk og Kager og Vin i Overflødighed".

Lars Nielsen blev da ogsaa i Tidernes Løb en meget velstaaende Mand, der kunde give sine 4 Sønner gode Gaarde, de to i Farum, de to andre i Stavnsholt; den yngste, Rasmus, fik Fødegaarden og blev Sognefoged efter Faderens Død. Gaarden kaldes endnu Fogedgaarden og Slægten Fogedslægten. Lars Nielsen blev en Patriark for Slægten. Sit Hjem og sine Børn elskede han højt. Han skriver om deres Sygdomme og Uheld og takker Gud, naar alt bliver godt igen. Børnene blev opdraget mildt, men bestemt. Sin Dagbog indleder han med de Ord: Hvad er det bæste, mand kand lære sine Børn. Svar: at tænke at følge Sandhed og være ydmyge.

Ved Døtrenes Bryllupper beder han Gud give dem Lykke og Velsignelse. Af Optegnelserne fra disse Gilder faar man et godt Billede af, hvad der paa den Tid blev spist og drukket hos velstaaende Bønderfolk. Ved Datteren Karens Bryllup 1791 blev der gjort følgende Indkøb i København:

Risengryn 5 Lispund a 6 Mk. 8 Sk. . . .	er	5	Rdlr.	2	Mk.	8 Sk.
Fisk 5 Lispund a 5 Mk. 8 Sk.	-	4	—	3	—	8 —
Brende viin 60 Pot a Pot 15 Sk.	-	9	—	2	—	4 —
Fransk do. 3 Pot a Pot 3 Mk.	-	1	—	3	—	„ —
Gl. fransk viin 6 Pot a Pot 1 Mk. 12 Sk. .	-	1	—	4	—	8 —
Tobak 3 ℔	-	„	—	3	—	4 —
Bønner 5 ℔ a ℔ 2 Mk. 6 Sk.	-	2	—	„	—	4 —
soekker $5^1/_2$ ℔ a ℔ 2 Mk. 4 Sk.	-	2	—	„	—	„ —
senop 2 potter	-	„	—	2	—	„ —
Canelle 6 lod	-	„	—	„	—	8 —
Peber	-	„	—	2	—	„ —
Corenner $1^1/_2$ ℔	-	„	—	1	—	„ —
	er	28	Rdlr.	2	Mk.	4 Sk.

„Men af Grynene blev spart 1 Lispund, dog rigelig, og af fisk 1 Lispund, men ikke synderlig tilovers, dog slog det skikkeligt til."

Dertil kom jo, hvad Gaarden selv frembragte af Kødspiser, Smør, Ost, Øl o. s. v.

1809 ønskede han at faa sin Søn Rasmus fri for Soldatertjenesten og bad i nedenstaaende Brev sin Brodersøn, afskediget Auditør Povl Edvard Rasmussen, den senere kendte Komponist til Melodien til „Danmark dejligst Vang og Vænge", om at være ham behjælpelig dermed.

Kære Broder Søn.

Hav den Godhed for din gl. Farbroder at forfærdige eller Lade forfærdige en Pro Memona til Canceliet eller Majestæden om jeg, som er saa gl. af Alder og i fogettjenesten ikke efter Kongelig allernaadigst Forordning af 2. Juni 1788 § 22 havde ret til at beholde min Søn fri for Udskrivning. Jeg haver fyldt mit 67 Aar og Forrestaaet foget Tiennesten og Lægds do. med alt flid i 34 Aar. Amtmanden var paa min side i sidste Session med flere den 17. Decbr. sidste afvigtes, men Hr. Kammerraad Normans fulmægtig Tyrk haver ene sejret. Bekostningerne er jeg villig at erlægge — for denne Søns tab maatte jeg nødes til igaard at frasige mig min foget og lægdmands Tienneste Skriftlig til Højvelbaarne Hr. Amtmand Arctander.

Staunsholt den 1. April 1809.

L. Nielsen.

Kiere Broder Søn Povel Rasmussen, Kh.

Lars Nielsen fik ikke sin Søn fritaget for Soldatertjenesten [1]; derimod vedblev han at være Foged og Lægdsmand til sin Død, der indtraf d. 17. Oktober 1817. Hans Hustru var død 1815.

[1] Om Brodersønnen har indsendt en Ansøgning som den ønskede, vides ikke. Ved sin Person kunde han ikke hjælpe Farbroderen; han var absolut ikke i Gunst hos Krigsvæsenet. Kollegiet havde netop samme Aar 17. Januar, idet det bevilgede en ikke helt frivillig Ansøgning fra ham om Afsked fra Embedet som Auditør, skrevet om ham: „Den Sendrægtighed og overdrevne Vidtløftighed, hvormed han behandler Sager, viser noksom, at han ikke er Embedet voksen."

Disciple i Frederiksborg Skole 1742.

Af *Poul Heegaard.*

En Dag i December 1918 kom jeg til at sidde ved Siden af Oberst Harbou i en Sporvogn i København. Talen faldt paa de morsomme Smaafund af tilfældige, glemte Papirer, man undertiden kan finde ved Gennemgang af Arkivernes Pakker, og jeg nævnte som Eksempel et „Overslag paa Fridericsborgs Scholes Regnskab Lærerne og Disciplene angaaende fra Ste Hansdag 1742 til Ste Hansdag 1743", hvorpaa der efter Disciplenes Navne var tilføjet „Deres Forældre og Tilstand saa vidt vides". Jeg havde fundet det i en Pakke af Skolens Regnskaber paa Landsarkivet for Sjælland. Da Oberst Harbou hørte om dette, blev han meget ivrig, idet han levende interesserede sig for Frederiksborg Amts historiske Selskab, hvis Formand han var. Jeg maatte love ham at sende en Afskrift til „Aarbogen". Det greb mig stærkt, da jeg faa Dage efter hørte om hans Død.

Jeg har af Listen udeladt Understøttelsesbeløbene, som varierer fra 38 Rdl. 4 Mk. til 17 Rdl. 2 Mk. Listen giver et ganske interessant Billede af Skolens Klientel paa den nævnte Tid. Det kunde være fristende at forsøge at supplere de her givne Oplysninger, men hverken Tiden eller mit Opholdssted — Kristiania — tillader dette. Maatte dette lille fordringsløse Bidrag da blive taget som et lille Blad til den Mindekrans, Oberst Harbous mange Venner har flettet ham.

Disciplene i øverste Lectie:

1. Christen Hiermind. Klokkerens Søn her af Byen, maadelig Tilstand.
2. Iver Sonbye. En fattig Borgersøn her af Byen.
3. Povel Wedel. Hr. Peder Wedels Søn her af Byen.
4. Clemens Samsing. En Enkes Søn af Norge, maadelig Tilstand.
5. Jens Møller. Er fra Jylland, hvor hans Faster skal være af mdl. Tilstand.
6. Jakob Lindam. En Præstesøn her af Landet af maadelige Vilkaar.
7. Peter Berg. En Bagers Søn af Kiøbenhaun.
8. Joh. Christian Zuschlag. } Tvende Brødre, hvis Fader boer i Kiøbenhaun.
9. Johan Zuschlag. }
10. Lauritz Blichert. Et fattigt Barn uden Venner og god Discipel.
11. Maarten Berg. En Vognmands Søn her af Byen.
12. Peter Mossin. Et fattigt fader- og moderløs Præste Søn af Jylland.
13. Oluf Rose. Uden Forældre Capitein Landorfs Stedsøn.
14. Jens Mørk. En Præste Søn af Norge maadelig tilstand.
15. Niels Harder af Kiøbenhaun.
16. Hans Windekilde. En fattig Præste Enkes Søn af Torup.
17. Svend Schoulund. Degnens Søn af Asminderød.
18. Søfren Trane. Fra Norge maadelig tilstand.
19. Joh. Jac. Lund. En borgers Søn her af Byen maadelig tilstand.
20. Søfren Hansen. Renteskriver Hansens Søn af Kiøbenhaun.
21. Frideric Trellund. En fattig Enkes Søn her af Byen.
22. Hans Kiær. Kronprintzens Riddekneckts Søn.
23. Niels Muus. En Præstesøn fra Steenløse.
24. Christian Schiønning. Cammeraad Schiønnings Søn.
25. Peter Andreas Lemejer. En Capellans Søn fra Kolding.
26. Jørgen Bagger. Et fattigt Menniske.
27. Johann Arnt Dyssel. Et fattig Barn hidtil undholdt af Hr. Friedenreich.
28. Peder Friis. Oluf Bagers Søn paa Plesses Gaard har selv 200 Rdl.
29. Christopher Friedenreich. Hr. Friedenreichs Søn i Asminderød.
30. Christen Ording. En Enkes Søn af Norge.
31. Johannes Wilsgaard. En Kiøbmands Søn af Norge.
32. Andreas Hofgaard. En fattig Mands Søn af Norge hidtil underholdt af sin Broder Dronningens Casserer.
33. Jørgen Pedersen. Et fattigt Barn her af Byen.
34. Peder Gutfeld, ligeledes.
35. Herløv Dahlhoff. En fader og moderløs Præstesøn.
36. Jørgen Morsleth. Et fattigt Barn.
37. Johannes Herforth. En faderløs Præstesøn fattig.
38. Christian Lygaard. Stempelpapirforvalter Lygaards Søn.
39. Henric Nicolai Owenberg. En Enkes Søn fra Fridericshald.
40. Johan Jacob Dumreich. Commandeur Dumreichs Brodersøn.

Disciplene i den tredie Lectie.

1. Albert Lund. En Borgers Søn her af Byen maadelig tilstand.
2. Peter Gotfred Rasmussen. En Contraleurs Søn af Kiøbenhaun fattig.
3. Jens Balling. En Mands Søn fra Præstøe.
4. Hans Reisi. Et fattigt Barn her af Byen.
5. Jens Bircherod. En Præstesøn her af Siælland.
6. Jørgen Berk. En Borgersøn her af Byen.
7. Matthias Lund. Et fattigt Barn.
8. Jens Kirkerup } brødre Hr. Lessøes Sønner.
9. Søfren Kirkerup }
10. Christian Flesborg. Capitein Flesborgs Søn.
11. Christian Eller. Forvalterens Søn fra Jægers Priis.
12. Jens Peter Abel. En Mands Søn her af Byen.
13. Povel Gerhardt Schumacher. Oldfruens Søn.
14. Adam Wegge. Staldskriverens Søn.
15. Rasmus Tiisvilde. En bonde Søn fra Tiisvilde.
16. Andreas Schumacher. Underholdet af Cronprintzen.
17. Søfren Flesborg. Møllerens Søn af Steenholdt Mølle.

Disciplene i den anden Lectie.

1. Lorentz Slange. Et fattigt Barn af Gladsaxe,
2. Frideric Gruntvig. Hr. Isaachs som har været Præst ved Stedet Søn.
3. Christian Annerup. Foderknægtens Søn ved Ladegaarden.
4. Jens Prahl. En Præstesøn af Bornholm.
5. Nissenius Wedel } Hr. Peder Wedels Sønner.
6. Jens Daniel Wedel }
7. Christian Juul } Krigsraad Juul Sønner fattige.
8. Frideric Juul }
9. Thomas Hans Schwermand Fiskmesters Søn.
10. Tyge Jespersen } Twende fattige Præste Sønner af Jylland.
11. Mauritz Jespersen }
12. Frideric Wind. En fattigt Faderløst Præste barn af Sælland.
13. Jørgen Hertz. Slotsforvalters Søn fra Fredensborg.
14. Peter Hiermind. Klokkerens Søn her af Byen.
15. Jens Wall den Bondedreng fra Walløe som Kongen har sat i Scholen.
16. Jørgen Sandbye. En Præstesøn fra Bordingholm.
17. Nicolai Oluf Stolpe. Hr. Stolpes Søn fra Jægerspris.

De øvrige af første Lectie faar intet.

Stednavnestudier før og nu[1].

Af *Viggo Brøndal.*

ENHVER Videnskab har sit Udspring i en Undren, saaledes ogsaa Stednavneforskningen. Et eller andet uigennemsigtigt Navn frister uvilkaarligt til Spørgsmaal, og man giver — ligesaa uvilkaarligt — et Svar, en Tydning. Man finder i *Tissø* Talordet *ti*, i *Skedevad* Ordet *Skede;* og da det ikke er umiddelbart givet, hvorfor disse velkendte Ord indgaar i disse Stednavne, digter man et Sagn til Forklaring: *Tissø* har haft en tilsvarende *Ni-sø*, Skeder blev engang tabt ved *Skedevad*. Den Slags Paafund er naturligvis ikke Videnskab; men de hænger dog nøje sammen med Videnskabens Begyndelse. Thi selv om de forhastede Svar maa forkastes, forsvinder den oprindelige Undren ikke, og Spørgsmaalene mister ikke deres Interesse. Denne kan tværtimod, naar der naaes længere frem, bedre begrundes og vises at være af mangfoldig Art.

Da Stednavne er Navne paa Lokaliteter, har Studiet af dem først og fremmest Interesse for Terrænforskningen, Topografien. Nutidens og den nærmeste Fortids Terræn kender vi af Selvsyn eller af Kort, der igen beror paa Selvsyn. Men kommer vi blot tilbage til Renæssancetiden eller Middelalderen, glipper ethvert Middel til i Enkeltheder at oplyse, hvorledes Landet laa — undtagen netop Stednavnene. Ved deres Hjælp kan det i mange

[1] Heri Anmeldelse af *H. V. Clausen:* Studier over Danmark Oldtidsbebyggelse, Kbhvn. 1916 og *Gudmund Schütte:* Hjemligt Hedenskab, Kbhvn. 1919, med Omtale af en Række Stednavne i Nordsjælland.

Tilfælde lykkes at udfinde, hvor der var øde og hvor dyrket, hvad der var Mark og hvad Skov. Navne, der ender paa *-rød* (dvs. Rydning) el. lign., er her af særlig Værdi. De har muliggjort at afgrænse Strækninger bl. a. i Skaane og Nordsjælland (ogsaa i Thüringen og Harzen), som nu er dyrkede, men som til et vist Tidspunkt, der ofte nøjere kan bestemmes, maa have været øde [1]. — En saadan topografisk Udnyttelse af Stednavne forudsætter imidlertid nødvendigvis Kendskab til Stedets Natur. Hvor den mangler, naaer man kun altfor let til den Art Nonsens, som en Indsender nylig bragte til Torvs i et engelsk Tidsskrift [2]. Han forklarede sine Landsmænd, at det fra „Hamlet" verdensberømte *Elsinore* i Virkeligheden hed *Helsingøer*, og at dette Navn var sammensat, nemlig af *Helsing-* (ogsaa i *Helsingborg, Helsingfors, Helsingland*) og *-oer*. *Helsing-* maatte forstaas som Navn paa en Slægt: Helsingerne (?), *-oer* som Flertal af Ø (!) — hvilket sidste ifølge den lærde Indsender maatte tyde paa, at Helsingør i sin Tid — som Venedig — havde bestaaet af Øer (!). — Den rigtige Forklaring er forøvrigt forlængst fundet: *Helsingør* indeholder ligesom *Dragør*, *Hvidøre* et gammelt Ord *Ør* eller *Øre*, der betyder 'gruset Strand'.

Det sidste viser, at ogsaa sproglig Viden, og det ikke blot om det moderne Skriftsprog, er nødvendig. Man maa kende baade gamle beslægtede Sprog og moderne Dialekter. Til Gengæld vil Stednavnene kunne udfylde ens Viden paa disse Felter. Ord som *Holt* og *Vad* bruges nu ikke længere frit i Sproget, men ganske almindeligt i Stednavne; og Stednavneled som *Made* og *Slade* ('Eng', 'fugtig Strækning') kendes som selvstændige Ord kun i Dialekter. Meget af den Art vil efterhaanden blive bekendt, naar den store Skat af Marknavne — en Skat, som allerede J. Grimm 1839 henviste til — engang bliver fremdraget, dels fra de gamle Markbøger, dels fra Folkemunde. Der ligger her en Opgave, som Lokalforskere, hver for sin Del af Landet, ja hver for sit Sogn, kan og bør tage op. De vil herved ikke

[1] Sml. *Kurck* og *Låftman* i *Vitterhets-Akademiens Månadsblad* 1876.
[2] *Notes and Queries* Jan. 1919, p. 8 (N. W. Hill).

alene skaffe sig selv og de interesserede paa Egnen lærerige Oplysninger, de vil tillige bidrage deres til at øge det Stof, som er nødvendigt for Landets samlede Stednavneundersøgelse. — Det er forøvrigt ikke blot Ordforraadet, der kan oplyses gennem Stednavne. Ogsaa ældre Tiders Lydforhold, gamle Dialektgrænser, kan der ad denne Vej kastes Lys over. Sligt er lykkedes i England[1]; man ser ikke, hvorfor man ikke ogsaa hos os skulde kunne forfølge Dialektspaltninger længere tilbage ved Hjælp af Stednavneformer, end det er muligt gennem Texter.

Foruden topografiske og sproglige Oplysninger vil Stednavnene ogsaa kunne give kulturhistoriske. Det tyder saaledes paa gamle Handelsforbindelser med Udlandet, naar en Gade i Aarhus hedder *Dynkarken* (før *Dynkarkeriet*, af den franske Havn *Dunquerque*), eller naar en Gade i Randers, det nuværende *Trangstræde*, før hed *Travenstræde* (af *Trave*, Floden ved Lübeck). Det er paa lignende Maade et Vidnesbyrd om Hollændernes Domineren paa Søen og ogsaa i vore Farvande, at baade *Kattegat* (dvs. 'Kattehullet') og *Skage-rak* (dvs. 'Skagens Sejlløb') har hollandske Navne. En tysk Moderetning spores i Navne som *Amalienborg*, *Sofiendal*, *Marienlyst*; den kan dateres til 18. Aarhundrede, da netop Navne som *Amalie*, *Sofie* og *Marie* kom stærkt paa Mode, først i Tyskland, siden hos os. — For nu at efterspore, hvorledes den Art Strømninger har gjort sig gældende paa den enkelte Egn, maa igen her Lokalhistorikeren træde til. Den enkelte Bys Haandværk og Handel, den enkelte Slægts Forbindelser maa kendes for at oplyse, ad hvilke Veje de skiftende Tiders Skikke, der har afsat sine Mærker bl. a. ogsaa i Egnens Navne, er trængt frem.

Ogsaa det, der er fastere end alle Moder og Skikke, det nationale, kan spores i Stednavne. Det er i Virkeligheden muligt ved disses Hjælp at fastslaa nationale Grænser selv for fjerne Tider, hvorom ingen Historie beretter. Saaledes viser f. Eks.

[1] Sml. *E. Ekwall:* Die Ortsnamenforschung ein hilfsmittel für das studium der englischen sprachgeschichte *(Germanisch-Romanisches Monatsschrift* V, p. 592—608).

Navnene paa *-by*, at det var Nordboer, der i Vikingetiden koloniserede de sydligste Egne i Slesvig, lige til Eideren [1]. Talrige slaviske Navne i hele Øst-Holsten og paa Femern viser, at ikke Tyskere, men Vender her udgjorde den ældre Befolkning. Nordboernes Kolonisation i Vikingetiden gjaldt som bekendt ogsaa Dele af England, Frankrig, Rusland [2]. I alle tre Lande (Danelagen, Normandiet, ved Ilmensøen) viser Stednavne det tydeligere end noget andet. — Men for at drive Studier herover, kræves der Kendskab til gamle og fjernereliggende Sprog. Det er et Felt, hvor der ofte syndes af Uvidenhed parret med national Fanatisme.

Et sidste, meget vanskeligt og tillige meget interessant Felt, som Stednavne kan belyse og belyses af, er det religionshistoriske. Ligesom *Præst* og *Kirke* og Personnavne som *Per* og *Porl* forudsætter Kristendommen — saa at altsaa Stednavne, hvori disse Ord indgaar, kan dateres til kristen Tid —, saaledes forudsætter *Odin* og *Thor*, *Vi* ('Helligdom') og *Hov* ('Tempel') Hedenskabet, og Stednavne med disse Ord som Led maa være førkristelige. (Franske Stednavne er i de sidste Aar blevet behandlede i denne Henseende af Hans Maver [3], norske i et stort og betydningsfuldt Værk af Magnus Olsen [4]). Ikke blot mellem Hedenskab og Kristendom kan der ved Stednavnenes Hjælp skelnes; ogsaa andre religionshistoriske Skel, baade i Tid og Rum, kan drages. Maaske har en Gud fra en ældre Periode (som *Ti*, i *Tissø*, *Tislund)* været dyrket i een Egn, andre og yngre Guder (som *Odin* og *Thor*, *Odenslund* i Sverige, *Thorslunde* i Danmark) i en anden. Ogsaa de katolske Helgener kan have deres Yndlingsegn. Saaledes St. Dionysius i Nordøstfyn, hvor endnu i vore Dage *Dines* bruges som Personnavn. Ligeledes paa Sjælland St. Lucius, hvem Roskilde

[1] Sml. *Johs. Steenstrup* i Fr. v. Jessens Haandbog i det nordslesvigske Spørgsmaal. p. 61—71. [2] Sml. *R. Ekblom:* Rus et Vareg dans les noms de lieux de la région de Novgorod (Archives d'études orientales, p. p. J. A. Lundell. XI. 1915). [3] Einfluss der vorchristlichen Kulte auf die Toponomastik Frankreich's (Sitzungsberichte d. Akad. d. Wiss. Wien. 175, 1914, 2). [4] Hedenske Kultminder i norske Stednavne. Kristiania 1915.

Domkirke er viet, og efter hvem formodentlig den *Luts* maa være opkaldt, der har givet Navn til *Ludserød*. — Som det let vil indses, er imidlertid dette Omraade, maaske i endnu højere Grad end det nationalhistoriske uegnet for halvbefarne og ukaldede. Der er noget dragende ved det gamle Hedenskabs Mystik, men det drager let ud i en sælsom Dans af vilde Fantasier.

* * *

Studiet af Stednavne, der saaledes har Interesse baade for Topografer og Sprogforskere og tillige for Kulturens, Nationens og Religionens Historikere, har allerede gennemløbet en lang Udvikling [1].

Forsøg paa Stednavnetydninger findes allerede hyppigt i den klassiske Oldtid. Snart ser man i et Navn et Varsel (nomen omen!), snart bruger man det til en Vittighed. Saaledes har allerede Homer tydet *Skylla*, Navnet paa den ene af de berømte farlige Klipper mellem Sicilien og Italiens Fastland, som *skylax* 'en gøende Hund' og derover dannet et Sagn om et gøende Uhyre (Odysseen XI. 85—110). Navnet *Korinth*, et fra græsk Standpunkt ganske sikkert uforstaaeligt Navn — *inthos* er en førgræsk Endelse — har Aristofanes et Sted ondskabsfuldt udlagt som 'Væggelus-bæk' (af *koris* cimex lectularius) [2]. Ogsaa Oldtidens Lærde tumlede med Stednavne, men deres etymologiske Forsøg var om muligt endnu uheldigere overfor Egennavne end overfor Fællesnavne. Naar saaledes Varro, maaske den lærdeste af alle Romere, tydede *Luca bos* 'Elefanten' (egl. 'den lucanske Oxe') af *lucere* 'at lyse', saa er Tydningen aabenbart af ganske samme Art og Værdi, som naar *lucus* 'Lund' tydes *a non lucendo* 'fordi der ikke er Lys'. Værdifulde kan dog de antike Stednavneetymologier være, naar de indeholder positive Oplysninger,

[1] Sml. *J. J. Egli:* Geschichte der geographischen Namenkunde. Lpz. 1886.
[2] Pudsigt nok har ogsaa en dansk Digter givet dette Navn en spøgefuld Anvendelse. Det er nemlig Jens Baggesen, der har givet Kroen ved Brahetrolleborg Navnet *Korinth*.

der ellers vilde savnes. Saaledes naar *Puteoli*, det moderne Puzzuoli, — hvad der ogsaa sprogligt er rimeligt — tydes af *puteus* 'Brønd', fordi der var varme og kolde Kilder (sml. Navne som *Aix*, *Achen*, af *aqua* 'Vand' eller *Bath* i England).

Middelalderen kunde kun fortsætte som Oldtiden var begyndt. Thi Skolastiken frembragte paa etymologisk og grammatisk Omraade intet, der kunde føre ud over de gamle. Fra engelske Klostre, det Sted i Nordeuropa, hvor Dannelsen i den tidlige Middelalder stod højest, kom nu Tidens Lærdom ogsaa til Danmark. Ælnoth, Knud den Helliges engelske Biograf, synes da ogsaa at være den første, der driver Stednavneetymologi i Danmark. Han tyder [1] ganske korrekt *Dalby* som *vallis villa* 'Dalens By' og *Agersborg* som *urbs agri* 'Agerens Stad'. Ved *Viborg* (tidl. altid *Vibjerg*) vakler han mellem *belli mons* 'Krigens Bjerg' (han tænker paa *wig*, der i hans Modersmaal betyder 'Kamp') og *mons sacrificationis* 'Offerbjerg' (dette rigtigere; *vi* 'Helligdom'). Ogsaa Saxo Grammaticus og hans Efterfølger Thomas Gheysmer har af og til Forklaringer af Stednavne. Disse kan til Tider være træffende; saaledes naar de begge tyder *København* som 'Købmændenes Havn'. Oftest er de vilkaarlige [2].

Renæssancen og den dermed følgende direkte Inspiration fra Antiken medførte ogsaa i Nordeuropa en stærkt forøget Virksomhed paa det grammatiske Omraade. Hvert Sprog maatte have sin nationale Grammatik, ganske vist først paa Latin. Danmark fik sin i Erik Pontoppidan's *Grammatica Danica* (1668). Efter de orthografiske følger heri etymologiske Bemærkninger, bl. a. ogsaa om Byers og Landsbyers Navne og deres Endelser [3]. En Del, selv af det der ikke fra Datidens Synspunkt straks maatte springe i Øjnene, er her rigtigt tydet. Pontoppidan ser saaledes Ordet *Næs* i *Horsens, Assens, Bogense;* han forstaar — ikke helt med Urette — *-bølle* som 'Bolig'; og han sætter rigtigt *-rød*

[1] Scriptores rerum Danicarum. III. p. 337, 358, 361. [2] Sml. ogsaa til det følgende: *Marius Kristensen*: Nordisk Stednavnegranskning *(Danske Studier* 1905. p. 177 ff). [3] Danske Grammatikere. ed. H. Bertelsen II (1917), p. 155—82.

i Forbindelse med 'at rydde'. Men meget andet er ganske vist fantastisk. Saaledes, naar *-else* i *Slagelse* osv. sættes lig Endelsen i *Skrivelse*, eller naar *-lev*, *-løv* tolkes ikke som *Løv* (det afvises udtrykkelig), men som tysk *Leben* 'Liv' (!). Et interessant Tilløb er det, naar *-ør* i *Helsingør*, *Korsør*, *Skælskør*, *Skanør* tydes enten af latinsk *ora* 'Kant' (!) eller af et gammeldansk *ør* 'Sand', som ogsaa kunde indgaa i *Ørekrog*, *Øresund*. Der anføres nemlig ogsaa i denne Sammenhæng det islandske *aurr*, som ifølge Ole Worm's Runelexikon skal findes i Vøluspa. Her foreligger vistnok det første Forsøg paa at anvende 'Oldnordisk' til Tydning af danske Stednavne. De anførte Tydninger beror iøvrigt næsten altid paa moderne Former. Saaledes afledes *Svendborg* af en Kong Svend (tidl. *Svinborg*), *Ringkøbing* af Ring (tidl. *Rinnum*), *Aarhus* af Hus (tidl. *Aaros*). Dette var aabenbart overalt Praxis i den lærde Tid, 17. og 18. Aarh.

Dog har allerede i denne Periode en Forsker, der paa mange Omraader, historiske og sproglige saa vel som mathematiske og filosofiske, var forud for sin Tid, ganske tydeligt udtalt det rette Princip, der ogsaa nu anerkendes af alle. Leibniz, der som Historiograf i Hannover beskæftigede sig meget med Folkenes ældste Historie, og som tillige var stærkt interesseret i Etymologi, fandt Lejlighed i et af sine mange Smaaskrifter[1] til at udtale de to for ethvert Stednavnestudium fundamentale Sætninger: 1. at ethvert Stednavn maa have haft en Betydning, og 2. at denne maa findes af de *gamle* Navneformer.

Konsekvensen heraf blev det dog først det 19. Aarhundredes Sag at drage. Først da bl. a. Sanskritstudiet havde ført til en sammenlignende Sprogvidenskab (Rask, Bopp), og da den romantiske Interesse for alt urgammelt og folkeligt omtrent samtidigt havde lagt Grunden til en virkelig Sproghistorie (J. Grimm), blev det muligt at drive Stednavnestudier efter rationelle og sunde Principer. — Næsten alle de store Sprogforskere i det 19. Aarhundrede har da ogsaa fundet Lejlighed til at anvende

[1] Brevis designatio meditationum de originibus gentium (Opera omnia. ed. Dutens. IV. p. 186).

de historiske og sammenlignende Principer paa Stednavne. Saaledes har Miklosich [1] gjort en afgørende Indsats i Studiet af slaviske Stednavne saa vel som i slavisk Filologi overhovedet. Vilh. Thomsen har i Bogen om det russiske Riges Grundlæggelse [2] paa definitiv Maade vist, at Dnjepr-Fossenes saakaldte 'russiske' Navne kun giver Mening — og den Mening, de efter Sammenhængen skal give —, naar de forstaas som skandinaviske. (At de oprindelige 'Russer' var Skandinaver, kan ogsaa ad andre Veje vises). Saussure har behandlet sin Hjemegn, det franske Svejts' Stednavne og bl. a. paavist Burgundernes Indflydelse her. Og Ascoli har først vist, at Ønavnet *Ischia* (af Iscla) ganske simpelt er Ordet *insula* 'Ø' (i Vulgærlatin udtalt *is'la*, sml. fransk *île*).

Rasmus Rask, der herhjemme — og især igennem J. Grimm ogsaa i Udlandet — bidrog væsentligt til Grundlæggelse af et sammenlignende Sprogstudium, kom til at øve en meget stærk Indflydelse paa sin 4 Aar yngre Skolekammerat, N. M. Petersen [3]. Denne anvendte de historiske og sammenlignende Principer paa de nordiske Sprog, bl. a. ogsaa paa Stednavne; han blev derved Grundlæggeren af det videnskabelige Stednavnestudium i Skandinavien. Hans „Bemærkninger om de danske og norske Stednavnes Oprindelse og Forklaring", der tillige med en Afhandling om danske Stednavne i Normandiet 1833 udkom i *Nordisk Tidsskrift for Oldkyndighed*, gælder nu med Rette for epokegørende. Den svejtsiske Stednavneforsker J. J. Egli, en i det Hele meget roligt og upartisk dømmende Forfatter, udtaler herom [4]: „Es ist, als hätten wir die Schwelle dieses Zeitraums schon überschritten, so gesund und vorsichtig hören sich seine 'Bemerknungen' an". — N. M. Petersens Afhandling begynder med at opstille de to Principer, vi allerede kender fra Leibniz: 1. „De Gamle have dog fra først af stedse tænkt sig

[1] Bildung der Ortsnamen aus Personennamen. Denkschriften d. Akad. d. Wiss. Wien XIV (1865), XXI (1872), XXIII (1874). [2] Se den nye Udgave i *Samlede Afhandlinger* I (1919), p. 290 ff. [3] Sml. Brevveksling m. N. M. P. og C. Säve, udg. af Carl S. Petersen, 1908. p. 4—7. [4] Geschichte der geographischen Namenkunde. p. 49.

noget ved Navnet". 2. Men dette noget kan kun findes ved at gaa tilbage til de ældste Former, især dem fra før 1300 (i den sidste Tilføjelse spores den kyndige Arkivmand; N. M. Petersen var Registrator ved Rigsarkivet). Disse Former maa forklares, især ved Hjælp af Oldnordisk — hvortil føjes Keltisk og Finsk, idet Petersen som andre af Tidens Forskere antog et keltisk og især et finsk Substrat bag Dansk. Med sproglig Viden maa imidlertid forbindes historisk og topografisk. Ved hvert af disse methodiske Principer tilføjes Exempler paa fordærvelige Følger af Mangel paa Methode. Og tilsidst gives saa en foreløbig Oversigt over de sædvanligste Stednavneled — alt paa forbilledlig Maade og med ægte dansk Ædruelighed. En indtrængende Advarsel mod at fæste Lid til lokale Sagn er — ogsaa med Henblik paa nyere Forsyndelser — al Opmærksomhed værd.

Denne Afhandling, hvis Betydning for al senere Stednavneforskning i Norden[1] er en Selvfølge (P. A. Munch i Norge, J. E. Rydqvist i Sverige), synes ogsaa udenfor Nordens Grænser at have virket befrugtende. J. Grimm, der fulgte Filologiens Udvikling i Norden, kan næppe have været uden Kendskab til den — og var da maaske paavirket af den —, da han 1839 skrev om sin Hjemegn Hessens Stednavne[2]. Aug. Le Prevost, der ligeledes 1839 udgav en Bog om normanniske Stednavne[3], den første der for dette Omraade systematisk bringer gamle Navneformer (11.—13. Aarh.), kan direkte vises at være paavirket af N. M. Petersen. Le Prevost havde nemlig rettet en Forespørgsel til Oldskriftselskabet om nordiske Stednavne i Normandiet. Denne besvaredes paa Selskabets Vegne af N. M. Petersen. Svaret blev trykt paa Dansk i Selskabets Tidsskrift 1833 og paa Fransk (med Noter af Le Prevost) i det franske geografiske Selskabs Bulletin for 1835. Først efter flere Aars Arbejde paa dette Grundlag udgav Le Prevost sin Bog.

[1] Se herom *Hj. Falk:* Die skandinavischen Ortsnamen und ihre Erforschung. (*Germanisch-Romanisches Monatschrift* V, p. 374—82). [2] *Zeitschrift für hessische Gesch. u. Altertumskunde.* II. p. 132—54. [3] Dictionnaire des anciens noms de lieu du dép. de l'Eure. Evreux, 1839.

Saavel den arkivalske som den sproglige Behandling af Stednavnene blev nu efter 1840 efterhaanden gennemført rundt om i Europa. I Frankrig af Quicherat, senere især af Longnon. I Tyskland af Förstemann, hvis store *Namenbuch* nu udgives for tredje Gang af Jellinghaus. I England, hvor længe megen Dilettantisme trivedes, er nu, bl. a. ved Skeats Indflydelse, sunde Principer ved at trænge igennem[1]. I Norge gjordes et stort Arbejde af Oluf Rygh; det fortsættes i vore Dage efter de bedste Principer af Magnus Olsen. I Sverige, hvor Forarbejder af Axel Falkman og C. G. Styffe allerede gav noget Grundlag, er der i vor Tid arbejdet med stor Energi og stort Held af Ad. Noreen og E. Hellquist, ogsaa af yngre Forskere som J. Sahlgren og Hj. Lindroth. — Store Samlinger og Publikationer, der var uoverkommelige for Enkeltmand, blev flere Steder foretaget af Staten. Saaledes paabødes det i Frankrig Arkivaren i hvert Departement at samle og udgive alle middelalderlige Stednavneformer. Adskillige Bind, flere med værdifulde Indledninger, er udkommet. I Norge nedsattes 1878 en Kommission med det Formaal at revidere Skrivemaaden af Stednavnene i Matriklen. Den af dette Arbejde fremgaaede Publikation „Norske Gaardnavne" foreligger nu afsluttet i 17 Bind, et monumentalt Værk af høj Rang. Efter den norske Kommissions Forbillede er der nu i Sverige nedsat en kgl. Ortnamnkommitté, der har begyndt Udgivelsen af et storslaaet Værk „Svenska Ortnamn". Ogsaa Danmark har siden 1910 sit Stednavneudvalg, der hidtil væsentlig har arbejdet paa at skabe det Grundlag, som Løsningen baade af de praktiske og af de videnskabelige Stednavneproblemer ubetinget kræver[2].

N. M. Petersen lod det ikke blive ved det mesterligt udkastede Program. Han begyndte (sammen med C. Molbech) Udgivelsen af danske Aktstykker frå Middelalderen; og han arbejdede for Generalstaben som Konsulent i Stednavnespørgs-

[1] Se om de sidste Aars Forskning: *G. B. Grundy:* The place-names of England. The Quarterly Review. Oct. 1917. p. 333—52. [2] Sml. G. Knudsen i Namn och Bygd 1919.

maal. Paa begge Omraader fortsattes hans Arbejde med Flid og Dygtighed af Dr. Oluf Nielsen, Københavns Raadstuearkivar[1], der har meddelt en betydelig Mængde Stednavnetydninger, ofte af virkelig Værdi. De har dog Form af spredte Notitser og savner ogsaa i det indre ledende Principer. Men Arven efter N. M. Petersen blev paa dette Punkt taget op af andre: Emil Madsen anvendte topografisk Methode, Johs. Steenstrup historisk.

Af disse kom Steenstrup til at indtage en central Stilling i vor Tids Stednavneforskning. Dette beror ingenlunde alene paa, at han skrev mere indgaaende om danske Stednavne end nogen før[2], med større Lærdom og med større Sikkerhed i Enkeltheder. Det beror først og fremmest paa hele hans Syn og deraf følgende Methode. Steenstrup hævder, at der i Kulturen (som i Naturen) hersker Regelmæssighed, ganske særlig for de gamle traditionsbundne Tiders Vedkommende. Det er kun for saa vidt der hersker en vis Fasthed i en Tids Skik og Brug, at det kan lykkes os nu bagefter at erkende noget derom. Det følger heraf, at vi i første Række maa søge at udfinde de Regler, der ligger bag hver enkelt Tids (og Egns) Navneskik — og ved vore Tydninger ufravigelig følge dem. Ved at fastholde denne Methode, er det lykkedes Steenstrup at naa betydelige og, som det synes, definitive Resultater. Han har paa det rent sproglige Omraade vist, at visse Efterled (som *-torp* og *-lev*) regelmæssigt forbindes med Personnavne, andre (som *-by* og *-toft*) ikke, eller dog kun i visse Egne. (Hertil slutter sig S. Nygaards smukke Paavisning[3] af, at Personnavnene foran *-torp* tilhører Middelalderen og delvis er kristelige, mens Navnene foran *-lev* stammer fra Folkevandringstiden). Paa det religionshistoriske Felt viser Steenstrup, at Gudenavne ikke indgaar Forbindelse med Efterled, som betegner Bebyggelse. Endelig er det ved en stort

[1] Se om dennes Samlinger: Fortid og Nutid 1919. [2] Nogle Bidrag til vore Landsbyers og Bebyggelsens Historie. Hist. Tidsskrift. 6 R. V (1894—95) p. 313—66. — Nogle Undersøgelser om Guders Navne i de nordiske Stednavne. Smst. VI (1895—7), p. 353—88. — Indledende Studier over de ældste danske Stednavnes Bygning. Videnskabers Selskabs Skrifter. 7 R. I, 3 (1909). [3] Historisk Tidsskrift. 7. Række I, p. 82—109.

anlagt statistisk Undersøgelse lykkedes at fastslaa, at Byer med visse Endelser (som *-inge, -lev* og *-løse)* aldeles gennemgaaende har et Tilliggende af høj Bonitet og stor Udstrækning, mens andre (som *-by, -toft)* har et mindre, og atter andre (som *-rød, -holt*) et ganske lille. Stednavneendelserne er derved delt i Klasser, som maa afspejle Bebyggelsens Historie; de store og fede Marker repræsenterer det ældre Landnam, de smaa og magre en senere Opdyrkning.

De saaledes af Steenstrup vundne Resultater i Forbindelse med et Udvalg af Forgængernes er allerede ved at blive Hvermands Eje. Steenstrup har selv givet en lille populær Fremstilling „Danske Stednavne", der ganske ubetinget kan anbefales enhver, der vil beskæftige sig — det være sig nok saa lidt — med dette Emne. De historiske Samfund rundt om i Landet har ogsaa indset, at der her var et Felt, hvor det gjaldt at vække Interesse (om den ikke var der i Forvejen) og sprede Oplysning. De har foranlediget Foredrag og trykt Afhandlinger om det paagældende Amts eller Landskabs Stednavne. Saaledes har Svend Åkjær behandlet Fjends Herred[1] og S. C. Sortfeldt nylig Vendsyssel[2]. Marius Kristensen har skrevet om Københavns Amt[3], Henrik Ussing om Sorø Amt[4], Gunnar Knudsen om Præstø Amt[5]. Ingen Tanke kan ligge nærmere, end at ogsaa Frederiksborg Amt faar sin Stednavnebeskrivelse — selvfølgelig af en med Egnen bekendt og behørig uddannet Mand — trykt her i sin Aarbog.

Spørgsmaalet er imidlertid: Er alle Gaader løst ved Steenstrups Studier? Er det ikke muligt bebyggelseshistorisk og religionshistorisk at aftvinge Stednavnene endnu nogle af deres Hemmeligheder? To originale, nulevende Forskere har ment det: H. V. Clausen og Gudmund Schütte.

* * *

Magister H. V. Clausen er af Uddannelse Historiker og har i en Aarrække virket som en livfuld og vækkende Lærer i dette

[1] Historisk Aarbog for Skive og Omegn, 1914. [2] Vendsysselske Aarbøger, 1919. [3] Aarbog udg. af Hist. Samf. f. Kbh. Amt, 1912. [4] Aarbog for Hist. Samf. f. Sorø Amt, 1915. [5] Aarbog for Hist. Samf. f. Præstø Amt, 1917.

Fag. Han er en fint kultiveret Mand, vidt bevandret i Poesi og Kunst. Han har i den slesvigske Sag i det stille udført et stort og betydningsfuldt Arbejde, et Arbejde baaret ikke blot — som saa manges — af Følelse, men af Forstand og Viden. Først og sidst er Clausen dog Topograf, en Kender og Elsker af sit Land. Paa talrige Fodvandringer Aarene igennem har han erhvervet et aldeles enestaaende Kendskab til hver Egn, ja næsten til hvert Sogn, i Danmark og Slesvig. Omfattende Studier i Topografiens talrige Hjælpevidenskaber har sat ham i Stand til at skrive snart en Rejsehaandbog, snart en geografisk, snart en rent topografisk Skildring. Sønderjylland har Clausen successive behandlet paa alle tre Maader; og af Holbæk Amt har han givet en Skildring, der paa een Gang er en topografisk-historisk Behandling og en ypperlig Rejsehaandbog.

Det kunde ikke undgaa den erfarne Topografs Opmærksomhed, hvilken intim Forbindelse der i vore Dage er mellem en Egns Natur og Kultur og dens Stednavne. Historiens Vidnesbyrd pegede ofte utvetydigt i samme Retning. Det laa da nær at spørge: Kan vi ikke ved Stednavnenes Hjælp naa tilbage til Tider, hvorom ellers kun jordfundne Sager taler et ufuldkomment Sprog? I adskillige Aar forberedte Clausen omhyggeligt et Svar. Først i 1917 udsendte han sin Bog: „Studier over Danmarks Oldtidsbebyggelse“ [1], et Værk, der — hvad man end vil mene om Resultaterne — i sjælden Grad opfordrer til at forny Diskussionen om de danske Stednavne.

Clausen begynder med at konstatere en beklagelig Mangel paa topografisk Methode i Behandlingen af Navnene; selv en Generalstabsofficer som Emil Madsen havde hverken i sin almindelige Karakteristik af de enkelte Egne eller i Enkeltiagttagelser (f. Eks. vedrørende *-løse* paa Sjælland) naaet det rette. Her er det da, Forfatteren ønsker at gøre sin Indsats: „Det navn, han ønsker at kaldes med, er topograf; han tiltroer sig en vis ævne til at se i naturen og på kort og stiller i beskedenhed denne ævne til sprogmændenes og historikernes tjæneste.“

[1] Særtryk af: Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie. 1916.

Det første Skridt, der nu foretages, er en Inddeling af Stednavneendelserne efter Tid: før, under eller efter Vikingernes Kolonisation i England. Herved fremkommer — aabenbart i nær Overensstemmelse med Steenstrups Bonitetstheori — følgende Rangskala:

I. Ældst er *-inge (Helsinge, Nejlinge, Skævinge)*, *-lev* og *-løse (Herløv, Sigerslev; Ramløse, Holløse)*, samt *-sted (Ølsted)*.

II. Yngre, nemlig omtrent fra Vikingetiden, er *-by* og *-toft (Melby, Evetofte)*, samt *-torp (Slangerup, Kagerup, Blidstrup)*.

III. Yngst, dvs. fra Middelalderen, er *-rød (Hillerød, Lillerød, Birkerød)* og *-holt (Udsholt, Grønholt, Kirkelte, Højelt)*.

Det andet Skridt er en Inddeling af Landet efter disse Stednavneklassers Beliggenhed: Først udskilles — foruden nuværende og ældre Skovstrækninger — alt Land, der beherskes af *-holt* og *-rød*. Det betegnes som gammelt Skovland (og farves grønt paa de smukke Kort, der ledsager Bogen). Dernæst udskilles Torp-land (gult). Tilbage bliver (som hvidt) det tidligst opdyrkede Land, hvoraf igen *-by*, *-toft* og *-sted* behersker de yngste Partier, *-lev* og *-løse* de mellemste, *-inge* de ældste. — Efter denne Methode gennemforskes først Sjælland og Skaane, dernæst Fyn og Jylland, endelig Halland og Smaaland, V. og Ø. Gøtland. Dette udgør kvantitativt (S. 10—132) og vistnok ogsaa kvalitativt Bogens vigtigste Afsnit.

Indenfor hvert Landskab udskilles en Række Bygder, der enkeltvis og modsætningsvis karakteriseres — altid kyndigt og indgaaende, ofte med stor Kunst. Her hidsættes som Eksempel Stykket om „Nordsælands Bygd" (et Par Bemærkninger indskydes i Klammer):

„Denne bygd er begrænset af Sælands Nordstrand, Roskildefjord og Øresundskoven. Mod syd bliver skellet mod Roskildebygden den arm, storskoven sender mod vest fra Farumsø omkring Bastrupsø og Buresø, fortsat nord og vest om Slangerup i en række *-torp* [*Kvinderup, Manderup, Hørup, Hagerup, Bonderup*] og gaaende ud til Roskildefjord ved Græse (før

Græsvid) [*vid* 'Skov']. Selv er den ved Arresø, som mod Øst nås af en udløber fra storskoven, [Nejede Vesterskov; *Nejede* indeholder snarest *-vid* 'Skov'] delt i to særbygder, hvis forskellige karakter dog ikke kan uddybes. Ejendommeligt for bygden i sin helhed er de mange (8) -løse [*Hollöse, Ramløse, Mellöse, Harlöse, Gjørlöse, Uvelse, Uggelöse, Ganlöse;* sml. Fortsættelsen herfra mod øst i *Værlöse*, mod Syd i *Stenlöse, Herringlöse, Sengelöse* og *Vridslöse*], som i een lang række strækker sig helt igennem fra nord til syd; kun Havelse ligger udenfor denne række, der syd for Arresø slutter sig ret nær til Skoven. Et -inge, Kettinge, ligger fjærnt fra de andre, dybt inde i Skoven, ved Sjælsø. [Hænger dette sammen med Betydningen af *Kettinge*? Det ligger ogsaa andetsteds paa lignende Maade]. Tydeligt er det, at da i senere tid nybyggerne trængte ind i storskoven, ryddede de først egnene ved søerne og ved Øresund. Dér virkede skovomgivelsen ikke saa trykkende, dér støttedes kolonien af fiskeriet, og dér lettedes forbindelser og strejftog af vandfladen. Her findes nemlig navnene på -torp ret talrigt fra Helsingør til Sletten [*Borup, Nyrup, Mørdrup, Tibberup, Krogerup*] og derfra (ledsaget af navne paa -bo og -ager) øst og syd om Esrum sø. [*Danstrup, Jonstrup, Endrup, Sørup*]. Sjælsø, Furesø, Bastrupsø og Buresø har hver sine -torp [*Smidstrup; Bistrup; Bastrup; Mørdrup*], mens de tykke skovegne udenom senere blev ryddede med -holt og -rød [*Blovstrød, Usseröd, Damsholte; Øveröd, Søllerød, Holte; Lilleröd, Hilleröd, Kirkelte; Horseröd, Villingeröd, Plejelt; Nelleröd, Bregneröd, Græsholt,* nu *Græsted*]. Tre af Sælands -um (-rum) ligger nordligst i eller ved storskoven [*Esrum, Maarum, Alume;* sml. *Nærum, Virum, Farum*], et fjærde paa halsen mellem Arresø og fjorden [*Kregome*, eller rettere: *Kregme*], men ogsaa ved en gammel anselig skov, der røbes af skovrester og navne på -rød. [*Brederöd, Avderöd*]. Man har ret til at fastslå -holt og -rød som de yngste navneformer, der kom til anvendelse under kampen med skoven, og -torp, -ager, -bo som de næst yngste [*-rup, -drup, -strup; Højsager; Vexebo, Karlebo, Nøddebo*, egl.

-bod]; man fristes af topografiske grunde til at påstå, at -um (-rum) før -torptiden har været navnegiver [mon dog ikke *-rum* skal udskilles fra *-um* og sammenstilles med svenske *-rum*? Og mon ikke *-um* igen kan være: snart, som f. Eks. i Frisland og Norge, = *heim*, snart, som i Ordet *stundum*, blot en Dativendelse? Clausen fastholder kun den sidste Mulighed] og før det igen -løse. Det vil vise sig under den videre gennemgang, om dette yderligere kan stadfæstes."

Efter en udførlig Fremstilling og Drøftelse af Forholdene i alle Sjællands Bygder, slaaes det fast: at Byer paa *-inge* gennemgaaende ligger nær Strand og ret nær Skov, at *-lev* ligger fjernere fra Strand og ogsaa fra Skov, mens *-löse* ligger fjernt fra Strand, men nær Skov. — Heraf drages den Slutning, at *-löse* (som senere *-torp*) repræsenterer en Indvinding af nyt Land; saaledes især ved Susaaen, i Merløse Herred samt i Nordsjælland. *Lev*, som ogsaa af andre Grunde (Personnavnene deri) kan dateres til Folkevandringstiden, skal kendetegne en ny Tagen i Besiddelse, — delvis fortrængende *Inge-Byerne*, som viser den oprindelige Opdyrkning af det lettest tilgængelige Land.

For Skaanes Vedkommende konstateres det derefter — ligeledes ved en indgaaende Prøvelse og Kortlægning af hver enkelt Bygd —, dels at *-inge* her nærmest er en Indlandsendelse, dels at *-lev*, fulgt af *-löse*, danner ganske ejendommelige Rækker, der altid viser sig at udgaa fra en Havn[1]. — Der sluttes heraf, at der i Skaane (omtrent som senere i Danelagen) har fundet en Erobring Sted. Et nyt Folk, der kaldte nogle af sine Byer *-lev*, andre (gerne længere oppe i Landet og ind mod Skov) *-löse*, har fortrængt det gamle Folk, hvis Byer eller Omraader hed *-inge*. Den Formodning fremsættes, at denne Erobring (engang i Folkevandringstiden) kunde være udgaaet fra Sjælland, hvor jo *-lev* og *-löse* ikke danner saadanne 'Erobringskæder'. Og en Bekræftelse søges ved efterhaanden at efterprøve alle

[1] Enkelte Rettelser hertil er givet af L. Weibull (Hist. Tidsskrift f. Skåneland, VII, p. 151).

øvrige danske og sydsvenske Landskaber: om de i denne Henseende stiller sig som Sjælland eller som Skaane.

Det viser sig, at de stiller sig som Skaane. Overalt, hvor *-lev* og *-löse* findes (de mangler f. Eks. i Vestjylland og paa Bornholm), konstateres Rækkedannelsen, regelmæssigt udgaaende fra Kysten, især fra en Havn, og det gerne en Kyst eller en Havn, der vender mod Sjælland. Det er Clausens anden store Fortjeneste at have konstateret dette Faktum, — den første er den, overhovedet at have angivet Methoden til at tegne Bygdekort efter Stednavne. At han selv fortolker dette Faktum som et Bevis for sin Erobringshypothese, kan ikke undre. Om det binder andre, er dog et Spørgsmaal for sig. Det maa her være tilladt at søge andre Fortolkninger (f. Eks. Udbredelse ad kulturel Vej); hvilket ganske vist ikke hidtil er forsøgt, heller ikke af Clausens Kritikere.

Efter de enkelte Egne behandles i Sammenhæng de enkelte Navnegrupper. Der meddeles her — ligesom stadig i det foregaaende — en Rigdom af topografiske Iagttagelser, som det aldrig vil kunne betale sig at lade haant om. Derimod savnes som oftest sproglige Tydninger. Clausen er ikke Sprogmand — det siger han selv —, er derfor udelukket fra at kunne efterprøve sine Formodninger paa et Felt, hvor de jo dog skal finde Bekræftelse for at vise deres Værdi. *Inge* siges, sikkert med Rette, endnu ikke at være moden til videnskabelig Behandling; Diskussionen i Anledning af E. Hellquist's Bog er langt fra bragt til Afslutning. — *Lev* forbindes efter Clausen's som efter de flestes Mening med Personnavne fra Folkevandringstiden; men Paavisningen i det enkelte mangler. Blev den foretaget, vilde det vise sig, om der ikke her (som ved *-torp)* fandtes et vist Procenttal Undtagelser, hvor et Fælles-, ikke et Egennavn indgik i Stednavnet (mærk saaledes de mange *Aarslev:* ved Aarhus, Gudenaa, Aabenraa, i NØ Fyn, ved Kristianstad). — *Löse* har været tydet paa mange Maader, sidst som eet med oldengelsk *læs* 'Græsgang'. Dette afvises af Clausen paa afgørende Maade med topografiske Grunde. Det er heller næppe

sprogligt forsvarligt. Der fremsættes i Stedet den Tanke, at *Löse* skal betegne ikke noget fysisk, men noget socialt: et Hirdmandssamfund el. lign. Men hvor er det Ord, der kan tydes saaledes? Sikkert ikke i Germansk. Dermed skal ikke være sagt, at Clausens Tanke ikke peger den rette Vej. *Løse* kunde jo f. Eks. tænkes at indeholde et fremmed Kulturelement, der i Folkevandringstidens Storme var skyllet op paa vore Kyster. Et nøjere Studium af *-løse* og *-lev* i Tyskland vil i denne Sammenhæng være absolut nødvendigt. — Forleddene i *-løse* har Clausen forsøgt at tyde, i flere Tilfælde med aabenbart Uheld; dog er f. Eks. Forslaget om i det hyppige *Medeløse* at se et Ord identisk med tysk *Miethe* 'Løn' i høj Grad tiltalende, i al Fald i fortrinlig Grad stemmende med Theorien om Hirdmandssamfund.

I et sidste Afsnit („Guder, Konger og Stednavne") søges det paavist, at Njord og Ull var de Guder, som Erobrerfolket fra Sjælland dyrkede: til *Lev-* og *Løse*-Kæderne knytter der sig regelmæssigt Stednavne som *Nærlunde, Næraa* (ɔ: -høj) og *Ullevi.* Selv om dette skulde være rigtigt (og meget, især den rent stedlige Fordeling, tyder derpaa), følger heraf ingenlunde, at Navne som *Ullejre, Jørlunde* og *Hjorthöj*, alle ved Slangerup, hører herhen. Tydningen af de to første som Helligdomme for Ull og Njord, af den tredje som det oldengelske Beowulfkvads Kongeborg Heort hviler paa et yderst svagt Grundlag, baade i sproglig og i historisk Henseende. Clausen har — som saa mange andre — paa dette sidste Punkt ladet sig blænde af den Glans, der udgaar fra et ældgammelt Digterværk; han har glemt, at Poesi ikke er Historie og endnu mindre Topografi.

H. V. Clausen har saaledes skænket os et Værk fuldt af Impulser. Det er rigt paa Formodninger, som staar ubeviste og maaske er ubevislige. Men Formodningerne danner et System, dvs. de hænger indbyrdes nøje sammen, og Systemet bygger paa adskillige Punkter paa Fakta og paa en nøgtern Vurdering af andres Resultater. Alene af den Grund er Formodningerne ikke ubegrundede. Alene af den Grund er de affejende Domme,

som især Hj. Lindroth[1] og Johs. Steenstrup[2] har udtalt, ikke berettigede.

Men Værket indeholder tillige Positiviteter. Bortset fra enhver Hypothese er der her givet en topografisk Methode for Stednavnestudier og en Gennemførelse af den for Danmarks Vedkommende. Begge Dele turde være en varig Vinding.

* * *

Dr. Gudmund Schütte har i Tyskland og Danmark studeret de gamle germanske Sprog. Tidlig følte han sig dog tiltrukket af Folkenes ældste, ofte sagnagtige, Historie. Han søgte at skabe en Sagnforskningens Methode („Oldsagn om Godtjod"), kom ind paa antik Geografi (i sine Ptolemæusstudier) og har nu sidst strejfet Mythologien. Forøvrigt har han i Blade og Smaaskrifter udfoldet en rig Virksomhed som national Polemiker; hvor det gælder Nationens Ære, er intet Emne og ingen Anledning ham for ubetydelig. Han er altid Fyr og Flamme, i den folkelige som i den lærde Strid.

Schütte, der ogsaa tidligere havde beskæftiget sig med Stednavne[3], har nu i flere Smaaskrifter af urhistorisk og mythologisk Indhold[4] givet en Del Stednavnetydninger. I et nylig udkommet Værk „Hjemligt Hedenskab" spiller de en væsentlig Rolle.

Dette Værk sætter sig den Opgave i folkelig Form at skildre førkristelig Religion i Danmark, baade dens gamle Skikkelse og de Rester, der maatte findes i kristen Tid, ja selv i vore Dage. Som Kilder afvises den gamle islandske Poesi som uvedkommende (ganske vist tages den meget hurtigt til Naade igen); der benyttes væsentlig Saxo og „Folkeviserne" samt moderne Sagn, optegnede især af Evald Tang Kristensen. Paa

[1] *Namn och Bygd* V (1917), p. 182—86. [2] De danske Stednavne. 2. Udg. p. 113. [3] Saaledes i et Foredrag: „Svenskagtige Stednavne i Danmark", holdt paa Filolog- og Historikermødet i Gøteborg 1912. [4] Vor mytiske Kongerække 1917, Offerpladser 1918, begge i Studier fra Sprog- og Oldtidsforskning.

dette Grundlag skildres nu først allehaande Sjæletro (Fylgje, Mare og Varulv) og Aandetro (Vækst- og Vindaander, Vandjætter og Bjærgfolk), dernæst Troen paa himmelske Magter (som Solen og *Ty* ɔ: Himmel) og paa egentlige Guder (Vaner som Njord, Aser som Odin og Thor). Tilsidst skildres Gudstjeneste og Helligdomme. I Forbindelse med disse sidste er det især, at der gøres Brug af Stednavnetydninger.

En Bog som denne er i sjælden Grad vanskelig at bedømme baade for Fagmænd og Ikke-Fagmænd. Skylden herfor er Forfatterens. Thi ganske vist indeholder Bogen — foruden gode Billeder — en ikke ringe Mængde fastslaaede Kendsgerninger (saaledes f. Eks. arkæologiske om Gravskikke og Fund, især i Kap. III), som Fagmænd gerne ser populariserede, og som andre har Glæde af at gøre sig bekendt med i en livlig skrevet Fremstilling. Men det allermeste er aldeles ikke Kendsgerninger eller blot velkendt, af Fagfolk anerkendt Theori; det er nye, tit forbavsende, Ideer. Disse Ideer fremføres her frejdigt for Lægfolk, der enten slet ikke forstaar dem — det er sandsynligst, og volder ikke stor Skade — eller ogsaa sluger dem raat — men dette er i høj Grad skadeligt for den Folkeoplysning, som Bogen dog vil tjene. De nye Ideer, om hvis Værdi der her intet skal være udtalt, maatte begrundes, efter alle Videnskabens Regler, altsaa for Fagfolk. Men dette sker ikke; det hindres af den populære Form. Selve Formen bliver forøvrigt, tildels netop ved det dobbelte Formaal: at give nye Ideer og samtidigt folkelig Læsning, tit mærkværdig usikker og disharmonisk. Højtidelighed og Lavkomik, ja Plathed staar ofte Side om Side.

Om det mythologiske eller religionshistoriske [1], som aabenbart er Bogens Hovedformaal, skal der ikke her udtales nogen Dom. Derimod skal her fremdrages Bogens Tydning og Benyttelse af Stednavne. — Det er som nævnt ikke nogen ny Tanke at tyde og udnytte Stednavne som Vidnesbyrd om hedensk Gudsdyrkelse; baade i og udenfor Norden gives der

[1] Se Hans Ellekilde i Det nye Nord, 8. Okt. 5., 12. Nov. 1919, og V. la Cour i Ugens Tilskuer 1., 15. Okt. 1919.

talrige, tildels meget værdifulde Behandlinger af Emnet. Man har før — og sikkert med Rette — fundet Guden Ti eller Ty i *Tissö* og i *Tisvilde* (-væld 'Kilde'). Man har eftersporet Odin og Thor *(Odense* = Odins Vi ɔ: Helligdom, *Thorslunde* 4 Steder paa Sjælland og Laaland) eller Njord og Ull *(Nærum, Niartherum; Ulvig* i Merløse Herred, if. H. V. Clausen = Ull's Vi). Og man har søgt de Efterled i Navnene, der kunde tyde paa Gudsdyrkelse: *Vi* 'Helligdom' *(Viborg, Odense, Ulvig), Harg* 'Stenalter', *Hov* 'Tempel'. — Imidlertid gaar Gudm. Schütte i sin Bog umaadelig langt videre. Han regner med Gudsdyrkelse i den frie Natur — en i og for sig naturlig og vel afhjemlet Ting —, og slutter heraf, at Navne med Efterled som *Bjerg, Ø* og *Holm, Sø* og *Kær, Mose* og *Aa, Ved* og *Lund, Hjem* og *Sled* kan indeholde Minder om Kultus, naar blot Forleddet tyder derpaa. Som Forled kræver han nu ikke absolut et Gudenavn; alt, hvad der kan tænkes at have været religiøst dyrket, kommer med: Dyr som *Hund, Hane* og *Høg*, fysiske Fænomener som *Lys* og *Dag, Himmel* og *Sol.* Naar nu hertil kommer, at Solen formodes dyrket under Navn af *Ring* eller *Hjul*, saa forstaar man, at det snart sagt bliver vanskeligt for et Stednavn, der ikke bærer altfor tydelige Spor af kristelig eller moderne kulturel Oprindelse, at undgaa Forfatterens Mistanke for at skjule over „Hjemligt Hedenskab". I Flæng kan nævnes: *Solbjerg* (f. Eks. ved København), *Hjul Sø, Ringe Bakker* (Bornholm), *Han* Herred (af *Hane), Høgebjerg* (Midtsjælland), *Himmelbjerget.* Forfatteren giver sig, som han siger, trøstig ud paa Spejdertogt i det vide Land. Eller rettere: han finder paa Kort Navne, hvis Led minder ham om de Kultusgenstande, hans Fantasi tumler med; han griber dem og tyder dem efter sine Formaal. Men Navnets lokale Karakter og dets sproglige Udvikling glemmer han derved kun altfor let. Det er f. Eks. i denne Henseende lærerigt at sammenligne Gudm. Schütte's flot henkastede Tydning af de jyske *Lem* (af en Vandjætte Hlér, ogsaa i *Lœsø)* med en forsigtig Antydning hos Oluf Nielsen og nu ogsaa med en — i Resultatet hermed stemmende, men uafhængig — Af-

handling af Magnus Olsen[1]. Havde Forfatteren blot i nogen Grad opfyldt de Krav til topografisk, historisk og sproglig Prøvelse, som disse Forskere uvægerligt følger, og som allerede N. M. Petersen stillede, saa vilde han sikkert i et meget stort Antal Tilfælde have øvet den Kritik af sine „Huskud", som det nu er andres Pligt at fremsætte. Her nogle Exempler fra Nordsjælland.

1. *Skuldelev*, Hornsherred. „Lejrekrøniken fortæller om Skuld, at hendes Broder, Kong Hrolv Krake, gav hende og hendes Terner Hornsherred at leve af, og at Landsbyen Skuldelev i samme Herred har fået Navn efter hende" (Schütte, p. 59). I dette Sagn har Axel Olrik villet finde en historisk Person; Schütte derimod Skjoldungernes Dis eller Norne. „Hornsherred er hendes viede Gods, Skuldelev er hendes Helligdom, og Ternerne hendes Præstinder." Man fristes til at spørge: Er ikke den Art Sagn, hvori Olrik vil se Historie, Schütte Mythologi, i Virkeligheden — blot Sagn, dvs. Produkter enten af Folkets eller af Digternes Fantasi? I al Fald strander baade den episke og den mythiske Theori om *Skuldelev*, saa længe intet er gjort for at vise, at enten Kvindenavne eller Gudenavne kan indgaa Forbindelse med *-lev*. Schütte tyder paa samme Maade uden videre *Torslev* og *Frøslev* som indeholdende Gudenavnene *Thor Frø*. Men med hvilken Ret? Det eneste, vi med nogen Sandsynlighed ved om *-lev*, er netop, at det forbindes med Høvdingenavne fra Vikingetiden.

2. *Valby*, Holbo Herred. De ret talrige Landsbyer af dette Navn rundt om i Landet, sættes i „Hjemligt Hedenskab" i Forbindelse med de gamle Islænderes Valhal 'de faldnes Bolig'. Ligesaa *Valsø*, *Vallekilde* og *Valbrønde* (om det sidste Navn siger Saxo, at det betyder „Ligenes eller de Faldnes Brønd"). Intet kan dog være usikrere. Dels kan nemlig Saxo her blot meddele et Sagn eller en vilkaarlig Tydning; i al Fald gælder

[1] Maal og Minne 1919, p. 14—20 *(Le-heim*, af *hlaiwa* 'Gravhøj', opr. 'Skraaning').

denne jo kun *Valbrönde*, ikke nødvendigvis andre *Val*navne. Dels ved vi intet om, at *-by* forbindes med mythologiske Forled. *Vejby* synes tværtimod naturligt at tydes af *Vej*, *Sæby* af *Sö*, *Draaby* af *Drag* — ligesom der gives *Aa-by*, *Skov-by*, *Høj-by*, *Bjerg-by*, der ganske simpelt har Navn af *Aa*, *Skov*, *Høj*, *Bjerg*. Hvorfor da ikke *Valby* (andetsteds *Voldby*) af *Vold* (svensk *vall*)?

3. *Julebæk*, nær Hellebæk. Dette Navn inddrages blandt Vidnesbyrd om Soldyrkelse. Thi Solen skal kunne kaldes *Hjul* — efter det ældgamle hellige Soltegn, Ringen med en Prik i Midten. Og Folk fra Helsingør siges at valfarte til Julebæk Kro (som Københavnerne til Valby Bakke, det gamle Solbjerg) for at se Solen hæve sig. Ligger nu heri Rester af Urtidens Soltilbedelse? Det skal ikke her afgøres. Selv om det var fastslaaet, vilde det alligevel være yderst dristigt at lægge det (vel at mærke: blot formodede) *Hjul* = 'Sol' ind i et Navn som *Julebæk*, hvis Alder og Historie vi ikke kender.

4. *Esrum*. Begge Led i dette i kristen Tid saa berømte Navn, skal efter Gudm. Schütte have en hedensk Karakter. *Rum* skal betyde 'Bygning, Tempel'. Og *Æse* skal være Navn paa Esrum Sø eller paa en Vætte, som ifølge et Sagn, sluger uforsigtige Mennesker, der kommer den for nær. — Nu betød imidlertid *Rum* (sml. *rum* Sø, *rømme*) i ældre Tid blot ‚Plads'. Det synes i Stednavne at betegne 'ryddet Plads'. Saaledes i *Nærum*, *Virum*, *Farum* — sikkert gamle Rydninger op langs Mølleaaen og Søerne. Saaledes rimeligvis ogsaa i *Esrum*. At Forleddene i disse Navne kan have en mythologisk Karakter, kunde maaske gøres sandsynligt; dog kun ved en indgaaende Sammenligning med *-rum* hinsides Sundet[1]. At *Æse* derfor skulde være en ældgammel Gudeskikkelse, kan man ikke slutte af et sent folkeligt Rim som: „Nu vil Æse til at hvæse". Skikkelsen kan være dannet som Personifikation af Søen, alene paa Grundlag af det uforstaaelige Navn.

[1] Om disse: Hj. Lindroth: De nordiske ortnamnen på -rum. 1916. (Forfatteren nævner de nordsjællandske *-rum*, men medtager uforsigtigt *Enrum* i Vedbæk, et ganske moderne Navn paa et Landsted).

Meget kunde anføres endnu: *Udlejre* som Udflytterby fra et gammelt *Lejre* ved Søborg Sø(!), Beowulfkvadets Borg *Hjort* som Bevis paa Hjortedyrkelsen (!) osv. Det her givne turde være nok til at vise, hvilken Mangel paa Methode og Disciplin denne Forfatter mener at kunne vise i en populær Bog: han fornægter — uden at sige det — den Regelmæssighed, som Forskningen havde fundet paa Stednavnenes Omraade. Det er imidlertid ingenlunde saaledes, at han her har slaaet sig løs og ellers — overfor Fagfæller — er anderledes. Hans Holdning her hænger tværtimod nøje sammen med et Vovemod og en Frodighed, som hører til hans inderste Væsen, og hvorpaa det ogsaa beror, at man af og til hos ham — ogsaa i denne Bog — sporer virkelig geniale Glimt [1].

* * *

Een Ting skulde gerne fremgaa af den Skildring, der her er givet af Stednavnestudiernes Udvikling: Nødvendigheden dels af et paalideligt Materiale, dels af methodisk Forskning. Det første vil efterhaanden — ogsaa herhjemme — de officielle Samlinger og Publikationer stille til Raadighed. Den strenge Methode vil forhaabentlig de bedste Forskeres Forbillede og personlig Selvtugt, i anden Række ogsaa Kritiken, bidrage til at holde i Ære.

I Forskningens store Husholdning er imidlertid nye Impulser som Clausens, en Frodighed og et Vovemod som Schütte's ikke mindre nødvendige. Først ved Ideer — og ved Reaktionen imod Ideer — gaar Videnskaben frem.

[1] Man læse f. Eks. det ejendommelige lille Tillæg om Helleristninger, som man, trods dets ringe Sammenhæng med Bogen og Mangel paa indgaaende Drøftelse, er taknemlig for.

Samfundets Virksomhed

fra 1. Oktober 1918 til 30. September 1919.

ONSDAG den 12. Februar 1919 blev Samfundets 13. ordentlige Generalforsamling holdt i Hillerød. Dirigent var Sagfører, cand. juris *E. Kall.*

Af Bestyrelsen fratraadte efter Tur: Skoleinspektør *Petersen*, Hillerød, Adjunkt *Plesner*, Helsingør, Gaardejer *N. J. Andersen*, Mørdrup, og Pastor *Villads Christensen*, København. De 3 førstnævnte genvalgtes og valgtes i Stedet for sidstnævnte, der er forflyttet til Bornholm, Lærer *Sørensen*, Seksgaardenes Skole pr. Jægerspris og i Stedet for Oberst *Harbou*, der er afgaaet ved Døden, Gaardejer *Niels J. Nielsen*, Ramløse. Bestyrelsen bestaar altsaa af:

Gaardejer *N. J. Andersen*, Mørdrup, Adjunkt *H. Boisen*, Hillerød (Formand), Overlærer *Carl Christensen**), Frederiksværk, Rektor Dr. phil. *K. Hude*, Hillerød, Amtsraadsmedlem, Sparekassedirektør *Jensen Bjellekjær**), Søsum (Foredragsleder), Lærer *O. Larsen*, St. Hagelse, Overretssagfører *H. Mourier**), Helsingør (Sekretær og Kasserer), Skoleinspektør *P. Petersen*, Hillerød (Skriftudvalget), Adjunkt *Plesner*, Helsingør, Gaardejer *Niels J. Nielsen*, Ramløse, Lærer *Sørensen*, Seksgaarde, og Højskolelærer *A. Uhrskov**), Frederiksborg (Skriftudvalget). (De med *) betegnede fratræder efter Tur til Generalforsamlingen i 1920).

Til Revisorer genvalgtes Toldkontrollør *Heilmann*, Helsingør, og Lektor *Carstens*, Hillerød; til Decisor Amtmand, Kammerherre, Greve *Schulin*, Frederiksborg.

Repræsentanter (Lovenes § 7) er: Skolebestyrer *Hatt*, Frederikssund, Lærer *Holm*, Svedstrup, Gaardejer *Chr. Jensen*, Græse, Lærer *A. S. Nielsen*, Slangerup, Sognefoged, Gaardejer *O. Petersen*, Ll. Rørbæk, og Sløjdlærer *Thorup*, Ebberødgaard.

Der har været afholdt 1 Foredragsmøde, nemlig:
Den 12. Februar i *Hillerød* (efter Generalforsamlingen), Professor *Lundbye* talte om: Vejenes Udviklingshistorie i Nordsjælland. Rektor, Dr. phil. Hude ledede.

Samfundets Aarbog for 1918 udkom i Januar 1919 og udsendtes til Medlemmer og Subskribenter.

Samfundets Medlemsantal var ved Regnskabsaaret Begyndelse: Livsvarige Medlemmer 4, Medlemmer 414, Subskribenter 10. I Aarets Løb er afgaaet 12 Medlemmer (døde og udmeldte), tilgaaet 225 Medlemmer, altsaa Tilgang 213, afgaaet 0 og tilgaaet 3 Subskribenter, Tilgang 3.
Samfundet har saaledes den 1. Oktober 1919: 4 livsvarige Medlemmer, 627 Medlemmer og 13 Subskribenter.

Fra *Hendes Majestæt Enkedronningen* har Samfundet atter i Aar modtaget et Bidrag af 50 Kr.
Paa Finansloven for 1919—20 er der tilstaaet Samfundet et Tilskud af 200 Kr.
Fremdeles har Samfundet modtaget Tilskud for det kommunale Budgetaar 1919—20 fra Frederiksborg Amtsraad, Byraadene i Helsingør, Hillerød og Frederiksværk, Sogneraadene i Esbønderup-Nøddebo, Tikjøb, Birkerød, Hørsholm, Asminderød-Grønholt og Skibby samt for Aaret 1919 fra Frederiksborg Amts Spare- og Laanekasse.

Samfundets Medlemmer, nytilkomne og ældre, kan købe ældre Aargange af Aarbogen for 1 Kr. pr. Hefte og en Række paa 4 Aargange til en Pris af 3 Kr. Ønske herom fremsættes gennem Sekretæren.

De historiske Amtsforeninger er komne overens om at give hverandres Medlemmer Adgang til for en Betaling lig det halve Medlemsbidrag (foruden Postopkrævning) at subskribere paa de Aarbøger og andre Skrifter, der udgives af de Samfund, af hvilke vedkommende ikke selv er Medlem, naar Begæring derom fremsendes gennem eget Samfunds Bestyrelse. Medlemmer, der ønsker at benytte sig deraf, bedes henvende sig til Sekretæren.

Opmærksomheden henledes paa det af Dansk historisk Fællesforening udgivne Tidsskrift for Kulturhistorie og Lokalhistorie *„Fortid og Nutid"*, angaaende hvis Plan henvises til vor Aarbog for 1914, S. 102 f. Tidsskriftet redigeres af en Historiker, Professor, Dr. phil. *Knud Fabricius*, en Arkæolog, Museumsassistent, Mag. art. *Chr. Axel Jensen*, og en Sprogmand, Dr. phil. *Johs. Brøndum-Nielsen*. 1. Binds 1.—8. Hefte og 2. Binds 1.—4. Hefte er tidligere omtalt.

2. Binds 5.—8. Hefte indeholder:

J. T. Lundbye: Vejenes Udviklingshistorie i Danmark. *Frits Heide*: Ringsted Klosters Godsarkiv. *Kn. C. Rockstroh:* Oversigt over de vigtigste Afdelinger af Krigsministeriets Arkiv og Vejledning m. H. t. Benyttelsen. *Viggo Brøndal:* Dr. Oluf Nielsens efterladte Samlinger. *Chr. Axel Jensen:* Loven om Bygningsfredning. *E. Klein:* Ugedagen, som svarer til en given Datum. Endvidere Anmeldelser, Meddelelser fra Stednavneudvalget og Dansk Folkemindesamling (Aarsberetning 1916—18) samt Beretning om Nationalmuseets 2. Afdelings Virksomhed 1916—17.

Tidsskriftet udkommer med 4 Hefter à 2 Ark aarlig og koster 2 Kr. pr. Aargang, for Medlemmer af vort Samfund, der bestiller det gennem Sekretæren, dog kun Halvdelen. 2 Aargange udgør eet Bind.

Regnskabsoversigt for 1918—19.

INDTÆGT:	Kr.	Øre	UDGIFT:	Kr.	Øre
Overført fra 1917—18 . .	1069	72	Aarbogen og andre Tryksager	1926	20
Tilskud fra Hds. Majestæt Enkedronningen, paa Finansloven, fra Amts- By- og Sogneraad . .	505	00	Møder	212	05
			Uindløste Medlemsbidrag	14	00
			Andre Udgifter	703	87
Medlemsbidrag og Subskribenter	1287	00	At overføre til 1919—20	561	39
Refunderet Porto	156	60			
Solgte ældre Aargange .	145	00			
Renter	26	19			
Andre Indtægter	228	00			
	3417	51		3417	51

Efter Anmodning skal jeg meddele, at der i Skævinge Præstegaards Have findes et Søjlehoved af Sten, som stammer fra Æbelholt Kloster. Søjlehovedet er vor private Ejendom og vil nu blive stillet op paa mine Forældres Grave paa Skævinge Kirkegaard, men vi vil være villige til til enhver Tid at udlevere det, saafremt det — hvilket altid var min Faders Ønske — kan blive opstillet paa den Plads, hvor Klosteret har ligget.

Oldnordisk Museum har engang gennem Professor Petersen søgt at komme i Besiddelse af det, da det er et af de faa ægte Minder fra Klosteret, men min Fader vilde ikke have det gemt paa et Museum, men ønskede det anbragt her paa Egnen.

I Lille Lyngby Præstegaard og Have findes et Søjlehoved og to Søjler, som ogsaa stammer fra Æbelholt.

Diakonissestiftelsen, d. 16. Septbr. 1919.

P. SKAK BARFOD,
Præst.

FRA FREDERIKSBORG AMT

AARBØGER FOR 1914, 16, 17, 19

UDGIVET AF

FREDERIKSBORG AMTS HISTORISKE SAMFUND

HILLERØD
C. NORDLUNDES BOGTRYKKERI.
MDCCCCXIX.

Aarbøgerne er paa Frederiksborg Amts historiske Samfunds Vegne udgivet af P. Petersen, J. Ernst Plesner, H. Boisen og Anders Uhrskov.

INDHOLDSFORTEGNELSE

til Aarbøgerne for 1914, 16, 17, 19. Disse er betegnede som Bind I—IV.

	Bind	Side
A. Tuxen: En Præstegaard i Nordsjælland (**Asminderød-Grønholt**) og dens Beboere i Midten af det 17. Aarhundrede	IV	1
Björn Kornerup: **Frederiksborg** Latinskoles Historie	II	1
Poul Heegaard: Disciple i **Frederiksborg** Skole 1742	IV	59
Emil Madsen: Om Skovene ved **Frederiksborg**	I	21
Thomas B. Bang: Bidrag til **Gillelejes** Historie	III	56
Holger Hjelholt: Striden mellem **Gilleleje** Græsmølle og Dronninge Hovedmølle	II	50
Ellen Jørgensen: Lektor Povl i **Helsingør**	III	1
Björn Kornerup: Bispevisitatser i **Hillerød-Herløv** Pastorat 1741—1847	III	16
Hans Lauritz Ellekilde: **Hornbæk**	II	86
Villads Christensen: **Knardrup** Klosters Historie	I	72
Ludvig Krabbe: Rostgaarderne paa **Krogerup**	II	59
Holger Hjelholt: Mølletvangens Ophævelse paa **Kronborg** Distrikt	III	30
K. Carøe: Hekseri eller Hysteri paa **Ovrø** for 100 Aar siden	IV	22
Villads Christensen: Landsbyen „**Skoven**“ i Horns Herred	III	37

	Bind	Side
P. A. Pedersen: En nordsjællandsk Bonde fra Udskiftningstiden (Lars Nielsen fra **Stavnsholt**)	IV	49
Björn Kornerup: Bidrag til **Strø** Kirkes Historie	II	42
Viggo Brøndal: Stednavnestudier før og nu . . .	IV	62
Joakim Larsen: Skolereformen af 1789	I	1
Axel Lindvald: Oversigt over Øresundstoldens Historie	IV	33
Meddelelser fra og om Frederiksborg Amt:		
Becket, Frederiksborg ved Engelke Jacobsen . .	III	66
Gravlund, Dansk Bygd ved Anders Uhrskov . .	III	83
Meddelelser fra Pastor Skak Barfod (vedr. Søjlerester fra **Æbelholt** Kloster)	IV	89
Samfundets Virksomhed: I 100 — II 148 — III 94 — IV 86.		
Karl Hude: Mindeord over H. W. Harbou . . .	IV	

Som Aarbog for 1915 udkom *Joachim Junge:* Den nordsjællandske Landalmues Karakter, Skikke, Meninger og Sprog, og for 1918 *Anders Uhrskov:* Nordsjællandsk Landsbyliv i ældre Tid paa Grundlag af fhv. Folketingsmand Lars Larsens Beretninger.